

55 983

1763

1985 JAN 2 0

1984/4

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XII. ÉVFOLYAM

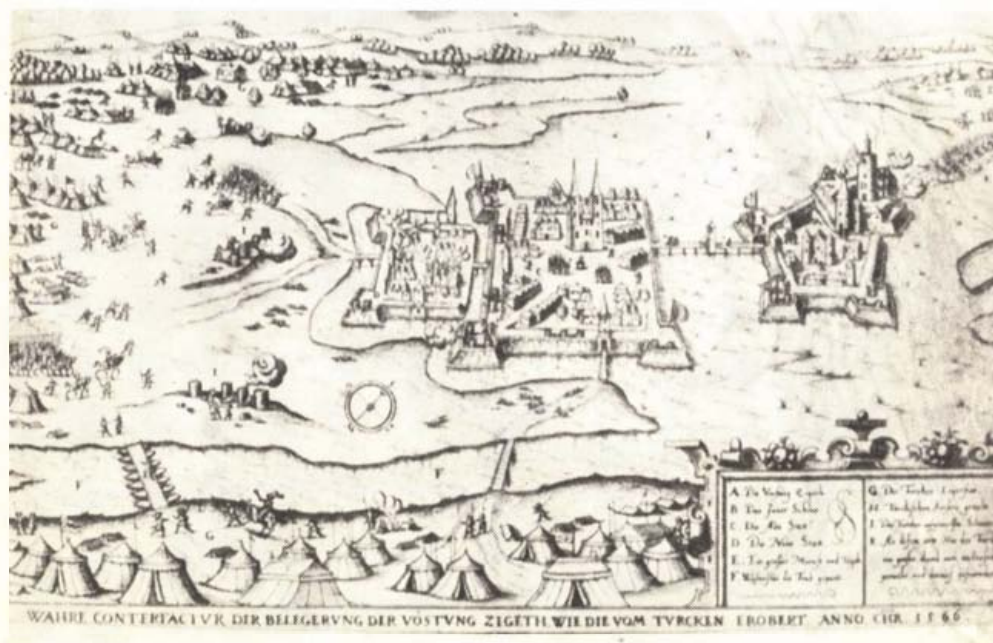

Tokaj várának bevétele 1565-ben

Metszetek Kazinczy Ferenc gyűjteményéből

Magi Antal reprodukciója

Szigetvár ostroma 1566-ban

1763

1985 JAN 2 0

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Argenti, Giovanni jelentései magyar ügyekről, 1603—1623. Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte *Veress Endre*, az utószót írta *Benda Kálmán*. Kiadja a JÁTE, Szeged, 1983. 237 old.

A. Sajti Enikő: Székely telepítés és nemzeti-ségpolitika a Bácskában 1941. Akadémiai. Nemzetiségi füzetek 6. 1984. 70 old.

Eddig jórészt feltáratlan magyar és jugoszláviai levéltári források alapján mutatja be a Teleki-kormány Szatmár és Bihar megyei telepítési terveit, valamint a bukovinai székelyek áttelepítéséről a román kormánnyal folytatott tárgyalásokat.

Balás Gábor: A székelyek nyomában. Panoaráma, 1984. 376 old.

A székelyek történelmének sorsdöntő eseményein vezeti végig az olvasót a szerző.

Baranya megyei Honismereti Írások II. Kiadja a Megyei Művelődési Központ, Pécs, 1983. 25 old.

Dr. Vargha Károly: Helytörténeti kisbibliográfia a Baranya megyei honismereti szakörök számára.

Baranya megyei Honismereti Írások III. Kiadja a Megyei Művelődési Központ, Pécs, 1983. 102 old.

Acs Imréné: Erzsébet királyné emlékfái és az Erzsébetligetek Baranyában, *Békés Lajos:* Történeti és néprajzi adatok a pécsszabolcsi bányászat múltjához, *Blészer Jenőné:* A Pécs, Köztársaság téri Általános Iskola 64. sz. Fábian Béla Úttörőcsapatának története 1963-tól, *Detre Pálné:* A Pécs, Fábian Béla úti Nevelési Központ kialakulásának és működésének rövid története, *Eller Andrásné:* A mohács—pécsi vasút 125 éves, *Englenderné Hock Ibolya:* Német lakodalmi népszokások Babarcon, *Fenyősi Gyuláné:* Részlet a pécsi Anikó utcai Általános Iskola krónikájából, *Forrai Jánosné:* Zsolnay Vilmos életrajzából, *Gáspárné Kerner Anna:* Kisgyermekkor a XIX. század végén és a XX. század első felében Sombereken, *Gelencsér Mihály:* A se-lyemhernyó-tenyésztés kezdetei Tolna me-

gyében, *Haramach Gusztávné:* Pécs és Baranya megye helytörténeti anyagának fólhasználási lehetőségei az iskolai történelemtanításban, *Katona Imre:* Siklósnagyfalu és Old község története és földrajzi nevei, *Király Gyuláné:* Hogyan készülődik a nagypeterdi honismereti szakkör Baksay Sándor születésének 150. évfordulójára? *Németh Györgyné:* Pécs helytörténeti anyagának fólhasználása az 5. osztályos történelem és állampolgári ismeretek tantárgy tanításában, *Ravasz Gyöngyvér:* A Baranya megyei tudományos intézetekben található helytörténeti anyag földolgozása a történelemórán, *Simonyi Zsolt:* A palotabozsoki németek helyzete a székelyekkel és a felvidékiekkel való együttélés kezdetekor, *Soltész István:* Az Allende Általános Iskola hely- és iskolatörténeti kiállításának bemutatása, *Timár Irma:* A honismereti szakköri munka első 10 éve Baranya megyében, *Ujvári Gábor:* Szemelvények Szabadszentkirály helytörténetéből.

ifj. Barta János: A kétfejű sas árnyékában. Gondolat, 1984. 240 old.

Összegezi a Rákóczi-szabadságharcot lezáró béke előnyös és hátrányos rendelkezéseit, bemutatja a nemesség állásfoglalását a dinasztia politikájával kapcsolatban és vizsgálja III. Károly és Mária Terézia uralkodását.

Bácskai Vera—Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai, 1984. 400 old.

Báróczi Sándor: A védelmezett magyar nyelv. Magvető, 1984. 98 old.

Báróczi Sándor magyar nemes testőr röpirata kétszáz esztendeje látott napvilágot és eddig nem jelent meg újra.

Bereczky János: Ó, szép fényes hajnalcsillag. Magyar népi karácsonyi énekek. Ref. Zsinati Iroda, 1983. 111 old.

Békés város néprajza. Szerk.: *Dankó Imre.* Kiadja Békés város Tanácsa, 1983. 1037 old.

A Bihari Múzeum Évkönyve III. Szerk.: Héthy Zoltán. Berettyóújfalú, 1982. 303 old.

A tartalomról: **Szathmáry László:** A bihardancsházi trepanált koponya, **Balla Lajos:** A daciai telepítések és jelentőségük, **Mesterházy Károly:** Monostorpályi Árpád-kori temploma, **Módy György:** Fancsika, egy XVI. század végén elpusztult északbihari falu, **Déshy Mihály:** A pocsaji Rákóczi-udvarház, **Karacs Zsigmond:** Adatok a Földes határába olvadt Mezőszentmiklós birtoklástörténetéhez, **Csatári Bálint:** A Sárrét falvainak középkori településrendje és annak változásai, **Bakassa Iván:** Adatok Báránd XVIII. századi történetéhez, **Nyakas Miklós:** A báródsági nemes kerület rendtartása a XVIII. század végéről, **Sándor Mihályné:** Két szőlőskerti törvény és jegyzőkönyv Berettyóújfaluban, **Péter Imre:** A Sárréti Népfőiskola, **Dankó Imre:** A vasfű és a sárréti néphagyományban, **Fehér Ágnes:** A hagyományos családmodell átalakulása Tépe társadalmában, **Kálmási Árpád:** Mezőpeterd földrajzi nevei, **Péter Imre:** Szűcs Sándor emlékezete.

Bodor Antal—Gazda István: Magyarország honismereti irodalma 1527—1944. Könyvértékesítő Vállalat, 1984. 463 old.

Bodor Antal 1944-ben megjelent és 1940-ben lezárt bibliográfiájának újrakiadása, kiegészítve az 1941—1944 között megjelent helytörténeti kiadványokkal, valamint a vármegyetörténeti sorozatokról készült áttekin-téssel.

Boross Marietta: Tótkomlós, szlovák tájház. Tájak, Korok, Múzeumok, 135. Bp., 1983. 16 old.

Bőkönyi Sándor: Állattartás és vadászat Tác-Gorsiumban. Akadémiai, 1984. 237 old.

A könyv a Tác-Gorsium területén folyó ásatások során előkerült csaknem 50 000 állatmaradvány alapján, valamint írott források és korabeli ábrázolások alapján vizsgálja a témát.

Böllöni Farkas Sándor: Napnyugati utazás — Napló. Sajtó alá rendezte és tanulmánnyal kiegészítette: **Maller Sándor.** Helikon, 1984. 635 old.

Első ízben jelenik meg egy kötetben a reformkori utazó valamennyi útleírása és 1835—1836-ban írt naplója.

Bradics János—Kovács József László: A kiskunlacházi Kiskun MgTsz első két évtizede (1960—1980). Kiadja a tsz, 1980. 129 old.

Budapesti Műszaki Egyetem. Kiadja a BME, 1983. 102 old.

Az egyetem története, 1782—1982.

Cseh-Szombathy László: A mai magyar család. Kiadja a Magyar Nők Országos Tanácsa és a Művelődési Minisztérium, 1983. 54 old.

Debreceni Szemle. Az MSZMP Debrecen városi Bizottságának Társadalompolitikai kiadványa, 1984. 1. 184 old.

A tartalomról: **Gulyás Imre:** A gazdaság- és várospolitika néhány időszaki kérdéséről, **Timár Lajos:** A munkásság gazdasági helyzete és társadalmi rétegződése Debrecenben a két világháború között, **Gazdag István:** Fejezetek a Közhasznú Munkáskertek Egyesületének történetéhez (1907—1950), **Petőné Svák Piroška—Dalmi Lajosné:** Adalékok a Hajdú-Bihar megyei munkások kulturális állapotához, **Varga József:** A szocializmus építésének első szakasza Hajdú-Bihar megyében (1948—1962), **Gyarmati Kálmán:** Hajdú-Bihar megye közművelődéséről, **Korom Mihály:** A debreceni kormány és a magyar fegyverszüneti egyezmény aláírása (1945. 1. 20.), **Kiss István:** Száz éve született Hevesi Ákos, **Fodor Péter:** A Hajdú-Bihar megyében élő románokról — nemzetiségpolitikánk tükrében, **Bényei Miklós:** Hajdú-Bihar megye munkásmozgalom-történeti irodalma 1983.

Bercsényi Dezső: Baranya középkori templomai. Corvina, 1984. 49 old. és 40 kép.

Dömötör Sándor: Hevestől Baranyáig. A Baranya megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztályának kiadása. Pécs, 1983. 334 old.

A kiadvány a nagy magyar néprajztudós, Berze Nagy János származását, gyermekkorát, szülőfalujának történetét, népszokásait, az emberi és a tudományos megalapozódását, a különböző állomáshelyeken eltöltött éveket, valamint a munkásságát mutatja be. Ezeket bőszeges jegyzetanyag és gazdag adattár egészíti ki.

Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: **Székely György.** Akadémiai, 1984. 460 old.

A szerzők az egész magyar középkort átfogva, az egyetemes és a magyar áramlatokat szembesítve vizsgálják a feudális hatalom rendszerét és szemvilágát.

A falu művelődése. Összeállította: **Veresegyházi Mária.** A TIT Módszertani Tanácsának kiadványa. Bp., 1983. 138 old.

Az 1983 februárjában Tatabányán tartott tanácskozási anyaga. Előadások: **dr. Enyedi György:** Falu a mai társadalomban, **dr. Kormos Sándor:** A falun élők művelődési szokásai, a szekciósülések rövid összefoglalói, **dr. Pálos Éva:** A falu világa című 517 tételes bibliográfiája.

Farkas György: Mogyoród belterülete és határa a helynevek tükrében. Magyar névtani dolgozatok, 51. ELTE, Bp., 1983. 53 old.

Füsti Molnár Sándor: Egészségünk útja. Medicina, 1983. 235 old.

A hazai egészségkultúráltság alakulása a XVIII. század végétől a kiegyezésig.

Dr. Gál József: Marcali története 1699-ig. Marcali Helytörténeti füzetek. Kiadja a városi tanács V. B., 1983. 53 old.

Gemer 4. Szerk.: *Adam Pranda.* Rimavskej Sobote (Rimaszombat), 1981. 330 old. (Szlovák nyelvű, magyar és német összefoglalóval.)

Urbancová, Viera: Ludovit Reuss: A hajdani szlovákok mitológiája című művének maradandó értékei, *Kuchar, Rudolf:* A szlovák nyelvművek felhasználásának interdiszciplináris szempontjai, *Kopálova, Dana:* A gyümölcsfeldolgozás és a gyümölcsárusítás hagyományos formái, *Comajová, Olga:* A süvétei fazekesedények morfológiája és képzőművészeti stílusa, *Savelová-Czintelová, Angela:* A kolomp- és a csengettyűkészítés a mai Gömörben, *Marková, Éma:* A jolsvai guba, *Uő:* A rejdovái csipke, *Manga János:* Ünnepi szokások Rudnán és Körösön, *Újváry Zoltán:* Temetési szokások a gömői Türcövölgyben, *Elscheková, Alica:* A szerelmi líra a gömői népi dallamanyagban.

Gergely Ernő: A Bányaiipari Dolgozók Szakszervezetének története. Kiadja a Bányaiipari Dolgozók Szakszervezete, Bp., 1983. 218 old.

Gerő László: Magyar műemléki ABC. Műszaki, 1984. 240 old.

A magyar műemlékekkel és műemlékvédelemmel kapcsolatos építészeti, technikai, művészeti, stilusztani és elméleti fogalmak és kifejezések magyarázatát nyújtja.

Győr-Sopron megye a reformkorban és 1848—49-ben. (Forrásszemelvények az Ifjú Történelembarátok Körei részére.) Összeállította: *dr. Bedécs Gyula.* Kiadja a TIT Bp., 1983. 88 old.

Harkai Imre: Temerin népi építészete. Fórum, Újvidék — Gondolat, 1984. 121 old.

A vajdasági Temerin község népi építészete barokkos hagyományai.

Heves megyei Propagandista. Az MSZMP megyei Bizottsága propaganda és művelődési osztályának kiadványa. Eger, 1981. 143 old.

Ez a szám Heves megye munkásmozgalmával foglalkozik. Tartalom: *Szecső Károly:* A forradalmi munkásmozgalom történetének kutatása Heves megyében, *Nagy József:* Az ipari és a mezőgazdasági munkásság kialakulásának körülményei Heves megyében, *Misóczki Lajos:* A Heves megyei szegényparaszti és munkásmozgalom kezdeti szakasza 1848—1867, *Varga László:* Heves megyei mezőgazdasági termelősövetkezetek megalakítása és az egri termelősövetkezeti központ működése a Tanácsköztársaság idején, *Némethi Gábor:* Fehérterror és a munkásmozgalom újjászerveződése Hatvanban, 1919—1921, *Bóta Albert:* Heves megye kulturális életének jellemzői az ellenforradalom leverésétől a Művelődéspolitikai Irányelvek megjelenésé-

ig, *A Varga László:* Az egri szociáldemokrata Párt tömegsztrájkra felhívó kiadványa, *Molnár József:* Adatok a gyöngyösi Szocialista Diák Szakszervezet történetéhez, *Csiffáry Gergely:* Internálótábor az egri várban, 1919—1921.

Hiller István: Sopron és környékének munkásmozgalma a Hitler- és Volksbundellenes küzdelmek időszakában, 1939—1945. Kiadja az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága, 1983. 195 old.

Honismeret—Helytörténet—Tájházak. Műzeumi füzetek, Szekszárd, 1984. 56 old.

Az 1983. október elején Szekszárdon rendezett tanácskozáson elhangzott előadások, úgymint *Andrástalvy Bertalan:* Honismeret, helytörténet, tájházak tudományos és közművelődési értékei Dél-Dunántúlon, *Vargha Károly:* A Baranya megyei honismereti gyűjtemények közművelődési jelentősége, *Tarján Gábor:* A magyarlukafai néprajzi műhely helye és szerepe közművelődésünkben, *Jäger Márta:* Honismeret és helytörténeti gyűjtemények Somogyban, *Sási János:* A népi építészeti emlékeinek védelme Somogyban, *Vadas Ferenc:* Tájházak Tolnába, *Gémes Balázs:* A szakályi tájház, *Machán Istvánné:* A mórágai pedagógia, *Németh József:* A Göcseji Falumúzeum és a tájházak Zala megyében, *Hoborné Koller Györgyi:* A tájházak és a Göcseji Falumúzeum közművelődési hasznosítása.

Hosszú Sándor: Kunszentmiklós, kiskunsági szikes puszták. Tájak, Korok, Múzeumok 137. Bp., 1983. 16 old.

Huszár Tibor: Nemzetlét-nemzettudat, értelmiség. Magvető, 1984. 732 old.

Ilyen a bányász élete. Szerk.: *Lombosi Jenő* és *Mitzki Ervin.* A Dunántúli Napló Zsebkönyvtára, Pécs, 1983. 200 old.

Imreh István: A törvényhozó székely falu. Kriterion, Bukarest, 1983. 545 old.

A könyv tanulmányban mutatja be a székely falutörvények világát, majd közli 72, 1581 és 1847 közötti időből való falutörvény és rendtartás szövegét.

Izvorul, 1983/2. Szerk.: *Petru Silaghi.* Kiadja a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége, Gyula, 48 old.

A román nyelvű tanulmányok magyar címei: *Hotopan, Alexandru:* Lakodalom a battonyai románoknál, *Salajan, Maria:* A lakodalom Battonyan, *Botea, Maria:* Az emberi test. Hiedelmek és babonák II., *dr. Bencsik János:* Egy bánati típusú parasztház Magyarcsanádon, *Csobani, Elena:* Kolindálás a magyarcsanádi románoknál, *Borza, Lucia:* Irodalmi gyermekfolklór Kétegyházán, *Martyin György:* Egy méhkeréki halottsirató ének.

Jónás László: Az esztergomi Petőfi Sándor Általános Művelődési Központ 20 éves Csillagászati Szakkörének krónikája. Esztergom, 1983. 44 old.

József Farkas: Értelmiség és forradalom. Kossuth, 1984. 328 old.

Kultúra, sajtó és irodalom a Magyar Tanácsköztársaságban.

Katona Imre: A porcelán. Gondolat Zsebkönyvek, 1984. 128 old.

Többek között röviden ismerteti a magyar porcelángyártás történetét.

Kállai Gyula: Életem törvénye 1—2. Tények és Tanúk, Magvető, 1984. 962 old.

A szerző életének 1945-ig terjedő szakaszát dolgozza fel.

Kárpát József: Mátyás-hegyi barlang. Magyar Karszt- és Barlangkutató Társ. Bp., 1983. 14 old.

Kárpát József: Pál-völgyi barlang. Magyar Karszt- és Barlangkutató Társ. Bp., 1983. 16 old.

Kilátás a kövekről. Bükki Nemzeti Park. Szerk.: Sándor András. Mezőgazdasági Kiadó, 1983. 445 old.

A tartalomról: *Rakonczay Zoltán:* A nemzeti parkok létesítésének feltételei — nemzeti parkok Magyarországon, *Keszthelyi István:* Nemzeti park a Bükkben, *dr. Fűkőh Levente:* A Bükk földtani képe, *dr. Tóth Géza:* A Bükk felszínfejlődése és mai formakincse, *dr. Tóth Géza:* A bükki karszt vízrendszere, *dr. Kardos László:* A bükki barlangok világa, *dr. Fűkőh Levente:* Ösember a Bükkben, *dr. Suba János:* A Bükk növényei, *dr. Vajon Imre:* A Bükk állatvilága, *Tóth László—Várady Jenő:* A lipicai ló útja Karthágótól a Bükk fennsíkig, *Szabó János Győző:* A Bükk emberföldrajza az újkőkortól a magyar honfoglalásig, *dr. Kovács Béla:* A Bükk a magyar történelemben, *dr. Bakó Ferenc:* Hegyek, erdők, emberek; Néprajzi emlékhelyek, *dr. Bartucz Ferenc:* Erdőgazdálkodás a Bükk hegységben, *dr. Kovács Jenő—Veres László—dr. Soós Imre:* Adalékok a Bükk ipartörténetéhez, *Sándor András:* Herman Ottó, a „Peleház” lakója, *Hortobágyi Ervin—Martusz Ferenc:* Természettudomány a Bükkben, *V. Szabó Ferenc:* A Bükki Nemzeti Park a belátható jövőben, *Hortobágyi Imre:* A Bükk hegység válogatott irodalma.

Kiss Jenő: Magyar madárnevek. Nyelvészeti tanulmányok 28. Akadémiai, 1984. 340 old.

Több ezer régi és újabb köznyelvi és nyelvjárási, régebbi és nyelvújítási madárnevünk eredetét és szótörténetét mutatja be.

Kiss Károly: Magyar alvitézsek hőstettei az újabb időkben. Magvető, Magyar Hírmondó, 1984. 320 old.

A múlt században élő tudós munkája először a Tudományos Gyűjteményben jelent meg 1837 és 1840 között.

Kisz Ethnográfia. 11. Az ELTE Néprajzi KISZ-alapszervezetének tájékoztatója. 1984. 10 old. *Pejkovszky Penka:* A bolgár tejgazdálkodás.

KISZ Ethnográfia 13. Az ELTE Néprajzi KISZ-alapszervezetének tájékoztatója. 1984. 10 old.

B. G.: Péntek és a tizenharmadika, Balázs Géza: Az Etnológiai Társaságról beszél Boglár Lajos, *B. G.: Ezerkilencszáznyolcvanhárom viceiről beszél Katona Imre.*

Kőrösi Csoma Sándor levelesládája. Szépirodalmi, 1984. 432 old.

Levelei, személyes iratai, könyvtári kölcsönzöccédulái, nyugtái, följegyzései mellett olvashatjuk a személyes ismerősök vallomáseit, visszaemlékezéseit is.

Lakodalom. Szerk.: *Novák László és Újváry Zoltán.* Kiadja a KLTE, Debrecen, 1983. 475 old.

Novák László: Viselkedés, házasodás egyházi és világi szabályozói, meghatározói a XVII—XIX. században, *Orsi Julianna:* Exogámiai és endogámia Magyarországon a XVIII—XIX. században, *Kakuk Mátyás:* A házasságkötés időpontja Kunszentmártonban a XVIII—XIX. században, *Novák László:* Möring-möringolás, *Szilágyi Miklós:* A házasság és a leányági öröklés szokásjogi szabályozása Békés megyében, *Bakó Ferenc:* A palóc lakodalom: a szokás szerepe a kultúra táji tagoltságának vizsgálatában, *Molnár Agnes és mások:* Az Ung-vidéki lakodalom jellemzői, *Bathó Edit:* A jász lakodalom szokásrendszere, *T. Bereczky Ibolya:* A tiszasüllyi lakodalom a XX. században, *Korkes Zsuzsanna:* Lakodalmi szokások a Kiskunságban, *Solymos Ede:* Lakodalomszervezés Baja környékén, *Balázs Lajos:* Egyén és közösség viszonya a lakodalomban Csikszentdomokoson, *Madar Ilona:* Sövidéki lakodalom, *Márkus Mihály:* A lakodalmi ételek és az étrend interetnikus kapcsolatai, *Krupa András:* A nagybányai szlovákok lakodalma, *Schwalm Edit:* Lakodalmi kalácsok Észak-Magyarországon, *Jung Károly:* A hajnali mosdatás kérdéséhez: adatok egy lakodalmi rítus betiltásához és összehasonlító vizsgálatához, *Sarosáczy György:* A baranyai horvát (sokác, bosnyák) lakodalmi szokások, *Bódi Erzsébet:* A kenyér és a kalács rituális szerepe a nyugati szláv lakodalomban, *Hocópán Sándor:* Lakodalmi szokások a battonyai románoknál, *Kerecsi Ágnes:* Tradicionális elemek továbbélése a Kaukázus népeinek mai esküvői szokásaiban, *Újváry Zoltán:* Dramatikusan játékok a lakodalomban, *Szabó László:* Lakodalmi szövegek, játékok esztétikai kérdései, *Gulyás Éva:* A jegyajándék jellege,

változása az Alföld középső részén, *Sztrinkó István*: A lakodalom és a ház funkcionális összefüggései, *Bartha Elek*: A lakodalom és a ház kultikus összefüggései, *Bencze Lászlóné*: Jellegzetes lakodalmi dalok az Alföldön, *Voigt Vilmos*: Az érzelmek és a fájdalom el-távolítása (menyasszonysíratók), *Niedermüller Péter*: Az akció mítosza: szempontok az átmenet ritusainak szociotikai értelmezéséhez, *Laczkovics Emőke*: Szimbolikus színek a lakodalmi viseletben egy kalotaszentkirályi példán keresztül, *Huseby Éva Veronika*: Endogám és exogám tendenciák egy északkelet-magyarországi faluban, *Földesné Györgyi Erzsébet*: Házasságkötés és lakodalom: a konferencia tanulmányai és a téma kutatása Magyarországon.

Lakóhelyünk Ózd. Az Ózdi Népművelési Intézmények Honismereti Körének évkönyve, Ózd, 1983/8. 244 old.

Tóth János: A „20 éves az Ózdi Honismereti Kör” című kiállítás megnyitó beszéde, *Nagy Károly*: Az Ózdi Honismereti Kör emlékülése, *Uő*: Szemelvények az Ózdi Honismereti Kör húszéves tevékenységéből, *Rozgonyi Jánosné*: Ózd város fejlődése a felszabadulástól napjainkig és a jövő tervei, *Nagy Károly*: Beszámoló az 1982. évi tevékenységünkről, *Vass Tibor*: Az élet megindulása Ózdon a felszabadulás után, *Dobosy László*: Ózdi helynevek Pesthy Frigyes helynévtárában, *Vass Tibor*: A kavartacélgyártás korszaka Ózdon, *Saffarik Gyula*: Az Ózdi Kohászati Üzemek laboratóriumának története, *Vass Tibor*: Anekdoták a Kohászati Üzemek dolgozóinak életéből, *Nagy Károly*: Az új élet jelei Hódoscsépányon, *Saffarik Gyula*: Adatok Pétervársár történetéhez, *Soltész József*: A munkások középfokú szakoktatásának kialakulása Ózdon, *Molnár Mihály*: Vincétől—Virágvasárnapig (Bánrévi népszokások), *Soltész Józsefné*: Molnárkalács—ostyasütés, *Bódis Ilona*: Mészégetés Aggteleken, *Léka Tivadar*: A nyugdíjasok körében végzett vizsgálat tapasztalatai Ózd városában és a járásban, *Dobosy László*: Évfordulók, események 1982-ben.

A Lampart Vegyipari Gépgyár története. 1883—1983. Kiadja a Gyár, 1983. 87 old.

A magyar diákok szabadságfrontja. Összeállította: *M. Kiss-Sándor* és *Vitányi Iván*. Kiadja az Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű Szerzőbizottsága, Bp., 1983. 272 old.

Magyar Kálmán: Szántópuszta a középkorban. Panoráma, 1983. 130 old.

Mátyus Aliz—Tausz Katalin: Maga-ura parasztk és uradalmi cselédek. Gyorsuló idő, Magvető, 1984. 224 old.

Hogyan reagáltak a földosztásra, a téesszervezésre, a begyűjtésre, a válságokra nem-

zedékek óta makacs kitartással dolgozó „maga-ura” parasztk, s hogyan élte meg mind ezt a „puszták népe”, a felszabadított cselédek, akik megszokták a függőséget?

Mikó Imre—Kicsi Antal—Horváth Sz. István: Balázs Ferenc. Kriterion, Bukarest, 1983. 286 old.

Monográfia az egykori mészki lelkészről és szociográfusról, a falukutatás egyik kezdeményezőjéről.

Mozaikok Csongrád város történetéből, 1982. Szerk.: *Bálint Gyula György*. Kiadja a Csongrádi városi Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, Csongrád, 1982. (1983) 388 old.

Gát László: Csongrádi történelmi olvasókönyv, *Sebestyén István*: A Pro Urbe — Csongrád kitüntetés tulajdonosai, *Katona Imre*: Csongrád város a magyar népköltészetben II., *Tari László*: A cehék fölözlatása Csongrádon, *Uő*: Csongrád nevének eredetéről, *Dudás Lajos*: Az iparoktatás kezdete Csongrádon, *Forgó Tilda és Forgó Ida*: Fekete János, egy afrikai expedíció csongrádi résztvevője, *Dudás Lajos*: A Dózsa György és a Hunyadi tér története.

Műveltség — művészet — munkásmozgalom. Népszava, 1984. 461 old.

Tanulmányok a magyar munkásmozgalom kulturális törekvéseiről.

Nagy Dezső: Pesterzsébet és Soroksár sajtótörténete. 1894—1949. Az ELTE BTK Könyvtártudományi Tanszékének kiadványa, Bp., 1983. 118 old.

Négy évtized. Magyarország történelme 1940—1980 között. Szerk.: *Rozsnyói Agnes*. A TIT Történelmi Választmányának kiadványa, 1984. 60 old.

Előadói vázlat és válogatott bibliográfia.

Németi Gábor: Fejezetek a hatvani munkásmozgalom történetéből. Heves megyei Propagandista. Az MSZMP Heves megyei Bizottsága propaganda és művelődésügyi osztályának kiadványa, Eger, 1979/80. 118 old.

Népismereti Dolgozatok, 1983. Szerk.: *dr. Kós Károly* és *dr. Faragó József*. Kriterion, Bukarest, 1983. 225 old.

Nagy Jenő: Néprajz és nyelvtudomány, *Kós Károly*: Orosz Endre följegyzései ősi jellegű néprajzi tárgyokról, *Székely Ferenc*: Vadriasztás a maroszéki Vadason, *Radován István*: Bánsági magyar népi étkezés a századforduló táján, *Kardalus János*: Csikszentdomokosi faragott faedények, *Végh Olivér*: A nagyenyedi fazekasok céhlevele 1648-tól, *Wilhelm Sándor*: A fazekasság emlékei Margittán, *Balázs Dénes*: Zsúpfedés a Nyikó mentén, *Páll-Gecse Éva*: A kézdíszárazpataki fonó emléke, *Keszeg Vilmos*: Nem szóbeli kommunikáció a mezőségi Detreheimtelepen,

Antal Imre: Udvarlás és leánykérés Gyimesben, *Lakatos-Bakó Melinda:* A májusfa Tasnád környékén, *Ráduly János:* A két királygyermek balladamotivumai egy kibédi népmesében, *Dánielisz Endre:* Változó nagyszalontai mondavilág, *Faragó József:* Adatok a magyar-román néprajzi bibliográfiához 1946—1982., A Népmesereti Dolgozatok öt kötetének szerzői mutatója.

Nyakas Miklós: Hajdú vármegye létrejötte. Kiadja a városi tanács és a Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény, 1983. 98 old.

Az Országos Ifjúsági Bizottság 1929—1942. Szerk.: *Bakó Ágnes* és *Svéd László.* Kossuth, 1984. 282 old.

Az OIB kezdetben a szociáldemokraták, később pedig a szociáldemokraták és a kommunisták közös ifjúsági mozgalmának irányító testülete volt. A kötet első ízben ad összefoglalást a Horthy-korszaknak erről a legprogresszívebb, legális-féllegális, politikai jellegű ifjúsági mozgalmáról.

Az Őrség bibliográfiája. Összeállította: *Köbölkuti Katalin* és *Nagy Imre.* Kiadta a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár az Őrségi Baráti Kör anyagi támogatásával. Szombathely, 1983. 211 old.

A kiadvány tartalmazza a magyarországi Őrség, a Burgenlandban lévő Felső-Őrvidék, valamint a történeti Őrség Jugoszláviához került három falujának irodalmát. A tematikus szempontok szerint tagolt, 1645 tételes bibliográfiát név-, földrajzi és területi mutató egészíti ki.

Palotai Krónika. A csanádpalota Kelemen László Művelődési Ház honismereti körének lapja. 1984/3. 21 old. (Kézirat gyanánt).

Bazsó Dénes: Kelemen László és a magyar színészet megszületésének előzményei, *Komoly Pál:* Árvíz okozta károk 1940-ben, *Pánczél Józsefné:* Gyermekjátékok és mondókák, *Uő:* Jelenünk krónikája, *Asztalos P. Kálmán:* Régi képek községünk életéből, *Pánczél Józsefné:* Csanádpalota ma élő legidősebb emberei, *Markovics Gézáne:* A nyugdíjasklub eseményei.

Palotás Emil: A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg-monarchia diplomáciájában 1865—1883. Akadémiai, 1984. 160. old.

Kiadatlan levéltári anyagok alapján mutatja be a Dunakérdés alakulását és szerepét a Habsburg-monarchia külpolitikájában a jeltett időhatárok között.

Pesty Frigyes: Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Kiadja a Békés megyei Tanács, Békéscsaba, 1983. 230 old.

Békés megye Pesty helynévgyűjtésében. Bevezette és jegyzetekkel ellátta *Jankovich B. Dénes,* mutatók: *Hévízi Sándor.*

Pethő Gyula: Szentgotthárd történetének bibliográfiája. Közreadja a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely, 1983. 139 old.

Plevza, Viliam: A CSKP nemzetiségi politikája. Madách, Bratislava, 1983. 468 old.

A könyv foglalkozik a csehszlovákiai nemzetiségi kérdés helyzetével a két világháború között, a második világháború során, a kassai programtól a februári forradalomig tartó időszakban, valamint az azt követő évtizedekben.

Politikus pályák. Kossuth, 1984. 358 old.

A Társadalmi Szemlében folyamatosan megjelent, és a magyar társadalmi-politikai élet jelentős személyiségeit bemutató sorozat kötetbe rendezett gyűjteménye.

Somogyi-könyvtári műhely. Szeged, 1983/84. 209—272 old.

A tartalomról: *Palásti László:* Bertrandon de la Brocquière alföldi útleírásai, *A Somogyi-könyvtár ősnymotványai,* *Téglásy Imre:* A Somogyi-könyvtár két „új” ősnymotvány, *Szántó Imre:* Az 1848. október 15-i véres vasárnap Szőregen és Szegeden, *Sipos József:* A szegedi építők munkások könyvtára 1929-ben. *Komoly Pál:* Bálint Sándor magántanári képzése, *Lengyel András:* A „Nyíri és rétközi parasztesék” olvasói, *P. L.:* Babits Mihály levelei Kilényi Irmához, *Baricz Zolt:* Ertsey Péter emlékezete, *Bóna Endre:* A szegedi szabadtéri játékok érmei.

Seres András: Barcasági magyar népköltészet és népszokások. Kriterion, Bukarest, 546 old.

Mesék, mondák, balladák, dalok, gyermekfolklor, közmondások, szólások, találós kérdések, irott versek, népszokások, az emberi élet átmeneti ritusai. A kötetet gazdag irodalom, jegyzetanyag, szójegyzék és különféle szempontból készült mutatók egészítik ki.

Sipos Péter: A szakszervezetek és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890—1930. Akadémiai, 1984. 130 old.

Szabó Ottóné Oláh Klára: A szakmunkásképzés 100 éve Székesfehérváron, 1883—1983. Székesfehérvár, 1983. 107 old.

A 320. sz. Árpád Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet és jogelődjeinek története.

Szebik Imre—Várhegyi Miklós: A Miskolci Evangélikus Egyházközség története, 1783—1983. Kiadja a Miskolci Evangélikus Egyházközség, 1983. 310 old.

Szécsényi Honismereti Híradó, 83/2. A HNF Nagyközségi Bizottsága, a Magyar Mezőgazdasági Múzeumbaráti Kör szécsényi helyi csoportja és a Nagyközségi Művelődési Központ Honismereti Munkabizottságának kiadványa. Szécsény, 1983. 106 old.

Ceglédi János: Szécsény nagyközség vá-

rossá nyilvánítási pályázata, *Pozsgai Péter*: Biogázüzem a II. Rákóczi MgTsz-ben, *Lécz László*: A szécsényi sütőüzem rekonstrukciója, *Szabó József*: Hírek az egyesült Afész-től, *Horváth Béláné*: Hírek a Múzeumbaráti Kör életéből, *Szécsény krónikája, Bán Lajosné*: Vajlások élete a huszadik század első felében Szécsényben, *Antal Károly*: Mozaikok egy cseléd életéből, *Pálmány Béla*: Háromszáz esztendeje, 1683. november 10-én szabadult fel Szécsény a török uralom alól, *Antal Károly*: A "török idők"-höz fűződő szécsényi és Szécsény környéki mondák. *Kékkői László*: A „török idők” szájhagyományai Szécsényben, *Pálmány Béla*: Levelék Szécsény második török hódoltsága korából, Szécsénnyel és Nógráddal egyetemes foglalkozó könyvekről.

Szikszai Gábor: Helyismereti olvasókönyv az „én falum” — Jászapáti — történetéhez. Kiadja a jászapáti Velemi MgTsz, 1980 (1983). 369 old.

Szöveggyűjtemény Kurityán és a szuhavölgyi szénbányászat történetéhez. Osszeállította és szerkesztette *Lukács László*. Kiadja a November 7 Művelődési Ház és Könyvtár. Kurittyán, 1984. 72 old.

Tanulmányok Kisvárdai történetéből. Szerk.: *Ács Zoltán*. Kiadja a járási tanács és a Vármúzeum, Kisvárdai, 1983. 112 old.

Ács Zoltán: A kisvárdai helytörténeti kutatás helyzete, feladatai és levéltári forrásai, *Németh Péter*: A kisvárdai római katolikus templom Szent László ábrázolása, *Fügedi Erik*: A nemesség szerepe a középkori megyében, *Orosz István*: Mezővárosi fejlődés Északkelet-Tiszántúlon a késői feudalizmus korában, *Lácz Magdolna*: Kisvárdai társadalmi tagozódása a reformkorban, *Makay László*: Kisvárdai kapitalista fejlődése, *Dankó Imre*: Életmódkutatás Kisvárdán, *Marosi Endre*: A Tiszántúli katonai szerepe a mohácsi csatavesztéstől a drinápolyi békéig, *Csorba Csaba*: A Felső-Tisza vidéke hadtörténete a drinápolyi békétől a vasvári békéig, *Ács Zoltán*: A kisvárdai vár XVI. századi krónikája a korabeli források tükrében, *Czigány István*: Kisvárdai és a Felső-Tisza vidéke a kuruc korban.

Tartally Ilona: Ékes virágszál I-II. Ecclesia, 1983. 815 old.

A máriapócsi kegykép története.

Tata és környéke Baráti Körének Tájékoztatója VI. Tata, 1984. 171. old.

A tartalomról: *Papp Sándor*: Tata 30 éve ismét város, Tata és környéke hírei, Évfordulók, 15 éves a Megyei Művelődési Központ, *Katona Imre*: A tatai fajansz-, kőedény- és porcelánkészítés múltja, *Kiss Miklós*: Kétszáz éves a tatai angolpark, *Biró Endre*: A tatai plébániatemplom 200 éves évfordulójára, *Szjő Béla*: Vaszary János, dr. *Fülöp József*: Orszá-

gos jelentőségű földtani természetvédelmi terület Tatán, dr. *Körmendi Géza—Sütő Olivér*: A tatai szőnyeggyár százéves története, *Tarnai Péter*: Tata vizei, dr. *Kálmán Attila*: A tatai temetők művelődéstörténeti emlékeiből, *Stróbel Árpád*: A budavári Mátyás-kút és Tata, *Fatuska János*: A Német Nemzetiségi Múzeum új állandó kiállításáról, *Ortutay András*: Kocs község története, A tatai forrásokról.

Technikatörténet — Tudománytörténet — Technika — Tudomány. A Tudománytani Szemlények új folyama. Kiadja a Tudomány- és Technikatörténeti Bizottság, 1983. 113 old.

A tartalomról: *Biró Gábor*: A tudománytörténet tárgymeghatározásához, *Farkas János*: A tudomány- és technológiapolitika tanulmányozása hazánkban, *Endrei Walter*: Technikatörténet és interdiszciplináris kutatás, *Vekérdi László*: Foucault és Venturi „XVIII. századi”, Két értékrendszer-modell és tudománytörténeti tanulságai, *Gazda István*: Az 1981-es év tudomány és technikatörténeti kiadványai.

Tóth Ferenc: Makó parasztságának ellátottsága 1781-ben. A makói múzeum füzetei. Kiadja a városi tanács, 1983. 49 old.

Tóth Jónás Irma: A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikájának alakulása a Dél-Alföldön a III. kongresszustól a két munkáspárt egyesüléséig. Művelődési Minisztérium Marxista—leninista oktatási főosztály, 1983. 72 old.

Történelmi ismeret — történelmi tudat. Kossuth, 1984. 264 old.

Az MSZMP KB agitációs és propaganda osztálya, a KB Politikai Főiskolája és a Művelődési Minisztérium szervezésében 1983 októberében rendezett országos elméleti tanácskozás anyaga, a felszabadulás utáni időszak gazdasági, társadalmi, politikai kérdéseinek oktatásáról.

Tőke István: Mosolygó Tisza-mente. Fórum, Újvidék — Gondolat, 1984. 295 old.

Zentai és Zenta vidéki élcek, népi anekdoták, Szelei István bevezetőjével.

Új Mindenes Gyűjtemény 2. Madác (Bratislava) — Gondolat, 1983. 181 old.

Blaskovics József: Gömör az oszmán-török uralom idején, *Duka Zólyomi Norbert*: Fejezetek a himlőoltás történetéből, *Erdélyi Géza*: Gömör klasszicista építészete, *Méryné Tóth Margit*: Tardoskedi hagyományos táncai és táncélete, *Fódon Zoltán*: A valóság vonzásában (Magyar nyelvű szocialista sajtó Csehszlovákiában a két világháború között).

Vasi Honismereti Közlemények. Kiadja a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, Szombathely, 1983/2. 55 old.

Szántóné Balázs Edit: Helytörténeti szakkör a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központban általános iskolások számára, *Csonka György* beszéde a megyei honismereti tanácskozáson, *Csaba József:* Az őrségiek és a vasi szlovének népi méhészkedéséről; *Fülöp László:* Étkezés, öltözködés és gyógyítás Nádasdy Tamás udvarában, *Zongor Ferenc:* Népi megfigyelések az időjárással kapcsolatban Alsóságról, *Bánda Gábor;* Bárdosi János (1933–1983), *Gáspár Boldizsár:* Szentgotthárd ünnepeit, *Csiszár Károly:* Az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők XI. Országos találkozásáról, *Székelyné Török Tünde:* A megyei könyvtár honismereti helytörténeti kiadványairól, *Pethő Gyula:* Vasi események, évfordulók.

Vác története. Szerk.: *Sápi Vilmos.* Kiadja a Pest megyei Múzeum Igazgatósága, Szentendre, 1983. 641 old.

Veszprém megyei Honismereti Tanulmányok IX. Kiadja a HNF megyei Bizottsága, a megyei Tanács V. B. művelődési osztálya és a TIT megyei szervezete, 1983. 263 old.

Veres D. Csaba: Antifasiszta katonai ellenállás a balatoni arcvonalon, *Németh István:* Visszatekintés a 10 éves Veszprém megyei üzemtörténeti klub történetére, *Lakó István:* A Balaton Bútorgyár története (1945–1957), *Fodor József:* A veszprémi MÉMOSZ Építőipari Termelőszövetkezet megalakulásának körülményei, *Lencsés György:* A péti dolgozók a magyar parasztságért (1948–1956), *Székelyné Balint Ilona:* A porvai faüzem története, *Hogya György:* A Winkler Lajos gyógyszerlár hűszéves története, *Szurcsik István:* Harc az ellenforradalom ellen a szocialista konszolidációért Veszprémben (1956. október–1957. június), *Geiszt Jakabné dr.:* A Bakonyi Múzeum története közművelődési tevékenységének tükrében (1945–1975), *Nádasdy Lajos:* Az amatőr színjátszás Pápan a felszabadulástól napjainkig, *Szabó Lajos dr.:* A mezőlaki Kinizsi Pál MgTsz történetéről szóló könyv, *Tóth Dezső dr.:* Bibliográfia a kéziratok honismereti, helytörténeti művekről VII.

Zalaegerszegi Honismereti Híradó. Kézirat gyanánt kiadja a HNF városi Bizottságának Honismereti Munkabizottsága, Szombathely, 1983/1. 27 old.

Dr. Czizgány Jánosné beköszöntője, *Halász*

Imre: Zalaegerszeg legelső írásos említése, *Nyakas József:* Szent Erzsébet-hegy az évszázadokat átélt gesztenyefa árnyékában, *dr. Vándor László:* Mikor épült az egerszegi vár? *Kapiller Imre:* A zalaegerszegi állandó színház terve a XIX. század első évtizedében, *Csertán Ferenc:* Zala megye kormánybiztosa az 1848–49-es szabadságharcban, *Szakács László:* Utcát neveznek el Zalaegerszegen Rómer Flórisról, *Béres Katalin:* Egy század eleji zalaegerszegi hetilap, a Magyar Paizs, *Molnár László:* 15 éves a Göcseji Falumúzeum, *Szakál István:* Honismereti „műhely” egy műszaki szakközépiskolában, *Kiss Gábor:* Bibliográfia Zalaegerszeg történetének tanulmányozásához.

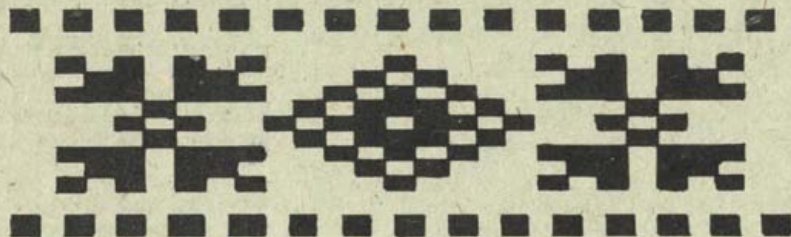
Zalaegerszgi Honismereti Híradó. Kézirat gyanánt kiadja a HNF városi Bizottságának Honismereti Munkabizottsága. Szombathely, 1983/2. 18 old.

Szakál István: Deákra emlékezve, *dr. Turbuly Éva:* Egerszegi Szabó Miklós 1726-ból való panasza a házába beszállásolt tiszttal ellen, *Balogh Miklós:* A Zalaegerszegi Nemzeti Bizottság munkájáról, *Nyakas József:* Egy feledésbe merülő ballada nyomában, *dr. Vándor László:* Egervár műemlékei, *dr. Halász Imre:* Csaács falu betelepítése, *Sárkány József:* Zalaegerszeg szabadtéri szobrai.

Zenetudományi Írások 1983. Szerk.: *Benkő András.* Kriterion Könyvkiadó, 1983. 304 old.

A tartalomról: *Nagy István:* A felfedezés öröme, Harminc év múltán is, *Bartók felé,* *Szabó Csaba:* Szöveg és zene a Cantata profanában, *László Ferenc:* Bartók Béla: Román népi táncok, *Jagamas János:* Népdalgyűjtés a hétfalusi csángók között; *Almási István:* Sorvégelnyelés népdalainkban, *Thurzó Sándor:* Nagyvárad éneklőkanonok (1199–1557), *Dávid István:* Műemlékorgonák Kolozsváron, *Lakatos István:* Szimfonikus zene Kolozsváron I., *Farkas Sándor:* Adalékok a Széhelyudvarhelyi Filharmonikus Társaság történetéhez, *Angi István:* Nagy István és a kórusművészet esztétikája, *Benkő András:* Hat évtized a zene szolgálatában — Adatok Nagy István munkásságához (1923–1983), *Papp Géza:* Philipp Vaudella magyar táncai.

Z. Szabó László: Kazinczy Ferenc. Gondolat, 1984. 344 old.

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓ

1985 JAN 2

A halottas szokások és hiedelmek vizsgálata

A halottas szokások és hiedelmek gyűjtése közben lehetőleg olyan beszélgetőtársakat keressünk, akikről tudjuk, hogy koruk és a faluban elfoglalt helyzetük miatt jól ismerik a tárgyalásra kerülő szokásokat, hiedelmeket. Legtöbbször azok nyújtanak hasznos információkat, akiket el szoktak hívni virrasztani, mert ismerik a halottas énekeket. Falvanként legalább négy-öt ilyen embert találhatunk. Sokat segíthetnek a sírásók, temetőőrök, kántorok is. Ne feledkezzünk meg azonban arról sem, hogy jó néhány embernek a szülei, nagyszülei csinálták ezeket, akiktől sok mindent hallhattak leendő beszélgetőtársaink. (Arra gondoljunk, hogy a halottas szokásokat többé-kevésbé minden falubeli ismeri, a gondot inkább a beszélgetésre való hajlandóság jelentheti.)

Gyűjtés előtt alaposan tanulmányozzuk az útmutató kérdéseit, a kérdőívet soha ne olvassuk fel, mert így nem jöhet létre a témagyűjtéshez nagyon fontos személyi kapcsolat és bizalom a beszélgetőtárs és a gyűjtő között. A kérdéseket mint támpontokat használjuk, így könnyebben vezethetjük a beszélgetést, nem okozhat problémát az, ha az elbeszélő kissé eltér (sokszor ezzel mond többet!) a kérdés által határolt témától. A kérdőív felépítése lehetővé teszi, hogy először nagyobb témakört adjunk *általános* kérdések formájában. *Hagyjuk nyugodtan beszélni adatközlőnkét, mondjon el mindent, ami eszébe jut a bevezető kérdéscsoportról.* A kezdeti folyamatos, kérdésekkel félbe nem szakított elbeszélés azonkívül hogy értékes adatokat eredményezhet, önbizalmat is ad az elbeszélőnek. Amikor úgy érezzük, hogy a tág témakört átfogó bevezető kérdések alapján nem tud többet mondani, feltehetjük a *részletező* kérdéseket. (Ezeket gondolatjel vezeti be az útmutatóban.) A kapott válaszokat lehetőleg erősítsük meg azzal, hogy megpróbálunk feleleveníteni olyan történeteket, amelyek az elmondottakat példázzák. A részletező kérdések után többnyire találunk olyan kérdéseket, amelyek zárójelben szerepelnek ezek a „*távevítő*” vagy „*tákérdezések*”, bizonyos esetekben pedig magyarázzák azt a témakört, amiről éppen szó van, illetve válaszlehetőséget tartalmaznak. Ezeket a zárójellel is elkülönített kérdéseket csak a legvégső esetben kérdezzük meg, olyankor, amikor látjuk, hogy adatközlőnknek nehezen jutnak eszébe a kérdéssel kapcsolatos ismeretek. Ezek a kérdések segíthetnek az emlékezet felrisszításában, más esetekben pedig a gyűjtőnek adhatnak támpontot a témakör megértéséhez. Az így kapott válaszoknál feltétlenül vegyük figyelembe, hogy „*tákérdezésre*” kaptuk őket.

Ne csak a múltról, hanem a jelenkori szokásokról is kérdezzünk, tudjuk meg, hogy a különböző szokások meddig voltak elterjedtek és miért szűntek meg, mi váltotta fel! A változások folyamatának vizsgálása rendkívül fontos feladat.

A halál előjelei

Milyen jelenségek, események alapján gondoltak hamarosan bekövetkező halálra? Emlékezzen vissza olyan esetekre, amikor valami előre jelezte a várható halálesetet! *Részletesen mesélje el ezeket a történeteket,* hol, mikor, kivel történt meg és igazolódott-e az előjel által jelzett esemény? (Miként vélekedik az elmondott történetekben előforduló előjelek igazáról a falu „közvéleménye” és mi az egyéni véleménye ezekről a kérdésekről beszélgetőtársunknak.)

Állatok viselkedéséből következtettek-e arra, hogy valaki meg fog halni? (Mire gondoltak olyankor, ha „ordítottak”, „vonyítottak”, „tutultak”, vagy az udvaron gödröt kapartak a kutyák?) (A későbbiekben is kérdezzük meg, hogy a tapasztalt jelzés kinek a várható halálára

utalt és a jelzés után mennyi idő eltelté után számítottak a halálesetre.) Mit jelentett, ha a *tyúk* „kukorékol”, összeverte a szárnyát? Beszéltek-e olyan esetekről, amikor a halált nem házi-állat, hanem valamilyen *madár* megjelenése jelezte:

— Milyen madár megjelenése jelenthetett halált? („Halálmadár”, bagoly, „pótyik”.)

Hogyan jelezte a madár a halált! (Szállt a ház körül, rászállt a házra, berepült a házba, neki-repült az ablaknak stb.)

— Mit jelentett, ha *denevér* („böregér”, „felepocik”) berepült a házba, vagy a ház körül keringett?

— Mire gondoltak, ha valakit „megkörözött” egy *pillangó*?

Hogyan védekezhettek az állatok által jelzett halál ellen?

— Segíthetett-e az, ha az ilyen jelzést adó állatot elzavarták, esetleg elpusztították? (... hogy „szóljon a saját fejére” stb.)

Milyen történeteket tud arról, hogy valaki *megálmodta* a később bekövetkezett halálesetet? Milyen álmokat ismer, amikor következtetni lehet a jövőben várható eseményekre, változásokra?

— Mit jelentett, ha valaki álmában *sűrű* vízben fürdött? (Mit jelentett, ha tiszta volt a víz?)

— Mire gondoltak, ha valaki álmában *sárban* járt, vagy gödörbe esett?

— Mit jelentett, ha valaki álmában *házat* épített? Milyen házat épít magának az ember álmában, hogyan gondolják, hol lesz az álmukban épített ház? Jelentett-e valamit, ha álmában házat tapasztott, vagy meszelt? Mire gondoltak, amikor azt álmodták, hogy ledőlt a házuk?

— Mire gondoltak, ha álmukban valamilyen *fa* *kidőlt*, vagy elszáradt?

— Milyen következményre számítottak olyankor, ha valaki álmában *nehéz munkát* végzett: aratott, csépeelt, őrölt, dagasztott, fát vágott, vagy fát vitt, a házban szövöszéken szőtt stb.

— Mire gondoltak olyankor, amikor álmukban *nyulat*, vagy *halat* fogtak, fehér virágokat szedtek?

— Mit jelentett, ha valaki azt álmodta, hogy *medvével* viaskodik? Jelentett valamilyen különbséget az, hogy győzedelmeskedett a medve az ember fölött vagy sem?

— Jelentett-e valamit az, ha idős asszony álmában *lakodalomban mulatott*, illetve *menyasszónak* álmodta magát?

— Mit jelentett az, ha valakinek álmában kiesett a foga? Próbáljuk megtudni azt, hogy egy bizonyos fog elvesztéséből gondoltak-e egy meghatározott személyre, akire vonatkoztatták az álom jelentését. (Pl. a szemfog elvesztése unokatestvér halálát jelentette.)

Lehetett-e *védekezni* az álmok által jelzett várható rossz következmények ellen? Miként próbálták meggyógyítani azokat a betegeket, akiknek a halálát valami előre jelezte?

Melyek voltak azok a *rendkívüli események*, amelyeket a haláleset előtt lehetett gyakran tapasztalni?

— Mit jelentett az, ha beteg volt a háznál és *magától kinyílt az ajtó*, vagy *megcsörrentek a cseréptányérok*, *ropogott a bútor*, vagy valamilyen *kép* *magától leesett a falról*? Mit gondoltak arról, hogy mi okozta ezeket a jelenségeket? (Beszélték-e azt, hogy a beteg lelkéért eljön valaki és ő okozza a zajt, miatta nyílik ki az ajtó?)

— Mire gondoltak olyankor, ha a *beteg már meghalt rokonokat szólítottatott*, mintha látná őket, vagy olyanokat mondott, hogy virágos mezőn sétál, nagy fényesség van körülötte? (Mondták-e azt erre az esetre, hogy a régi halottak „már eljöttek érte”, illetve a lelke már más úton jár, meg fog halni.)

Haldoklás

Minek alapján tudták megkülönböztetni azt, hogy valaki súlyos beteg, vagy már haldoklik? Milyen külső jelei vannak a haldoklásnak? Mire gondoltak akkor, ha a beteg félrebeszél, miket szoktak ilyenkor mondani? (A haldoklásra utaló jelek gyakran megegyeznek azokkal a halálra vonatkozó előjelekkel, amelyek rövid időn belül várható halálesetre utalnak. Ne zavarjon meg senkit az, amikor olyan jelenségeket mondanak el a haldoklás jellemzésére, amiket már említettek a halál előjeleiként.)

Mit tettek (és mit nem tettek!) a haldokló mellett?

— Szabad volt-e a haldokló mellett *hangosan sírni*, siratni? Hogyan vélekedtek erről a kérdésről?

— Voltak-e olyan személyek, akiket *el kellett hívni a haldokló mellé*? Miért? Kit küldtek el ezekért az emberekért? (A papért, öltöztetőasszonyért stb.)

— Hogyan próbáltak *könnyíteni* a szenvedésen? (Milyen imákat mondtak a haldokló mellett, adtak-e valamit a kezébe? Szokás volt-e az, hogy ilyenkor *kinyitották az ajtót* vagy *az ablakot*? ... hogy könnyebben elszálljon a lelke.)

— Mit gondoltak arról, aki sokat szenvedett, nehezen halt meg? (Hogyan segítettek azon, aki nek haragosa, vagy valamilyen bűne volt. Mit tartottak a „boszorkányok” *haldoklásáról*? Mit tudnak a „boszorkányos tudomány” átadásának időpontjáról és módjáról, általában a boszor-

kányok tevékenységéről és az ellenük való védekezésről? Nagyon sok faluban közismertek olyan történetek, hogy a haldokló boszorkány körül gyülekezik a többi boszorkány, vagy azok az elbeszélések, amelyekből megtudjuk, hogy a boszorkányosoknak lólába van a takaró alatt addig, amíg a tudományát át nem adja. Kérdezzük meg, hogy milyen jelenség — pl. szélvihar — kíséri a boszorkány lelkének távozását? Olyan elképzeléssel is találkozunk néhol, hogy a boszorkányok temetés után megfordulnak a koporsóban. Ezek az elbeszélések általában azokból a falvakból származnak, ahol a múlt századbeli kolerajárvány halottait hasukra fektetve temették el, hogy ezzel megakadályozzák a járvány terjedését.)

— Mit tettek olyankor, ha a közelben állók *nem tudták megállapítani a szenvedés okát*? Ismertek-e olyan eljárásokat, amelyekkel „segítettek” rajta, pl. valamilyen főzetet készítettek és azt itatták meg a beteggel.)

A halál beálltakor szokásos teendők

Mikor következett be a halál? Mit gondoltak arról, hogy az emberi test melyik részén van a lélek és hogyan távozik el a testből? (Mit jelent az, hogy „kiszakadt belőle a lélek”?) Mit gondoltak arról, hogy halál beálltakor hova szállt a lélek? (Hallotta-e, hogy a kép, tükör sarkára stb. Miből tudták ezt?)

— Hallott-e arról, vagy tapasztalta-e, hogy halálkor magától kinyílt az ajtó, vagy megcsörrentek a tányérok? Mivel magyarázták ezt?

— Szokás volt-e az, hogy a halál beálltakor valaki (valakik) *kiment(ek) az ajtón* kezükben egy égő gyertyával, (hogy „*kikísérjék a halott lelkét*”), ha igen, kik? Megkerülték-e a házat közben, vagy csak az ajtón mentek ki?

— Tud-e olyan esetről, hogy a *háziállatok megéreztek egy házbeli halálát*? Ha igen, hogyan, mivel magyarázzák ezt? Szokás volt-e az, hogy a gazda halálakor beszóltak az istállóba, „bekiáltották a halált”.

Ki és mikor fogta le a *halott szemét*? Mire gondoltak, ha nyitva maradt a halott szeme? *Tettek-e rá valamit*, pénzt, kis darab vásznat, vagy cserépdarabot, ha nem ragadt le a halott szeme? (Gondoltak-e arra, hogy a halott szeme újabb halottat jelent?)

Miért és kik *kötötték fel a halott állát* és mikor vették le ezt a kötést? *Osszekötötték-e a halott lábait*, ha igen, miért? Mikor vették le a kötést és jelentett-e valamilyen bajt, ha véletlenül elfelejtették szétoldani? Mi lett a kötések későbbi sorsa? *Ha letakarták a tükröket* halálkor, akkor ezt miért kellett megtenni? Mivel takarták le a tükröt ha fiatal halott volt és mivel idős halott esetén? (Beszéltek-e arról a faluban, hogy a halott vissza fog járni, ha meglátja magát a fölötté levő tükörben?)

— Mikor szedték le a kendőket a tükörről?

Megállították-e az órákat olyankor, amikor meghalt valaki a házban?

— Miért kellett megállítani és mikor indították el újra?

Eghetett-e tűz a halottas házban, ha nem, miért?

— Hol főztek ilyenkor, ami étel kellett a torra, hol, kinél készítették el?

— Meddig (hány napig) nem lehetett tüzet gyújtani a házban?

A halott felkészítése

Kik *mosdatták* meg a halottat és hol? Voltak-e a faluban olyan asszonyok (férfiak) akiket el szoktak hívni, hogy megmossa, felöltöztesse a halottat? Milyen fizetség járt ezért? (Pl. ruhát, terményt, ételt, pénzt kaptak a mosdatásért.)

— Mosdatás után hova öntötték ki a vizet? (Miért öntötték „félre”?)

— Szokták-e valamilyen módon (pl. égő gyertyával) „*kikísérni*” az *utolsó „feresztővizet*”, ha igen, ki volt az, aki kísérte? (Kísérés közben megkerülték égő gyertyával a házat, vagy a helyet, ahova kiöntötték a vizet?)

— Hallott-e olyan esetről, hogy a *halottmosó víznek gödröt ástak* volna és abba öntötték ki?

— Letakarták-e valamivel (pl. a mosdatásnál használt edénnyel, teknővel) azt a helyet, ahova a vizet kiöntötték?

— *Mi lett a későbbi sorsa a mosdatásnál használt edénynek*, kendőknek, szappannak?

— Milyen következménye lehetett annak, ha a mosdatásnál használt víz, kendők nem megfelelő helyre kerültek? (Okozhatta ez a halott lelkének nyugtalanságát?)

Kik *öltöztették* fel a halottat? Szokásban volt-e az, hogy már jóval a halál előtt elkészített ruhát adtak a halottra? Ki készítette el a „halotti ruhát”? Járt-e külön fizetség az öltöztetésért, ha igen, mivel fizettek?

— Milyen ruhát adtak fiatal legény, illetve leány halottra? (Ennél a kérdéscsoportnál feltét-

lenül tisztázzuk, hogy milyen volt a viselet nemek és korosztályok szerint! Az egyes darabokról külön jegyzeteket készítsünk, rajzokkal, fényképekkel illusztrálva, hogy később is fel tudjuk idézni az elmondottakat. Ebben a témában nem jelent kielégítő rögzítést az, ha csak magnetofonnal rögzítjük az elmondottakat, mert később már nem tudjuk azonosítani a hallottakat.)

— Öltöztettek-e fiatal esküvői ruhába, ha igen, hány éves kortól öltöztették a leányt menyasszonynak, a fiút vőlegénynek. (Beszéltek-e arról, hogy a fiatalon meghaltak a túlvilágon ülik majd a lakodalmukat?)

— Hallott-e olyan esetet, hogy *idős asszonyt fehér ruhába* öltöztettek?

— Mit tettek az *idős asszony fejére*? (Hallott-e arról, hogy nem fejkendőt adtak az asszonynak, hanem valamilyen formában, pl. egy hosszú lepelrel becsavarták a fejét?)

Kik és hol készítették el a *ravatalt*? (Gyakori elnevezései: „ravatal”, „hidegágy”, „nyújtópád”, egyes felvidéki falvakban „lésza”.) Hogyan, milyen eszközök felhasználásával készítették, milyen irányban helyezték el? Ha a ház mestergerendájához igazítják, akkor magyarázassal meg, hogy miért?)

— Mi volt a halott *feje, illetve a dereka alatt* a ravatalon. (Hallott-e olyan esetről, hogy a halott feje alá olyan párnát tettek, ami virágokkal volt kitömve? Ha tud ilyenről, kérdezzük meg, hogy miért tettek ilyen párnát a feje alá és milyen virágokat szoktak beletenni?)

— Kik, hogyan és *mikor tették fel* a halottat a ravatalra?

— Mivel próbálták megakadályozni a *halott feldagadását*? (Tettek-e vizet a ravatal alá, vagy valamilyen nehéz tárgyat, ekevasat, sarlót a halott hasára?)

— Ha vizet tettek a ravatal alá, később hova öntötték?

— Amikor halott volt a háznál, *hova söpörték a szemetet*? (Miért nem lehetett kisöpörni a szemetet a házból?)

— Mivel és *mikor terítették le* a halottat a ravatalon? A leterítésre használt lepedőt minek nevezték és miért kellett leteríteni?

— Volt-e olyan eset, hogy a halottat takaró lepedőt valamilyen módon megvagták, behasították, ha igen, miért? (Beszéltek-e arról, hogy a halott csak akkor tud járni, vagy akkor lát a túlvilágon, ha a lepedőjét behasítják.)

— *Mit csináltak a ravattal*, miután elvitték a halottat? Mi lett a sorsa az egyes tartozékoknak?

Kiket és milyen módon *értesítettek* a halálesetről? Kik voltak azok a hivatalos személyek, akiket értesíteni kellett, ha valaki meghalt a családban? (Pl. a papot, harangozót, halottkémest, sírásót stb.) A halott hozzátartozói és ismerősei közül kiket és milyen sorrendben értesítettek a halálról? Hogyan és kik szóltak ezeknek? (Elmentek személyesen azok, akiket megkértek erre, vagy táviratot adtak fel, újabban telefonáltak stb.)

— *Miből tudták meg a falubeliek, hogy halott van* a faluban? (Ha jeleztek is valamivel, pl. harangozással, hogyan jelezték azt, hogy asszony, férfi, leány-, vagy fiúgyermek halt meg?)

— A halottas házra tettek-e valamilyen jelzést? (Pl. az ajtóra, kapura fekete kendőt, vagy újban nyomtatott gyászjelentést.)

Kik és mikor mentek *megnézni a halottat*? Mit vittek magukkal ilyenkor a „halottnézőbe”? (Ne tévesszük össze a halottnézőt a virrasztással! Halottnézőbe azok a távolabbi ismerősök mentek el a faluból, akik ismerték ugyan a megboldogultat, de közelebbi viszonyban nem voltak vele. Általában a távoli ismerősök az éjszakai virrasztásra nem mentek el, hanem délelőtt, vagy délután mentek el rövid időre a halottas házhoz.)

— *Hogyan köszöntek* a háziaknak érkezéskor?

— *Mit csináltak* halottnézőben?

— *Megkínálták-e étellel, itallal* a halottnézőket? Ha igen, mivel és milyen szavakkal köszönték meg? (Isten juttassa a halottaknak...)

— Mennyi ideig maradtak és *hogyan búcsúztak* távozáskor?

Kik és mikor mentek el *virrasztani* a halott mellé? Mit vittek magukkal a virrasztók? Mennyi ideig tartott a virrasztás? (Pl. „esti harangszótól napfeljövétig”. Fügött-e a virrasztás időtartama attól, hogy a halottat mennyire szerették életében?) Kik voltak azok, akik végig maradtak és kik mentek el korábban?

Szokták-e *síratni* a halottat, ha igen kik és hogyan? (Ha volt síratás próbáljuk meg felidézni a síratásokat!) Voltak-e fogadott síratóasszonyok, akiket el szoktak hívni a halott mellé? Ha igen, kik voltak ők és kaptak-e valamilyen fizetséget ezért. Kérdezzük meg beszélgetőtársunk személyes véleményét a fogadott (fizetett) síratóasszonyok elhívásáról! A falu köztvéleménye mit tartott arról, miért kell virrasztani a halott mellett? (Csak „szokásnak” tartják, vagy utolsó búcsúzásnak?)

— *Hogyan helyezkedtek el* a virrasztók? [Emlékeztessük vissza beszélgetőtársunkat egyes esetekre és ezek alapján mondja el tapasztalatait! Könnyíti a rögzítést, ha egyszerű vázlaton jelöljük a szobát, a ravatal helyét és ezen a rajzon tüntetjük fel a hallottakat. Kérdezzük meg, hogy a ravatalhoz képest hol volt a helye az idősebb, illetve a fiatalabb asszonyoknak, valamint férfiaknak. Hova szoktak állni a közelebbi és távolabbi rokonok, hozzátartozók? Itt külön kérdezzük meg az egyes rokonok (szülők, gyermekek, házastársak stb.) helyét a virrasztáson!]

— Mi történt a virrasztás alatt, mit csináltak a virrasztók? Beszéltessek el a virrasztás eseményeit (imádkozás, halottas énekek éneklése, virrasztók megkínálása stb.)!

— *Megkínálták-e valamivel a virrasztókat*, ha igen, mivel, mikor és kik tálták az ételt, italt? Hogyan köszönték meg az ételt, italt? Mit mondtak (és csináltak-e valamit) az ital elfogyasztása előtt? (Szokás volt-e az, hogy az ital elfogyasztása előtt néhány cseppet a földre cseppentettek? Ha igen, miért?)

— Mire gondoltak olyankor, ha virrasztás alatt valamilyen furcsa zajt hallottak, vagy *magától kinyílt az ajtó?*

— Mit mondtak arról, hogy *hol van a halott lelke* a virrasztás alatt? (Beszéltek-e arról, hogy ilyenkor még köztük van a lelke? Ha igen, jelezték-e ezt valamivel? Pl. azzal, hogy az ő tisztelére is tettek az asztalra poharat, tányért, esetleg ételt, italt.)

— Azokban az esetekben, *amikor nem virrasztottak* egész éjjel magára hagyták-e a halottat, vagy valaki mindig volt mellette? Ha nem hagyták egyedül, kik maradtak vele?

— Éjszakára hagyták-e valamit a halottnak elkészítve, „ha keresi, megtalálja”? (Pl. ételt az asztalon, égő gyertyát, hogy „lásson” stb.)

— Amikor *két éjszakát* kellett virrasztani a halott mellett, miben különbözött a második éjszakai virrasztás az elsőtől? (Tudunk olyan esetekről, amikor a második éjszakán kínálják meg a virrasztókat, vagy a második virrasztás egész éjjel tart, az első nem. Különbőség lehet abban is, hogy nem ugyanazok a személyek vesznek részt a két virrasztáson, a második lehet „zártabb” azzal, hogy csak a rokonok vesznek részt rajta.)

— Hallott-e olyan esetekről, amikor a virrasztók valamilyen módon megtréfálták pl. azokat, akik elaludtak?

Mikor vették le a halottat a ravatalról és kik, hogyan tették be a koporsóba? Mi volt a halott feje- és derékaja a koporsóban?

— Mivel tömték ki a *halott párnáját?* Miért? (Hallott-e olyan esetről, hogy virágot tettek a párnába? Ha igen, miért és milyen virágot szoktak betenni?)

— Mit adtak a halottnak a koporsóba, *milyen tárgyakkal* együtt temették el? Ezeket a tárgyakat miért temették el vele? (Betették-e a koporsóba a halott olvasóját, imakönyvét, férfiaknak a *kalapját, görbebotot, zsebkendőt*, valamilyen *ruhadarabot* azon kívül, ami rajta volt? *Pénzt* tettek-e a halottnak, ha igen, hova és miért? Ha valaki szerette az *italt*, tettek-e mellé kis üvegeket? Látott-e olyant, hogy *kenyeret*, vagy *kalácsot* tettek a halott koporsójába? Tettek-e *virágot* a halott mellé, ha igen, kiknek és miért? *Pipát, dohányt, cigarettát, gyulát* szoktak-e betenni azoknak, akik életükben dohányoztak? Milyen esetekről tud, amikor valaki életében meghagyta, hogy valamilyen szeretett tárgyat temessenek el vele. Teljesítették-e az ilyen kívánságokat, ha igen, *milyen tárgyak kerültek így a koporsóba?*)

— Mit tettek olyankor, ha valamilyen tárgyat elfelejtettek betenni a koporsóba, pedig kellett volna? Miből tudták meg azt, hogy valami kimaradt? (Később megtalálták, vagy álmódta a halottal, aki „kérte” a kifelejtett tárgyat, „visszajárt a lelke” és ebből gondolták, hogy valami nem megfelelően csináltak? Elküldték-e valamilyen módon, pl. a következő halott mellé betették, vagy a temetőben beásták a sirba a kifelejtett tárgyat?)

— *Mivel terítették le a halottat a koporsóban?* Honnan származott, ki és mikor csinálta azt a terítőt, amivel letakarták a halottat? Mit csináltak ezzel a koporsó lezárásakor? (Szokás volt-e, hogy ilyenkor szabaddá tegyék a halott arcát azzal, hogy visszahajtották a letakaró lepedőt, vagy valamilyen formában kinyírták? Miért csinálták ezt?)

— Mikor és ki *zárta le* a koporsót?

A halott kikísérése a temetőbe, a temetés

Kik és *hogyan vitték ki a halottat a házból?* Beszéltek-e arról, hogy a ház körül élő *állatok megérik*, amikor a halottat elviszik a háztól?

— *Hogyan vitték ki az ajtón* a koporsót? Fejjel, vagy lábbal előre kellett vinni? Miért nem szabad „fordítva” vinni?

— *Tettek-e valamit a ház padlójára, hogy az fölött vigyék át a koporsót?* (Szoktak-e pl. vásznat elteríteni az ajtónál, tettek-e arra még valamit, minek nevezték ezt és miért csinálták?)

— Letették-e az udvaron a koporsót, ha igen, hova és miért? Mit csináltak ilyenkor az udvaron? (Ha ott *búcsúztatták*, milyen búcsúztatósöveget mondtak el? Ki írta és ki mondta el? Si-ratták-e az udvaron a halottat, ha igen, kik és hogyan?)

— Milyen volt a *temetési menet?* (Kik mentek legelől, kik és hol vitték a koporsót, a keresztet? Mit kaptak később a keresztvivők?)

— Milyen menet kísérte a *fiatal halott* koporsóját? (Kik vitték a koporsót, milyen ruhában, zenészeket fogadtak-e olyankor, ha fiatal temettek? Ki fogadta a zenészeket?)

— *Hogyan vitték a csecsemőkorú halottat?* Ilyenkor, kit kértek meg, hogy kivigye a koporsót a temetőbe?

— Számítottak-e valamilyen következményre, ha más faluból származó (*idegen*) halottal vittek keresztül a falun? (Pl. elveri a jég a termést.) Hogyan védekezhetek az esetleges káros következmények ellen?

— Mit csináltak olyankor, ha a koporsót víz fölött, hidon kellett átvinni? (Szoktak-e ilyenkor aprópénzt adni a koporsóvivőnek, vagy pénzt dobni a vízbe? Szokás volt-e ilyenkor vásznat teríteni a híd előtt? Miért?)

— Általában mikor temették el a halottat, mikor volt a temetés? Milyen volt a temetési szertartás? A résztvevők (nemek és korosztályok, valamint rokonsági rend szerint) hogyan álltak körül a sírt?

— Hogyan búcsúztak a halottól? Mondtak-e a sírnál előre megírt búcsúztatót. Ki írta és ki mondta el az ilyen búcsúztatókat, hogyan búcsúztattak?

— Kik és hogyan eresztették le a koporsót? (Tud-e olyan esetekről, amikor nem kötéllel, hanem vászonnal eresztették le a koporsót? Ha igen, kié lett a vászon?)

— Szoktak-e a koporsóra, vagy a gödörbe virágot dobni?

— Mit csináltak a hozzátartozók a behantolás után? [Látott-e olyan temetést, ahol a rokonok megkerülték a sírt? Ha igen, hogyan kerülték meg és miért? Tud-e olyan esetről, hogy valamit (pl. tyúkot, italt) átadtak a sír felett? Ha igen, miért és mit csináltak ezekkel később?]

— Kiket és mikor hívtak meg a halotti torra? Ki hívta meg őket? Hol rendezték a tort és ki végezte el az előkészületi munkákat?

— Mostak-e kezet tor előtt, ha igen, hol és hogyan volt elkészítve a tál?

— Hol és hogyan terítették? (Hallott-e olyan esetekről, amikor nem asztalra hanem földre terített szőnyegekre tették az ételt?)

— A résztvevők hogyan helyezkedtek el torozás közben, hova ültek a rokonok, a férfiak, az asszonyok? [Hol volt a helye a sirásóknak, a kántornak? Mindenkit leültettek az asztal mellé, vagy voltak olyanok (pl. egyes vidékeken az asszonyok) akik állva maradtak?]

— Milyen ételt és italt szoktak adni a torozóknak és hogyan tálalták ezeket?

— Milyen szavakkal köszönték meg az ételt, italt? (Beszéltek-e arról, hogy a toron elfogyasztott ételből a halottak részesednek a túlvilágon? Szokás volt-e az, hogy ivás előtt az italból a földre loccsantottak? Miért?)

— Milyen imákat mondtak torozás közben, illetve miről beszélgettek a torozók?

— Mennyi ideig tartott a tor, hogyan búcsúztak a távozáskor?

— Mit gondoltak arról, hol van a halott lelke a temetést követő időszak elején? (Voltak-e olyan jelzések, amiből azt gondolták, hogy a halott lelke még a közelben van? Éjszakára hagyta-e ételt az asztalon, hogy „legyen a halottnak, ha hazajön”?)

Emlékezés a halottra

Kik, hogyan és mennyi ideig gyászolták a halottat? Milyen volt az asszonyok, férfiak, legények, leányok gyászviselete? A különböző hozzátartozóknak mennyi ideig kellett gyászolni és milyen tilalmak voltak erre az időszakra?

— A gyász ideje alatt rendeztek-e a torhoz hasonló megemlékezést? (Voltak-e olyan időszakok, amikor ugyanúgy összehívták terített asztal mellé a rokonokat, mint a temetés után? Ha igen, melyek voltak ezek az időszakok?)

— Gyász ideje alatt szokás volt-e kenyeret, kalácsot, vagy más ételt adni idegeneknek, ha igen, mikor? (Beszélje el részletesen ennek a módját és azt, hogy miért adtak ételt idegeneknek?)

— Milyen alkalmakkor mondtak misét a halottért?

— Mikor vették le a gyászviseletet a fiatal és az idősebb emberek? (Vegyük figyelembe a rokonsági kapcsolatokat!)

— Miként emlékeztek meg a halotról nevezetesebb ünnepeken? (Húsvét, Karácsony stb.) (Tesznek-e ételt a halott tiszteletére karácsonykor az asztalra? Szoktak-e valamilyen módon, pl. karácsonyfa sírja tételével megemlékezni a halotról Karácsonykor a temetőben?)

Milyen szokások voltak a faluban halottak napján? (Nov. 2-án.) Hogyan emlékeztek a halottról a templomban, a temetőben és otthon?

— Kik mondtak misét a halottakért ezen a napon? (Szoktak-e mise előtt, vagy utána ételt, esetleg italt osztogatni a templomnál a szegényeknek? Mit adtak ilyenkor és miért?)

— Mit csináltak a temetőben halottak napján? (Kik és miért gyűjtöttek gyertyát a síron? Gyűjtanak-e gyertyát azoknak a halottaknak, akik távol haltak meg? Hova teszik ezeket a gyertyákat? Szoktak-e ételt, italt vinni a temetőbe halottak napján? Hol és kik fogyasztották el ezt? Tud-e olyan esetről, amikor a kívitt ételből vagy italból a sírra is tettek, vagy oda beásták azt?)

— Hogyan emlékeztek meg a halottakról *otthon*? (Gyűjtöttak-e gyertyát a lakásban, ha igen, hányat és a lakás melyik részén? Terítették-e asztalt a halott tiszteletére? Milyen *ételeket* tálltak ilyenkor és kik vettek részt a halott tiszteletére adott „asztalvetésen”? A háziak adtak-e valamit azoknak, akiket elhívtak halottak napján, hogy közösen emlékezzenek meg a halottakról? Sütöttek-e valamilyen kalácsot halottak napjára, ha igen, mi lett ennek a sorsa?)

— Beszéltek-e arról, hogy halottak napján a *halottak lelke hazajön*? Miből lehetett tudni, hogy visszajár a halott lelke? (Valamilyen rendkívüli zaj, vagy rendkívüli esemény: ajtó kinyílása, állatok nyugtalansága jelezhette-e a visszajáró halottat?)

— *Mikor és miért jár haza a halott lelke*? Mit tehettek ennek megszüntetéséért? [Ha feltételezték, hogy valamit hiányol a halott, mit tettek, mivel szüntethették meg a hiányt? Szokták-e valamilyen módon elküldeni, pl. más halottal, vagy a sirba beásva a hiányzó tárgyat? Mit tettek olyankor, amikor a halott nyugtalan lelkiismerete (be nem vallott bűne stb.) miatt jár haza? Szokás volt-e az, hogy gyertyát gyűjtöttek olyankor, amikor visszajáró halottat feltételezték? Milyen történeteket tud a visszajáró halottakról?]

A temető

Készítsünk részletes vázlatot a temető *elhelyezkedéséről*, vázlatunkon tüntessük fel, hogyan helyezkedik el a *faluhoz és a templomhoz képest!* Tüntessük fel az *északi irányt!* Mérjük meg a határoló vonalak hosszát és jelöljük be a *temetőkaput!* A sorok megszámlálása után minél pontosabban jelöljük ezek fekvését. Ha van *halottasház*, vagy más (bármilyen) mesterséges tereptárgy (*temetői kereszt, szénaboglya, kút, kijárt út* stb.) ezeket is rajzoljuk be vázlatunkba. Amit csak lehet a fényképezéssel is rögzítsünk!

A falubeliektől próbáljuk megtudni a következőket:

— *Mióta használják ezt a temetőt*, ha volt más temetője is a falunak, az hol található? *Milyen vallású és milyen nemzetiségű halottakat temettek a temetőbe?*

— Ki volt a *temetőőr*, mi volt a dolga és milyen fizetséget kapott ezért?

— Ki szokta *kiásni a sírokat* és milyen *temetkezési rend* volt az irányító? (*Soros*, amikor szigorúan folytatták a megkezdett sorokat, vagy *családi rend* szerint, amikor a rokonok, hozzátartozók egy helyre kerültek.)

— *Milyen formában ásták ki a sírokat*? (Milyen hosszú, széles, mély volt a gödör, ástak-e oldalkamrát a gödör alján, ha igen, milyen esetekben és miért? Hogyan nevezték az ilyen sírgödört? Oldalkamrás, „padmalyos”, „padmalos”, „lefödött” stb.)

— Hova temették a *kereszteletlen gyermekeket*, illetve az *öngyilkosokat*?

— Hova temették a XIX. századi kolerajárvány halottait?

Milyen anyagból készült *sírjeleket* használtak a temetőben? Az egyes *anyag* típusok melyik időszakban voltak általánosak? Figyeljük meg a sírjelek *formai kiképzését*, jegyezzük le *feliratukat*, rajzoljuk le az alkalmazott *diszítéseket!* (Próbáljuk megtudni ezek elnevezéseit!) Kérdezzük meg, hogy *kik készítettek* el a sírjeleket, amennyiben a faluban készültek egyes időszakokban a síremlékek, keressük meg a valamikori készítők hozzátartozóit és tőlük próbáljuk megtudni az elkészítés módját! Mérjük le a *jellemző méreteket* és a kapott eredményeket vessük össze a sírjelek által jelölt halottak életkorával! (Milyen nagyságú sírjeleket készítettek gyermekeknek, férfiaknak, asszonyoknak és idős embereknek?)

A sírjelek vizsgálatához eredményesen használhatjuk Morvay Péter Útmutató a fejfák gyűjtéséhez című kérdőívét, ami megtalálható a Honismereti Híradó 1974/2. számában.

A felvétel végén ne felejtjük el megkérdezni a következőket:

Beszélgőtárs neve:

Leánykori neve:

Születés helye: falu, éve.....

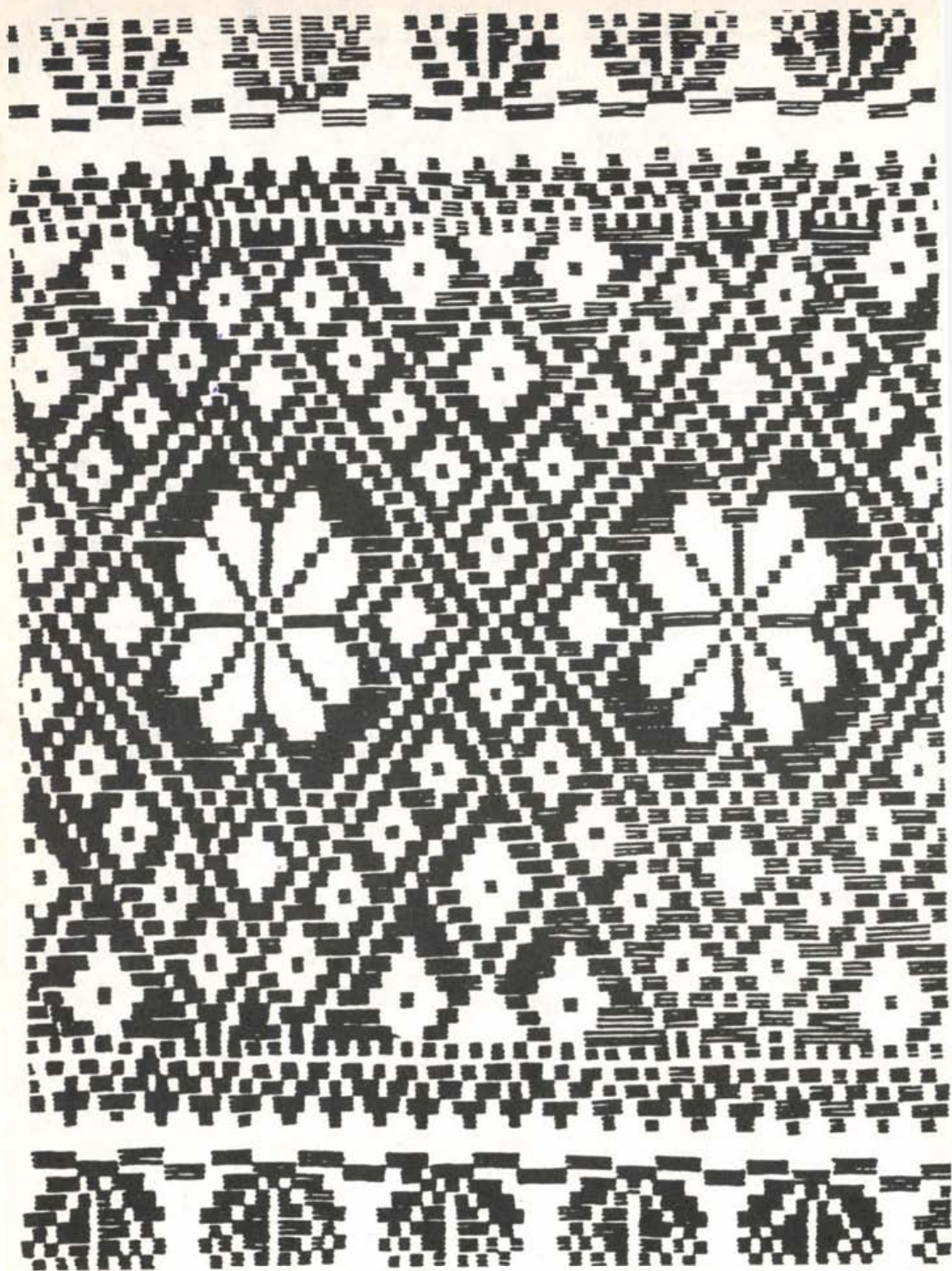
Beszélgőtárs vallása:

Foglalkozása:

Mióta lakik a faluban:

Korábban huzamosabb ideig hol tartózkodott:

Felvétel helye: ideje:

Mezőségi szőttés párnahéj (Szentes Vidorné rajza)

1984/4

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

ÉVFORDULÓK	Dr. Korom Mihály: A népi demokratikus hatalom létrejötte — sorsforduló Magyarország történetében	3
	225 éve született Kazinczy Ferenc Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye (Hegyi József)	7
	Váczy János Kazinczy szolgálatában (V. Busa Margit)	10
	Nádasdy Ferenc tábornagra emlékezve (Dr. Zachar József) ...	13
	Száz esztendeje született Khin Antal, a Csallóköz kutatója (Vörösmarty Géza)	16
40 ÉVE	A háború országútján (Katona Sándor)	18
	Az 1944-es makói plakátok (Tóth Ferenc)	22
HAGYOMÁNY	É mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye XVI—XVII. századi település-történetének néhány kérdése (Dr. Csorba Csaba) ...	23
	A Tisza-szabályozás előzményei (Aszalós Sándor)	26
VÁLTOZÓ HAZÁNK	A falukép átalakulása (Dr. Ruda Győző)	29
BESZÉLGETÉS	Szavazás, választás. Dr. Schmidt Péter jogászfelügyelővel beszélget (Deregán Gábor)	32
	A néprajztól a Honismereti mozgalomig. Dr. Szamosújvári Sándorral beszélget (Harasztosi Csaba)	35
	Árpád-kori műemlék Ipolybalogon (Z. Urbán Aladár)	37
	Török emlékek a gasztonyi római katolikus templomban (Orbán Róbert)	38
	A balatonarácsi temetők művelődéstörténeti emlékei (Szekér Ernő)	39
	A Galga mente helye népcsoportjaink között (Katona Imre) ...	42
	A MÁV Északi Járműjavító Üzem története 1945-ig (Karacs Zsigmond)	45
MILÁTÓ	Rákóczi-emlékek Csehországban (Csémy Tamás)	52
	Irodalmi honismeret a Szovjetunióban (Fenyvesi István)	54
KRÓNIKA	Karácsonyi János-emlékülés Gyulán (Erdész Ádám)	55
	A csóti hadifogolytábor (Huszár Lénos)	57
	Erdélyi Jánosra emlékeztek Nagykaposon (D. Varga László) ...	58
	Iskolamúzeum Jászágon (Fodor István)	60
	A martsosi falumúzeum (Dr. Hofer Lajos)	62
	Együd Árpád öröksége (Leskó László)	63

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓ (melléklet)

A halottas szokások és hiedelmek vizsgálatához (Virt István)
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (melléklet)

Az első borítón: XV. századi bronz gyertyatartó töredéke a jászági iskolamúzeumban (Fodor István felvétele)

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL: Jókai életének különös fejezetei — Százötven éve alakult a Honti Kaszinó — Az Erdélyi Szépművés Céh — Postai cenzúra 1944-ben — A magyar vámjog eredetéről — Gábor Áron emléke Háromszéken — Beniczky Lajos — Településfejlesztési koncepció az 1950-es években — Miháj Lajika csiki mondóember — Könyvespolc — Honismereti Évfordulónaptár, 1985.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Aszalós Sándor műszaki vezető, Szentendre — Csémy Tamás egyetemi hallgató, Prága — Csorba Csaba dr., a BAZ megyei Levéltár igazgatója, Miskolc — Deregán Gábor, a Hét-fői Hírek olvasószerkesztője, Bp. — D. Varga László kollégiumi nevelőtanár, Nagykaros — Erdész Ádám levéltáros, Békés megyei Levéltár, Gyula — Fenyvesi István dr., a József Attila Tudományegyetem adjunktusa, Szeged — Fodor István, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetője, Bp. — Harasztosi Csaba tanító, Bakonszeg — Hegyi József ny. gimnáziumi tanár, Sárospatak — Hofer Lajos dr. ny. ügyvéd, Érsekújvár — Huszár János tanár, Pápa — Karacs Zsigmond lakatos, MÁV Északi Járműjavító Üzem, Bp. — Katona Imre, az ELTE docense, Bp. — Katona Sándor, a Csongrád megyei Zöldért Vállalat nyug. dolgozója, Szeged — Korom Mihály dr. egyetemi tanár, MSZMP Politikai Főiskola, Bp. — Leskó László, a Somogy megyei Lapkiadó Vállalat főmunkatársa, Kaposvár — Orbán Róbert lakkozó, Remix Radiotechnikai Vállalat, Szombathely — Ruda Győző dr., az Agrártudományi Egyetem adjunktusa, Gödöllő — Székér Ernő, az MTA Balatoni Limnológiai Kutatóintézete, Tihany — Szentés Vidorné Sinkó Zsuzsanna tervező mérnök, Bp. — Tóth Ferenc dr., a József Attila Múzeum igazgatója, Makó — V. Busa Margit dr., az Országos Széchényi Könyvtár nyug. tud. főmunkatársa, Bp. — Vörösmarty Géza publicista, Pozsony — Zachar József dr., a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője, Bp. — Z. Urbán Aladár tanár, Ipolyvarbó

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 9000 példányban 4 (B/5) iv terjedelemben 82 2057 Veszprémi Nyomda Vállalat, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta — Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

INDEX — 25387

A népi demokratikus hatalom létrejötte – sorsforduló Magyarország történetében

Magyarország sorsának kedvező irányú megváltozásához 1944 ősztől — miután az addig a valóságos katonai és politikai hatalmat kézben tartó korábbi vezető osztályok és rétegek képtelenek voltak döntő mértékben hozzájárulni az ország szabadsága és függetlensége visszaszerzéséhez — két lényeges körülmény volt szükséges. Egyrészt az, hogy az ország legalább egy jelentős részéből a szovjet hadsereg kiverje a német fasiszta megszállókat és hazai kiszolgálóikat, másrészt pedig az, hogy az így létrejött kedvező helyzetben legyenek olyan magyar antifasiszta, demokratikus és forradalmi erők, amelyek élni is tudnak a lehetőségekkel, és kivezetik az országot a hitleri háborús szövetségből, és a demokratikus fejlődés útjára térítik. Vagyis az antifasiszta hatalmak felszabadító katonai tevékenysége és az azt segítő sokoldalú politikai és diplomáciai ténykedése által teremtett kedvező nemzetközi helyzet, mint *külső feltétel*, és a magyar demokratikus és forradalmi erők egyidejű, nemzeti vezetésre képes, országos megszerveződése, mint szükséges *belső feltétel* kellett Magyarország helyzetének gyökeres megváltozásához.

Ehhez a változáshoz a katonai helyzet közvetlenül Magyarország számára 1944 szeptemberében kezdett kedvezően alakulni. A szovjet hadseregek 1944 nyarán kezdték meg Kelet-, Közép-Európa felszabadítását. E harcok során Románia központi helyeinek a felszabadítása után átjutva a Keleti-, és Déli-Kárpátok hágóin a Vörös Hadsereg 1944 szeptemberének utolsó harmadára hazánk mai délkeleti határaihoz ért. Az ország felszabadításában 3 ukrán front működött közre. Ezek 1944 december közepéig az új, a népi demokratikus hatalom megteremtéséig felszabadították az ország keleti felét.

A katonai felszabadítás azonban még csak a demokratikus kibontakozás lehetőségét teremtette meg, nem magát a kormányozni is képes szervezett, új, népi politikai erőket. A szovjet hadsereg nem végezhette el az országmentés és demokratikus újjáépítés munkáját sem. Ehhez a belső erők kibontakozása, országos egységbe szerveződése és az antifasiszta koalícióra támaszkodó honmentő tevékenysége kellett. A felszabadult nép élt is a lehetőségekkel és az elsőnek szabaddá vált Viharsarokból kiindulva azonnal hozzáfogott az új, demokratikus helyi politikai és közigazgatási élet kialakításához.

A városok és falvak többségében szinte a szabaddá válás másnapján megalakultak a különböző nevű népi bizottságok, a helyi kommunista pártszervezetek, majd segítségükkel más demokratikus erők, pártok is működni kezdtek.

A demokratikus népi mozgalom gerincét ezek a népi bizottságok alkották, amelyek később egységesen a nemzeti bizottság nevet kapták. Az így zömében kommunista, demokratikus baloldali kezdeményezéssel és vezetéssel kibontakozó helyi politikai és önkormányzati életre

nagy hatással volt az a körülmény, hogy 1944 novemberének első napjaiban a magyar kommunisták a felszabadult országrészen megteremtették a *Magyar Kommunista Párt* legális központi vezetését. Az MKP legális vezető részlege 1944. november 30-án Debrecenben már nyilvánosságra is hozta ismert akcióprogramját.

A legális összefogás legelső eredménye 1944 november közepén a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) égisze alatt az MKP, az NPP (Nemzeti Paraszt Párt) és az FKP (Független Kisgazda Párt) által kiadott Délmagyarország című napilap közös programú megjelentetése volt. November utolsó napjaiban viszont már mind az SZDP, mind pedig az akkor alakult PDP (Polgári Demokrata Párt) bejelentette csatlakozási szándékát a MNFF-hoz. Így 1944. december 2-án az MKP, az SDP, az NPP, az FKP és a PDP, valamint a szakszervezetek részvételével megalakult Szegeden az MNFF. Az MNFF megalakulását, helyi szervezetének a Szegedi Nemzeti Bizottságnak a létrejöttét és az MKP akcióprogramjának nemzeti programmá emelését a december 3-án megtartott nyilvános nyilvános négyülés is megerősítette. Ezzel az MKP antifasiszta demokratikus programja valamennyi, a lakosság túlnyomó többségét kitevő demokratikus és forradalmi erők közös programjává vált. A függetlenségi front pedig a munkásosztály, a parasztság, demokratikus értelmiség és a kispolgárság, valamint a németellenes polgári erők szövetségét testesítette meg.

1944. december elejére tehát a magyar áttálláshoz és a demokratikus induláshoz a két alapvető feltétel: mind a kedvező külső, mind a minimálisan szükséges belső megteremtődött. Először is a fasiszmasztétizáció során a szovjet csapatok már az ország mintegy felét felszabadították, ahol így szabaddá vált az út a demokratikus élet kibontakozása előtt. Másodszor pedig a magyar antifasiszta erők erre az útra igen gyorsan rá is léptek és helyi, majd országos, kormányteremtésre is képes politikai szervezeteket teremtettek. E két feltétel egyidejű megléte nélkül 1944 decemberében nem indult volna meg a magyar újjászületést szolgáló nagy munka.

A fentiek alapján 1944. december elején az MKP legális központi vezetésének két tagja, mint a felszabadult területek politikai megbízottai, Moszkvába érkezett, hogy megszerezze a három antifasiszta nagyhatalom hozzájárulását egy új, ideiglenes magyar kormány alakításához. A felszabadult területek kezdeményezésének pozitív fogadtatása után Moszkvában csatlakoztak a tárgyaló magyar csoporthoz Horthy Miklós kormányzó volt fegyverszüneti küldöttségének a tagjai és az átállt magyar tábornokok. A további tárgyalásokon megállapodás történt, hogy a rendkívüli választás útján alakuló Ideiglenes Nemzetgyűlés által létrehozandó ideiglenes kormányt fegyverszünetkötésre elismerik a nagyhatalmak, és általában is elfogadják Magyarország képviselőjének. Egyetértés történt egy kibocsátandó kiáltványról, amely mindenekelőtt Magyarország Hitler-Németországgal történő szakításával és a fasiszmasztét elleni harcra történő bekapcsolódásával, illetve a fegyverszünet kérdésével foglalkozik. Közös nevezőre jutottak a leendő kormány széles bázisú összetételében is, amely szerint Horthy volt két tábornoka és egy gróf — akik Moszkvában tartózkodtak —, továbbá az MKP, az FKP és az SZDP 2—2—2, valamint az NPP 1 jelöltje lesz miniszter. Miniszterelnöknek Dálnoki Miklós Béla, vezérezedest jelölték.

A moszkvai tanácskozások magyar résztvevői ezután együtt utaztak haza Magyarországra, Debrecenbe. Itt nyomban munkához látva már 1944. december 14-én az MNFF vezető politikusaiknak megegyezése alapján létrejött a több városból szervezett Előkészítő Bizottság (EB). Az EB rendkívüli választásokat bonyolított le december 15—19-e között a már felszabadult országrészen. Az ország mintegy felét kitevő részének csaknem 50 városában és nagyobb községében történtek a választások az EB-nek, a különböző elnevezésű népi bizottságoknak és az MNFF ekkor alakuló helyi nemzeti bizottságainak szervezésében.

A megválasztott 230 ideiglenes nemzetgyűlési képviselő 1944. december 21-én Debrecenben már összeülhetett és létrehozhatta a történelmi nevezetességű *Ideiglenes Nemzetgyűlést*. Az INGY képviselőinek mind foglalkozási, mind pedig pártpolitikai megoszlása azt bizonyítja, hogy a dolgozó osztályok, illetve az őket képviselő politikai erők az új, a népi demokratikus hatalomnak ebben a leglényegesebb bástyájában jelentős arányú helyet foglaltak el. A képviselők 19% -a volt munkás, 17% -a mezőgazdasági munkás, 22% -a értelmiség, 16% -a gazdálkodó, 15% -a iparos, kereskedő, vállalkozó stb. Az MKP küldötte volt a képviselők 28% -a, az FKP-é 22, az SZDP-é 15, a szakszervezeteké 11%, a pártonkívüliek 10% -át tették ki.

Az INGY első tette az volt, hogy kinyilvánította: „kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a magyar szuverenitás birtokosa”. Majd magáévá tette az MKP által kidolgozott és az MNFF által elfogadott és ajánlott akcióprogramot. Tanácskozásának második napján, 1944. december 22-én megválasztotta a kibontakozó forradalmi átalakulás központi végrehajtó szervét, Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányát (INK).

Az INK első tette volt, hogy azonnal szakított a fasiszta Németországgal, majd 1944. december 28-án hadat üzent neki. Ezzel együtt Magyarország fegyverszünetet kért az antifasiszta nagyhatalmaktól, amelynek eredményeként 1945. január 20-án alá is írták az erre vonatkozó egyezményt. Az INK a bűnös hitlerista szövetség felszámolásával az értelmetlen háború beszüntetésével és a fegyverszünet megkötésével a honmentés legfontosabb teendőit

elvégezte. S egyben ezekhez kapcsolódva meg is kezdhetette Magyarország függetlenségének és szuverenitásának fokozatos visszaállítását és demokratikus és békeszerető államkénti újjászervezését.

Tehát az INGY és INK létrehozásával 1944—1945 fordulóján megkezdődhetett Magyarország szabadságának és függetlenségének a visszaszerzése, viszont annak következtében, hogy a háborúból és a fasizta blokkból az országot egy demokratikus népi hatalom vezette ki, egyúttal megindulhatott annak antiimperialista, antifeudális demokratikus átalakítása is. Így 1944 decemberében a nemzeti válság közepette az antifasizta erők, a dolgozók első jelentős sikere s egyben a népi demokratikus forradalom első legnagyobb eredménye és vívmánya is e néphatalom megteremtése volt. Megalkotásával az egész ország, az egész nemzet életében döntő jelentőségű fordulat következett be. Elindulhatott Magyarország is a népi demokratikus átalakulás útján. Tehát 1944. december 21—22-e a magyar népi demokratikus hatalom, a magyar népi demokrácia születésnapja.

*

A honntető feladatok mellett az Ideiglenes Nemzeti Kormány nyomban hozzákezdett az ország antifasizta, demokratikus, forradalmi átalakításához is. Az 1945 első felében meghozott antifasizta intézkedései és a Hitler-ellenes hadsereg megszervezése és frontra küldése tanúsítják, hogy az új hatalom képes volt az ország demokratikus forradalmi erőit felszervezni és felzárkóztatni és szomszédos országok mellett a fasizmus és maradványai felszámolásáért folyó harcban.

Az INK komoly erőfeszítéseket tett, hogy az örökölt államapparátust a közigazgatás a népi demokratikus rendszer szolgálatába állítsa. Ennek első lépése 1945 legelején, hogy a nemzeti bizottságok vezetésével újjászervezték az önkormányzatokat és a közigazgatást. Ezzel a helyi államszervezet és önkormányzat antifasizta megtisztításában és újjáépítésében a munkásosztály, a parasztság és a velük szövetséges társadalmi erők is komoly beleszólást kaptak. Részt vettek ezek az erők az igazolási eljárásokban, majd a népbírói felelősségre vonásokban is.

Az újjáépítés megkezdésében és a termelés beindításában a dolgozó tömegek alkotó kezdeményezéseinek nagy jelentősége volt, hiszen a különböző népi szervezetekben — a nemzeti bizottságok mellett az üzemi bizottságokban, a termelési bizottságokban, a földigénylő, majd földosztó bizottságokban stb. — egyesülve tevékenyen kivették a részüket az újjáépítés és a demokratikus átalakítás nagy munkájából. Az üzemi bizottságok, a munkásosztály legfontosabb munkahelyi szervezetei a szakszervezetek irányításával megvalósították a termelés munkásellenőrzését és egyben a munkásvédelem hatékony eszközeinek is bizonyultak.

Az antifasizta demokratikus forradalmi változást hozó feladatok között azonban a legnagyobb horderejű — a társadalmi fejlődés szempontjából a legjelentősebb is — intézkedés a földreformról szóló rendelet volt, amely 1945 márciusában került kibocsátásra. Végrehajtása az ország teljes felszabadítása idején, illetve azt követően történt meg.

A feudális maradványokat és kiváltságokat teljesen felszámoló demokratikus földreformot maga a dolgozó nép, az érdekeltek hajtották végre. Az országban kereken 3200 földigénylő bizottságban több mint 35 000 földigénylő szorgoskodott a nagybirtokrendszer felszámolásán. Az ország művelhető földterületének egyharmadát sajátították ki a reformintézkedések során, és csaknem 650 000 igénylő kapott földet. A népi demokratikus forradalom során végrehajtott földreform eredményeit és hatását tekintve agrárforradalommal ért fel. Forradalmi módon megváltoztatta az ország gazdasági és osztályerőviszonyait, s egyben nagymértékben megerősítette a népi demokratikus rendszert is.

1945 tavaszára, az európai háború befejezése idejére, a magyar népi demokratikus forradalmi fejlődés első szakasza lényegében lezárult. A honmentés és a fasizmus elleni fegyveres harc befejeződésének az idejére megoldódtak az antifeudális feladatok és a fasizmus kiszolgáló monopoltökeket elleni antiimperialista teendők leglényegesebbjei is, amelyekkel a hatalomban 1944. december 21—22-én bekövetkezett történelmi jelentőségű változások után az ország társadalmi és gazdasági szerkezetében is döntő változások mentek végbe. Mindezen hatalmi és társadalmi változásokat a következő főbb osztályok mozgása, tevékenysége kísérte.

A háborús vereség következtében a középrétegek társadalmi szerepe és súlya lecsökkent, a földreform végrehajtásával a nagybirtokos osztály, mint osztály, megszűnt. Az úgynevezett történelmi osztályok teljes politikai és morális vereséget szenvedtek, s felmorzsolódtak. Az értelmiség jelentős része még kiábrándult, passzív szemlélője volt az eseményeknek, csak kisebb része talált már utat a nemzeti újjászületés haladó erői között.

A második oldalon a népi demokratikus forradalom erői között az ország legszervezettebb osztálya, a munkásosztály nemcsak résztvevője lett a hatalomnak, hanem a népi demokratikus rendszer vezető ereje is volt. A parasztság is részese lett a hatalomnak, és szinte valamennyi rétege megerősödött vagy politikai vagy gazdasági vonatkozásban. A 3 millió koldus, a nincstelen szegényparasztság nagy része eltűnt a földreform eredményeként. A tulajdonosi rétegek

— elsősorban azért, mert a nagytőkés, nagybirtokos osztályok felbomlása megindult — szintén megerősödtek mind gazdasági, mind politikai vonatkozásban. A haladó értelmiséggel és középrétegekkel ők alkották a forradalom pozitív társadalmi erőit. Pártjaik a következők voltak:

Az ország felszabadult területein a *Magyar Kommunista Párt* (MKP) kezdte meg elsőnek már 1944 őszétől a legális szervező munkát, és gyors ütemben épült ki a nemzeti újjászületés és újjáépítés leghatékonyabb országos pártjává. Ezt bizonyítja programadó kezdeményezéseinek taglétszámának a negyedszázados kegyetlen illegális ellenére történt gyors növekedése is. Az MKP tagjainak a száma 1945 februárjára megközelítette a 30 000-et, májusban elérte a 150 000-et és októberben már meghaladta a félmilliót. Az MKP elsősorban munkáspárt volt, mindenekelőtt az üzemi munkásság, a betanított és a segéd munkások soraiból kerültek ki a tagjai, de a szegényparasztság körében, főleg a Tiszántúlon is figyelemre méltó befolyással rendelkezett. Az emigrációból hazatért és a volt illegális pártvezetéséből egy dinamikus, egy-egy irányítás alakult ki, amelynek élére azonban már ekkor az előbbiekből kerültek.

A *Szociáldemokrata Párt* (SZDP), a másik munkáspárt, meglehetősen felkészületlenül került a felszabadulás utáni politikai életbe. Szervezetei lassabban épültek ki, mint az MKP-é. De 1945 végére már mégis mintegy 2000 szervezete működött és a tagdíjat is fizető taglétszáma 350 000—400 000 között mozgott. A párthoz a munkásságnak a hagyományosan szociáldemokrata szervezetségű része a nyomdászok, a vasasok, szakmunkások, vasutasok stb. csatlakozott. Ezeket kívül mindenekelőtt a kisiparosok, kiskereskedők, az alkalmazottak és tisztviselők között volt befolyása. Az SZDP vezetésében döntő változásokat hozott a felszabadulás utáni időszak. A jobboldal háttérbe szorult, és Szakasits Árpád vezetésével — a centrumra is támaszkodva — a baloldal dominált az irányításban, az egész pártpolitikában. Ez lehetővé tette, hogy a két munkáspárt között jó együttműködés jöjjön létre a munkásegység alapján, és a viharos gyorsasággal egymillióra nőtt szakszervezetek a két munkáspárt egységes vezetése alatt fejték ki kiszélesedett tevékenységüket.

A baloldali radikális *Nemzeti Paraszt Párt* (NPP) döntően a szegény-, a kis- és az újbirtokos paraszti rétegeknek és a népi értelmiségnek a pártja volt. Szervezeteit előbb a Tiszántúlon, majd a Duna—Tisza közén és Észak-Magyarországon tudta zömmel kiépíteni. 1945 nyarán e pártnak mintegy 1400 szervezete és a 170 000-et meghaladó taglétszáma volt.

A *Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt* (FKP) országos szervező munkáját zömmel Budapest felszabadulása után bontakoztatta ki. 1945 nyarán az FKP mintegy 900 000-es tagságával — az MKP-hoz hasonlóan — átfogta az egész országot szervezeti téren. A Kisgazdapárt falun elsősorban gazdag- és középparaszti párt volt, de a kis- és szegényparaszti rétegek is megtalálhatók voltak benne ott — elsősorban a Dunántúlon —, ahol sem a MKP, sem az NPP nem épült ki. Városokban e párt mégé sorakozott fel a burzsoázia, a volt nagybirtokosok, a polgári értelmiség és a közigazgatási tisztviselők nagy része is. A Kisgazdapárton belül alapjában véve három politikai csoportosulás körvonalazódott. A balszárnyhoz az értelmiségiek egy része és Dobi István szegényparaszti hívei kapcsolódtak. A legerősebb alakzat a Nagy Ferenc—Kovács Béla—Varga Béla vezette centrum volt, amely paraszti-polgári demokrácia megvalósítását szorgalmazta. A jobbszárnyon helyezkedtek el a polgári-burzsoá erők, a konzervatívok és szélsőjobboldaliak legkülönbözőbb csoportjai. Ez a jobbszárny 1945 második felében erősödött fel egyre jobban, amikor a Kisgazdapárt mindinkább a polgári erők gyűjtőpártjává vált.

A „haladó polgárság” szószólójaként jelentkezett a *Polgári Demokrata Párt* (PDP) a felszabadulás után. Országos párttá azonban jelentősebb támogatás híján nem tudott szerveződni. Zömmel csak a városokban épített ki bázisokat s 1945 nyarán tagjainak létszáma 50 000 körül mozgott. Bizonyos polgári rétegek mellett értelmiségi és városi kispolgári csoportok fordultak még elő támogatói között. A szakszervezetek által támogatott baloldali pártok 1945 tavaszától azonban már nem is tekintették a PDP-ot az MNFF pártjának. Ezeknek a felsorolt osztályoknak és rétegeknek és pártoknak a támogatásával haladhatott a népi hatalom vezetésével az ország tovább a szocialista hatalom győzelme, s az új társadalom építése felé!

225 éve született Kazinczy Ferenc

Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye

Kétszázhuszonöt esztendeje, hogy a jeles író, irodalomszervező és literátor, Kazinczy Ferenc 1759. október 27-én megszületett. Szülőhelye Érsemlyén ugyan, de gyermekkorától kezdve haláláig a Sátoraljaújhely közelében levő Alsóregmecen, majd Széphalmon élt. Tíz évig volt a sárospataki kollégium diákja, s ha a „közleckék” látogatásán, a tanárokkal folytatott séták alatti tanuláson és a buzgó szorgalommal végzett olvasáson kívül maradt még ideje, azt nemes kedvtelésének, a rajzolásnak, festegetésnek szentelte.

Bizonyára ezzel magyarázható, hogy fiatal kora óta élénk érdeklődést tanúsított a festészet, szobrászat iránt. Neves író volt már, s a reformkor frissítő szelleme hatotta át a magyar társadalom és irodalom életét, de a hazai képzőművészetnek messze visszanyúló hagyományai még nem voltak. A művészeti ágak közül az irodalom századok óta a klasszikus alkotások egész sorával dicsekedhetett már a XIX. század elején, a „szépmesterségek” azonban még Kazinczy idejében is csak a nemzeti művészet megalapozásánál ha tartottak. Kazinczy nagyon is érezte ennek a hiányát, ami kitűnik következő panaszkodó soraiból: „Hazámban még nincsenek képművészetek, nincs alakuló akadémiánk, s nagyjainknak egyéb kell, mint festés és rézmetszet.”

Egész életében szenvedélyesen gyűjtötte a rézmetszeteket. Külföldi útjairól: Bécsből, Münchenből, Nürnbergből sohasem tért haza rézmetszetek nélkül. Így aztán amikor 1801. június 28-án kiszabadult a fogságból, akkorára már 1081 darabból álló, igen gazdag és értékes metszetgyűjteménye volt.

Néhány év múlva Regmecről a közeli Kis-Bányácskára költözött, amelynek ő adta a Széphalom nevet. Innen irányította, szervezte két évtizeden át — folyóiratok hiányában levelezéssel — az irodalmi életet. Emiatt és a családi birtokok miatti pereskedés folytán olyan szűkös anyagi helyzetbe került, hogy kénytelen volt pénzzé tenni az egész metszetgyűjteményét. Levelet írt hát 1806. július 28-án egykori iskolája, a sárospataki kollégium főkurátorának, Vay Józsefnek, s megvételre felajánlotta a metszetgyűjteményét és a több mint 1400 kötetes könyvtárát. Abban az esetben, ha Sárospatak nem tudná megvásárolni, a debreceni kollégiumra gondolt, de — amint levelében hangsúlyozta — „az elsőség minden más vevő közt Sárospataké”. „Ez a gyűjtemény — írja Kazinczy — oly kincs, melyet idegen kézre eresztetni helyrehozhatatlan kár, sőt minthogy oly kezek közé juthat, ahol némely darabjai örökösen el lesznek zárva. Haza ellen elkövetett vétek lenne.”

Az iskola főhatósága úgy határozott, hogy Kazinczy könyvtárát és metszetgyűjteményét az író által megszabott 2000 „rhenus forintokért” megvásárolja. A becses anyagot 1807 januárjában maga Kazinczy rakta ládákbába, és szállíttatta szekéren a mintegy 16 kilométerre levő Széphalomról Sárospatakra. Amikor aztán „a vásárt nyélbeütötték”, elégedetten írta: „Örvendezek, hogy ezek a kincsek a Pataki Oskola Thecajába mentek be...”

A metszetek ma is a kollégiumi nagykönyvtár tulajdonában vannak, és annak legbecsesebb értékei közé tartoznak. Minden darabot nagy gondnal papírlapra ragasztott Kazinczy, és tartalmuk, témájuk szerint csoportosítva kötetekbe foglalta. Eredetileg 30 kötet volt, de azóta az egyik — ismeretlen módon — elveszett. Így a ma meglévő 29 kötet 461 arcképet és címert, 363 vár, város és csata rajzát s 119 különféle térképet tartalmaz. Az elveszett kötetben tehát további 138 metszet volt.

Az ábrázolt személyek közül időrendben az első a 10. században élt Pilgrim passauai püspök, egy, a XVII. században készült rézmetszet. A legkésőbbiek a XVIII. század végén, a XIX. század elején élt emberek, tehát Kazinczy kortársai, köztük például Ráday Gedeon, Virág Benedek, Dugonics András vagy Mária Terézia rézmetszet, több változatban: hol egész alakban, hol csak derékig, jobbra vagy balra fordulva, hol pedig lóháton, bal felé vágatva, háttérben a Dunával rajzolták meg a rézmetszők, akik közül kettőnek a neve is fel van tüntetve a kép alján, éspedig A. Fridrich és Jacob Adam.

A művek keletkezésének idejét tekintve legrégebb a gyűjteményben a Castren Pált, az 1438-ban meghalt híres jogtudóst ábrázoló egykorú fametszet. A lap hátán latin nyelvű ösnyomtatvány szövege olvasható. Ugyancsak ismeretlen korabeli rézmetsző műve a XV. század közepéről az V. László magyar királyt megörökítő kép, félig balra forduló, koronás alak. A kép alatt négy soros latin vers maradt fenn.

A középkori művek szerzőinek többsége ismeretlen. Az alkotások alján csak elvéve található egy-egy művész neve vagy monogramja, például az I. Ferdinánd királyt ábrázoló kép alatt Hieronymus Cock, az 1510-től 1570-ig élt antwerpeni festő; a szigetvári hőst, Zrinyi Miklóst megörökítő Paulus Fürst; a Báthory István lengyel királyt ábrázoló kép alján — négy soros olasz szöveg után — a rézmetszet készítőjének, Domenico-Zenoninak a neve olvasható.

A XVII. századtól kezdve aztán mind gyakrabban találkozunk a rézmetszőművészek a nevével. Sok műve megtalálható a gyűjteményben a XVI. századból a híres augsburgi művészcsalád két tagjának, Lucas és Wolfgang Kiliannak, akik több Habsburg királyról és magyar főúrról készítettek rajzot. A 17. századot Daniel Meisner cseh, Elias Widemann bécsi, Cornelius Meyssens holland és Lucas Schnitzer nürnbergi rézmetszők alkotásai képviselik a gyűjteményben.

Egyik-másik uralkodóról, fejedelemről, nemzeti hősről, jeles történelmi személyiségről 10—15, I. Lipótról például 34 rézkarc is készült. Több, korabeli metszet ábrázolja Zrinyi Miklóst, a szigetvári hőst, egyszer teljes álló alakban, másszor lóháton vágatva, háttérben a

Buda és Pest ostroma 1602-ben. Egykorú rézmetszet Kazinczy gyűjteményéből. (Magi Antal reprodukciója) Lásd még a belső borító képeit.

Mura folyóval és a levágott fejű törökökkel. De néhány Zrínyi-mellkép is található a gyűjteményben. Olyan metszetek is vannak, amelyeknek a hátán közli Kazinczy a rézmetsző rövid életrajzát és művészetének méltatását is.

A városokat, várakat, várostromokat, csatákat megőrkítő metszetek ismertetésénél ugyanazt az eljárást követi Kazinczy, mint amelyet a történelmi alakok esetében használt. Latinul vagy németül közli az esemény leírását, a rézmetsző nevét és munkásságának fontosabb sajátosságait. Az ebbe a csoportba tartozó művek túlnyomó többsége a török hódoltság, a törökök elleni küzdelmek korából meríti témáját: Belgrád, Bécs, Szigetvár, Gyula, Eger, Visegrád, Temesvár stb. ostromát ábrázolja, különböző csatajeleneteket örökít meg. A legtöbbjük alján a művész neve is olvasható, és sok közülük közvetlenül az esemény után készült, tehát egykorú alkotás. Tokaj ostromáról például négy, Gyula várának a török által 1566-ban történt bevételéről három, Szigetvár ostromáról két egykorú rézmetszet gazdagítja a gyűjteményt.

Nagy értékűek a gyűjteményben található térképek is, amelyek közül a legrégebb a Dunántúlt ábrázolja a törökök 1566. évi hadjárata idején, a legkésőbbi pedig Bécset és környékét mutatja be 1803-ban. A közbeeső 250 esztendőből sok egykorú térképet gyűjtött össze Kazinczy Európának csaknem mindegyik országáról. Természetesen elsősorban Magyarország érdekelte. Érthető tehát, hogy negyvennél több olyan, rézbe karcolt térkép található a gyűjteményben, amely hazánkat a maga egészében ábrázolja, vagy csak egyes országrészeket mutat be. A térképkészítők bécsi, augsburgi, müncheni, nürnbergi, brémai vagy holland és cseh mesterek, de két magyarral is találkozunk köztük, éspedig Hontér János és Zsámboky (Sambucus) János személyében.

Különleges darabja a Kazinczy-féle térképgyűjteménynek Comenius Amos Jánosnak a térképe, aki hazajáról, Morvaországról készített térképet 1664-ben. Címirata fent a jobb sarokban a következő: „Moraviae nova et post omnes priores accuratissima delineatio”, vagyis „Morvaországnak új és az összes korábbiak után igen nagy gondossággal készült térképrajza”. Értékét növeli az a körülmény, hogy a szemléltetőeszközökkel, kísérletekkel végzett oktatási módszert meghonosító világhírű pedagógus 1650 és 1654 között a sárospataki kollégiumban tanított.

A Kazinczy gyűjteményében fennmaradt 943 réz- és fametszetnek nemcsak művészeti, hanem történelmi, földrajzi és általában kulturális jelentősége felbecsülhetetlen. Hiszen nem egy olyan alkotás van köztük, amely egy-egy ismert vagy kevésbé ismert történelmi személyiséget — alakjának eddig esetleg teljesen ismeretlen ábrázolásával — közelebb hozza az utókorhoz. Ugyanez mondható el a városok, városrészek rézbe metszett látképéről, a várakról készült XVI—XVIII. századi metszetekről, várostromokról, csataképekről.

Kazinczy Ferencnek a történelem iránti különös érdeklődését tanúsító metszetgyűjteménye hasznos forrásanyagul szolgálhat napjainkban a múltunk kutatásával és műemlékeinek felújításával, helyreállításával foglalkozó tudomány számára.

Hegyí József

Lőportartó, Tarcastalva

Lőportartó, Csikszereda
(Szentés Vidorné rajza)

Váczy János

Kazinczy szolgálatában

Váczy János dr. tanár, könyvtáros és irodalomtörténész volt. Kecskeméten született 1859-ben, amikor Kazinczy születésének százéves évfordulóját ünnepelte egész Magyarország.¹ Ki gondolta a gyermek-ifjú Váczyról, aki, Kazinczy „csillagzata alatt” született, hogy 27 éves korától haláláig Kazinczy szolgálatára hivatott. Az idén, Kazinczy születésének 225. évfordulóján meg kell emlékeznünk a 125 éve született Váczyról is, aki Kazinczyért, az ő életének, műveinek és különösen a levelezésének 21 kötetes feldolgozásával napjainkig a legtöbbet tette; az életét áldozta rá.

Kecskeméten tanult 1879-ig. Itt a Piarista Gimnáziumban érettségizett, utána a budapesti egyetem bölcsészkarán tanára volt Salamon Ferenc és Gyulai Pál. Ilyen felkészítéssel a budapesti Egyetemi Könyvtárban, majd a Múzeumi Könyvtárban dolgozott. Tanári állást is vállalt a Barcsay utcai gimnáziumban. Kiváló tehetségét, nagy szorgalmát elismerték; 1886-ban tagja lett az Akadémia Kazinczy Bizottságának és az Irodalomtörténeti Bizottságnak. 1908-ban az Akadémia levelező tagjának választotta. Tagja volt az Irodalomtörténeti Társaságnak, a Magyar Történelmi Társulatnak és a Magyar Philológiai Társaságnak. Dolgozott valamennyi korabeli irodalomtörténeti folyóiratnak és napilapnak. Hornyik József a Kecskeméti írók c. munkájában olvassuk: „Tanulmányai olyan tömeget tesznek ki, hogy Horváth Döme már 1890-ben azt az ajánlatot tette Váczy-nak: Szedjen össze 3 kötetre valót s ő a saját költségén kiadja.”² Ez a gyűjteményes kiadás nem jelent meg. Angyal Dávid kérésére Váczy a Ferenczi Zoltánnak írt levelében felsorolta, hogy az első, 1884-ben megjelent cikke óta hol adták ki az írásait. Elveszett a levélhez tartozó melléklet, amelyen Váczy a megjelent műveinek összeállítását közölte.³

Váczy János irodalmi érdeklődése Kazinczy korától távolabbi területre is elragadta, ugyanakkor emellett, állandóan töretlen szorgalommal, mikési hűséggel megmaradt mindig Kazinczy Ferenc bűvkörében. Nyilvántartja Váczy ilyen tárgyú írásait a Kazinczy bibliográfia. Ezek, rövidebb-hosszabb tanulmányok, cikkek, ismertetések, a Pályám emlékeztetének kiadása, a kétkötetes Kazinczy Ferenc és kora c. nagy monográfia, amely akadémiai jutalmat érdemelt.⁴ A legnagyobb, legtöbb áldozatot követelte Kazinczy Ferenc levelezésének össze-

Váczy János
osztályfőnök

¹Az országos ünnepség eseményeinek városok szerinti felsorolását a Kazinczy Ferenc-bibliográfia tartalmazza. Összeáll.: V. Busa Margit, Miskolc, 1981. 100–110. old.

²Kecskemét, 1901. 81. old.

³Ferenczi Zoltán levelezése. Ld. MTAK Ms.326/j.

⁴Az I. kötet megjelent Bp., 1915. 639 p. A II. kötet kéziratban maradt. Ld. MTAK RUI 44/1–2. (Az I. kötet újrakiadásával és a II. kötet megjelentetésével foglalkozom.)

gyűjtése, feldolgozása bőséges jegyzeteléssel és a sajtó alá rendezés türelmes munkálataival. Ez utóbbi Váczy életműve, egy életet követelő szolgálat.

Emlékeztetünk arra, hogy Kazinczy is tervezte, de nem tudta elhatározni a levelezésének, vagyis az általa írt és a hozzá intézett levelek kiadását. Barátai biztatták, de a lelkiismerete ellenzte, nehogy valakit a levelekben közölt, esetleg kedvezőtlen véleményekkel megbántson. Váczy feldolgozása előtt csak néhány íróval folytatott levelezést adták ki.⁵

A levelezés és a kéziratok művek feldolgozásának jó szándéka Kazinczy halála után szinte azonnal elhatározott cél volt. Ugyanis az özevgy, Kazinczy kéziratának jegyzékét már 1831 őszén elküldte az Akadémiára. Bajza József, Schedel [Toldy] Ferenc és Szemere Pál akadémiai rendes tagokat bízták meg jelentéstételrel. Bajza és Schedel 1832-ben indítványozta, hogy a levelezésen, a kéziratban maradt műveken kívül, még a folyóiratokban megjelentek is kiadásra kerüljenek. A javaslatot az Akadémia 1833-ban megszavazta.

Kazinczy teljes levelezésének és összes műveinek kiadására az 1859-es év fordította a magyarság figyelmét. Ekkor Gyulai Pál a kolozsvári ünnepségen sürgette Kazinczy hagyatékának hozzá illő, méltó megjelentetését. Pesten, a Dessewffy Emil indítványán fellelkésült írók a Kazinczy-kiadványok költségeire csaknem ötvenezer forint gyűjtéssel megvetették a Kazinczy-alap tőkét. Még így sem kerülhetett sor a hagyaték kiadására, mert a nehéz anyagi körülmények között élő családtagoknak kellett juttatni a nyomtatásra szánt Kazinczy-alap pénzét.

A segélyezésektől és a széphalmi birtokra költött terhektől csak az 1870-es évek végén szabadult fel a Kazinczy-alap. Az Akadémia 1884-ben, még Váczy előtt, Nagy Sándor múzeumi könyvtárost bízta meg a levelezés feldolgozásával, akinek korai, 1886-ban bekövetkezett halála után, az akkor még alig elkezdett munkálatokat Váczy Jánosnak adták át. A Kazinczy-alap gondnoka Gyulai Pál ekkor lemondott a kiadás egyszemélyes felügyeletéről, így a Kazinczy-alapból Kazinczy Bizottság alakult a munkálatok irányítására. Elnöke Zichy Antal. Tagjai Heinrich Gusztáv, Beöthy Zolt és helyette 1889-től Ballagi Aladár. A Bizottság jegyzője Váczy János lett. Ez a Bizottság I. és II. osztályon belül három csoportba osztotta a Kazinczy-hagyatékot: 1. eredeti művek, 2. fordítások, 3. levelezés. Az eredeti műveket Beöthy Zoltira, a fordításokat Heinrich Gusztávra, a levelezést Váczy Jánosra bízták. A levelezést ítélték kiadásra legelsőnek, mert jól gondolták, hogy Kazinczy műveit legpontosabban csakis a saját levelezéséből előkerült forrásanyaggal jegyezhetik. Ez így igaz, ámde a Kazinczy Ferenc kritikái kiadás gondolata azóta napjainkig még csak fel sem merült.

Mikor már összegyűlt az óriási levelezés, maga a szövegközlés módja is sok gondosságot kívánt Váczytól. Kiténik ez Szilády Áronnak 1890. február 6-án írt leveléből: „A Kazinczy levelezésének 1. kizsedett ívét van szerencsém idemellékelve megküldeni s alázatosan kérem a Nagytiszteletű Urat: kegyeskedjék ezt főleg a kiállítás szempontjából bírálat alá venni s észrevételeit reá megtenni. Az orthographia az eredeti ugyan egészen: de ez alól a rövidítések kivételt képeznek. Hogy főleg a rövidítésekre nézve tájékozta magát a Nagytiszteletű Ur: idecsatolok az első szedésből 2 levelet, amelyeknek a 11. és 16. lapját méltóztatnék az idecsatolt egész iv megfelelő lapjaival összevetni. A különbség azonnal szembetűnik. Az egész levelezésben így óhajtanék eljárni annál is inkább, mert Szilágyi S., Fraknoi, Fejérfataki és Nagy Gyula uraknak is ez a véleménye. Minden apró rövidítést zárójellel megjelölni: szerintük egészen neveltséges eljárás. Kegyeskedjék a Nagytiszteletű Ur becses nézetét erre vonatkozólag is pár sorban velem közölni és ez ívet lehetőleg mennél előbb hozzám visszajuttatni.”⁶ Így alakult ki a 21 kötetes levelezés szövegközlésének írásformai megoldása.

Váczy elkészült a Kazinczy-levelezés feldolgozásával. Az 1. kötet 1890-ben, az utolsó, 21. kötet 1911-ben jelent meg. Valamennyi kötet legalább 600 lap terjedelmű, a levelek keltezésének időrendjében, 1763-tól 1831-ig, részletes magyarító jegyzetekkel. A névmutató a levélírók betűrendjében, a legfontosabb személyi adataik és műveik feltüntetésével készült. A 21 kötet összesen 5393 levelet tartalmaz. Nem tudjuk hová lett, hol lappang, megvan-e még valahol Váczy János Kazinczy levelezésének feldolgozásához összegyűjtött, bizonyosan óriási jegyzetapparátusa. Csak kis töredékét őrizi az Akadémia Kézirattára.

Mit jelentett Váczy életében a Kazinczy-levelezés 25 évig tartó összegyűjtése és megjelentetése? — az tudja csak, aki hasonló munkán évekig dolgozott. Kortársai értékelték Váczy áldozatos munkásságát. Gesztési János az Új Nemzedék hasábjain Váczy János halálára c. nekrológjában felveti a kérdést, vajon tudta-e Váczy, mit jelent ez a vállalkozása: „Tudta-e mit jelent az, elföldelni magát e roppant levelezés irdatlan rengetegébe, lelkének ívét apró adatok, összehasonlítások, címek és nevek száraz kutatásával, idézgetéssel és másolással, bibliográfiával és cédulázgatással örökre lelohasztani? Egy hátatlan munka láthatatlan érdemrendét viselni, lemondani a külső érvényesülés és méltánylás díszeről, irodalmi testületet és nyilvánosság erőtől tapsárol, egyetemi katedrák fényéről? Csak egy valaki tudta

⁵V. Busa Margit: Kazinczy Ferenc munkáinak kiadástörténete. [A halála után kiadott művek.] Ld. OSZK Évkönyv, 1959. Bp., 1961. 321—343. old.

⁶Szilády Áron levelezése. Ld. MTAK 685/1952.

— folytatta Gesztesi — maga Kazinczy Ferenc.¹⁷ Sebestyén Gyula, a Nemzeti Múzeum akkori igazgatója, ennek a kutatómunkának irodalomtörténeti jelentőségét értékelte Váczy koporsója előtt Kecskeméten 1918. augusztus 3-án: „Bármikor is következzenek el azok az idők, amelyben Kazinczy korának irodalomtörténeti épülete elkészül, azt már most pontosan megállapíthatjuk, hogy a tudománynak hozzá felhasznált hatalmas faragott kövein mindig rajta találhatók lesznek Váczy János mesterjegyei.”¹⁸

Váczy halála után kilenc év alatt előkerült 255 ismeretlen, illetve folyóiratokban, napilapokban szétszórtan megjelent Kazinczy-levelezés. Az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának felügyelete alatt Harsányi István dolgozta fel és adta ki 1927-ben. Ez lett a levelezéssorozat 22. kötete, azaz I. pótkötete. Az 1764-től 1831-ig irt leveleket tartalmazza. Harsányi követte Váczy szerkesztésének és sajtó alá rendezésének módszerét. Folytatta a levelek sorszámozását, így a levelek száma 5648-ra emelkedett.

Az 1927-ben kiadott kötet óta 1959-ig összegyűlt 284 addig kötetben meg nem jelent, 1782-től 1831-ig irt levelezés. Kéziratok levelek, illetve periodikumokban maradtak ránk. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének kiadásában jelent meg 1960-ban. Feldolgozta Berléz Jenő, V. Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára és Fülöp Géza. Követték az eddigi kötetek elrendezési módját, folytatták a levelek sorszámozását, így 5933 kötetben kiadott levelet számlálhatunk. Ez a levelezéssorozat 23. kötete, azaz a II. pótkötet.

A még lappangó Kazinczy-levelek felkutatását 1960 után e sorok írója folytatta, rövidebb-hosszabb megszakításokkal. Az utóbbi években vált ez a munka folyamatosná, és már előkerült 155 kézirat és szétszórtan, periodikumokban kiadott levelezés. Még nem volt arra lehetőség, hogy a vidéki levéltárakban és könyvtárakban Kazinczy-levelezést keressek. Az eddig előkerült levelek a budapesti nagykönyvtárak kéziratáraiból, mikrofilm-állományából, múlt századi periodikumokból és az 1960 óta publikált levelekből gyűlt össze.

Nem lenne teljes az immár 24 kötetes baráti levelezés, ha nem kerülne kiadásra Kazinczy iskolafelügyelősége és vármegyei szolgálata idején irt hivatalos levelezése. Váczy az ilyen egységes tárgyú leveleket külön kötetbe tervezte. A baráti levelezés gyűjtése közben megtalált hivatalos leveleket cikkeiben adta ki.

A meglévő hivatalos levelek legnagyobb részét Benda Kálmánnak köszönjük, mert a saját anyaggyűjtését, a Sárospataki Nagykönyvtárban őrzött levelek, iratok másolatát engedte át feldolgozásra és kiadásra. A Sátoraljaújhelyi Állami Levéltárban van a hivatalos levelezés nagyon jelentős része. A levéltár igazgatója, Hógye István, a hagyaték gondnoka a saját munkájával vesz részt a kötetünk munkálataiban. Az Országos Levéltárban olyan sok felkutatásra és feldolgozásra váró hivatalos levelezés van, hogy ezt a munkát rajtam kívül majd Alszegehy Zsoltné és Fülöp Géza fogja elvégezni. Jelenleg több mint 300 hivatalos levelünk van, a sátoraljaújhelyi kéziratokat nem számítva.

A hivatalos levelezés felkutatása behatárolt területre korlátozódik; a II. József idején tíz tankerületre osztott Magyarországból Kazinczyhoz tartozott a III. és IV. kerület, Kassa és Ungvár székhellyel. A budapesti Országos Levéltárban a kancelláriai és helytartótanácsi iratokon kívül a fenti országrészek könyvtáraiban és levéltáraiban kell keresni a hivatalos intézkedés iratait. Ezek a magyarországi iskolatörténet és vármegyei ügyintézés tanulmányozásához tartalmazznak fontos adatokat.

Sokkal nehezebb munka a folyóiratot pótló, baráti levelezés felkutatása, mert Kazinczy hazánk egész területén élő, valamennyi jelentős személyiséggel és külföldi barátaival is levelezett. A levélírók tudósították egymást a legtávolabbi tájak irodalmi, művészeti, történelmi, politikai és társadalmi eseményeiről. Ez a levelezés a korszak nélkülözhetetlen adatforrása. Az újabban előkerült baráti leveleket a 23 kötetben megjelentekhez számítva, immár több mint 6000 baráti levelet számlálhatunk, és még így sem teljes a gyűjtemény, sok levélhez hiányzik a válaszlevél. Sajnos, a háborúk folyamán felbecsülhetetlen értékű családi levéltárak semmisültek meg, a levelezések szétszóródtak. Szerencsés esetben könyvtárakba vagy levéltárakba kerültek, ám lehetnek az irodalommal nem foglalkozó, de a régiségeket

¹⁷1918. augusztus 22. 29. sz. 25. old.

¹⁸Sebestyén Gyula I. tag beszéde Váczy János I. tag ravatalánál a kecskeméti r. kath. temetőben. Ld. Akadémiai Értesítő, 1918. XXIX. kötet 423—424. old.

¹⁹Engedjék meg a Honismeret olvasói, hogy segítségüket kérhessem Kazinczy baráti és hivatalos levelezésének és Kazinczy levelezésének felkutatásához. Érezzék át velem együtt a feladat jelentőségét, meg kell tennünk mindent a levelezések összegyűjtéséért. Szíveskedjenek a kéziratok lelőhelyéről értesíteni. A jó szándékukat is hálásan köszönöm. (Budapest, 1023 Árpád fejedelem útja 45.)

megbecsülök tulajdonában is, ez utóbbi esetben csak a szövegközlés engedélyét kérjük. Ennyi levelezés, és távolról sem teljes. Nagy gond, hogy hol, merre keressük a Kazinczy által irt és a hozzá intézett leveleket.

A most készülő baráti levelezés kötetében, de ennek különálló részeként Kazinczy Ferencné, gr. Török Sophie levelezésének kiadását is tervezem. Ez az eddig összegyűlt, mintegy 80 levél, nemcsak az elárvult Kazinczy-család életkörülményeit mutatja be, hanem Kazinczy kéziratos hagyatékának kiadástörténetéhez nélkülözhetetlen fontos adatokat tartalmaz. Az özvegy nagy gonddal és felelősségtudattal őrizte, rendezte a kéziratokat, levelezett biztonságos elhelyezésük és kiadásuk érdekében.⁹

V. Busa Margit

Nádasdy Ferenc tábornagra emlékezve*

Ma már csak egyes gyűjteményes kötetek lapjain lelhető fel az az egykor közismert XVIII. századi magyar toborzóének, amelynek egyik strófája így hangzik: „Nádasdy közlegényből/ Ment fel marsallságra,/ Mivel sokszor fűzött burkust/ A magyar pórázra.” Arról, akinek példájával igyekeztek két évszázada a katonaélethez kedvet ébreszteni, két emberöltőnél is hosszabb ideje nem jelent meg tudományos igényű életrajz.¹ Pedig nem akármilyen pálya felvázolására nyílik alkalom.

Fogarasi Nádasdy Ferenc gróf az egyik legelőkelőbb dunántúli arisztokrata család sarja volt ugyan, azonban szülei és testvéreivel együtt mindent magának kellett kivívnia és megszerzenie. Hasonnevű nagyatyja, az országbíró, ugyanis annak a szerencsétlen kimenetelű Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalomnak volt egyik kulcsfigurája, amelyet máig Wesselényi-összeesküvés néven ismer a közvélemény. (A sárvári Nádasdy-várkastély az ő izlését őrizte meg, és az ebben működő múzeum az ő nevét viseli.) A mozgalom elbukásakor a bécsi udvar a nagyatyát fő- és jószágvesztésre ítélte, feje 1671-ben hullt le a bakó csapása nyomán. Közleményünk hősnének ugyancsak hasonnevű atyja a katonai pályát választotta, és a Habsburg-hadakban való helytállása révén nemcsak lovassági tábornoki rangig emelkedett, hanem bizonyos birtokadományokhoz is jutott a magyar—osztrák határvidéken.

Schrattenbach Róza grófnővel kötött házasságából fia született 1709. szeptember 30-án a stájerországi Regeden (Radkersburg), ahol a családnak városi háza volt. Megjegyezzük, hogy a korai életrajz téves adata alapján a születési időpontot mindmáig valamennyi kézikönyv 1708-ra teszi, míg szülőhelynek sok esetben Felső-Lendvát nevezik meg. Az utóbbi tévedés azon alapul, hogy ez az akkori Vas vármegyei helyiség vált a XVIII. század elején a Nádasdy család birtokainak székhelyévé, nem pedig az akkori Zala vármegyei Alsó-Lendva, ahogyan némely szerzők vélték!²

A gyermek Nádasdy Ferenc életének első időszakát így Felső-Lendván töltötte el, ott nevelkedett. Egészen korán, apja példájára, a katonai hivatást választotta. Forrás hiányában még ma sem tudjuk, mikor állt be huszárnak. A bevezetőben idézett toborzó arra enged következtetni, hogy esetleg — a kor szokásainak megfelelően — tizévesen már ezredfi lehetett az egyik, apja alárendeltségében levő kötelékben. Ezt erősíti meg, hogy az első ismert adat szerint 1727-ben, tehát 18 évesen nevezték ki kapitánynak a Splényi-huszárezredben. A még feltáratlan nyolc év alatt érthette el a kornétási (zászlósi) kinevezést és a hadnagy elöléptetést, hogy azután immár egy század élére kerüljön.

Nagyszerűen elsajátíthatta mindazt, amit egy huszártisztnek tudnia kellett. Ezt a kettős lengyel királyválasztást követően 1733-ban kirobbant lengyel örökösödési háborúban³ számtalan

*Képét lásd a hátsó borítón (Szerk.)

¹A máig alapul vett életrajz: *Thurzó K.*: Fogarasi Nádasdy Ferenc gróf tábornagy, a katonai Mária Terézia-rend nagykeresztese (1709—1783). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1915. 1. old.

²Ez annál érthetlenebb, mert a Nádasdy-levéltárban való kutatása alapján helyesbítéseit azonnal közölte *Sebestyén J.*: Adatok gróf Nádasdy Ferenc tábornagy életrajzához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1917. 13. old. Vö.: *R. Horváth J.*: Gróf Nádasdy Ferenc és a Nádasdy-levéltár. Századok, 1888. 412. old. is.

³Ezzel kapcsolatosan lásd: *Zachar J.*: Leszczyński Szaniszló lengyel király és a magyarok. *Honismeret*, 1980/4. 33. old.

hőstettel tanúsította. A Rajna menti és az itáliai hadszíntéren közvetlen osztrák—francia összecsapást jelentő hadakozásban kezdetül fogva részt vett. Alakulatát az új tulajdonos után akkor már Csonka bég-huszárezrednek nevezték, és Itáliában vetette be a bécsi hadvezetés. Az első hadjáratot követően Nádasdy Ferencet főstrázsamesterré (örngaggyá), alig egy év múlva vice-öbesterre (alezredessé), 1736. augusztus 26-án pedig már a háború befejeztével, öbesterre (ezredessé) léptették elő előljárói javaslatára, így ismerve el kivételes küzdeni tudását. A béke beköszöntével a továbbra is Itáliában állomásozó Dessóffy-huszárezred vezényletét bízta rá az Udvari Haditanács.⁴

Miután 1740-ben elhunyt VI. (III.) Károly Habsburg uralkodó, és kitört az osztrák örökösödési háború, módja volt tovább szaporítani hadisikereinek számát. Nádasdy Ferenc már az első hadjáratban olyan sikereket ért el az újra támadó franciák ellen, hogy Mária Terézia 1741. augusztus 31-én generális-főstrázsamesterré (vezérörngaggyá) nevezte ki. 1741. december 4-én pedig tulajdonába helyezte az addigi Csák-huszárezredet. A Nádasdy-huszárok⁵ hamarosan fogalommá váltak, tulajdonosukkal az élen fergeteges rajtaütéseket hajtottak végre 1742-ben a Csehország jó részét megszálló francia, bajor és szász hadak ellen, majd a magyar királynő örökére törő ellenségek közül legveszélyesebbnek tűnő poroszokkal szemben is. Nádasdy Ferenc alárendeltségében akkor már további három huszár- és egy határozérezd állt. Május 17-én ugyan nem volt módja megakadályozni a chotusitzi csatavesztést, június 8-án azonban azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy lóról szállt huszáraival foglalta vissza Piseket a franciáktól. Számos további sikere felsorolására itt most nincs mód. 1743-ból a bajorok elleni, május 9-i Simbach melletti sikeres rajtaütést említjük ki. Ezt követően a Rajna felé visszavonuló franciákat üldözte.⁶

Addigi sikerei újabb elismeréseként Mária Terézia 1744. január 22-i hatállyal altábornaggyá nevezte ki Nádasdy Ferencet, aki még csak harminctödik évében járt! Négy huszárezrede élén, amelyekhez megerősítésül még két gyalog- és egy pandúrezredet kapott, a Rajna mentén elővédként harcolt a franciák ellen. Átkelt a folyón és betört Elzászba, ahol más erők mellett a Bercsényi László⁷ altábornagy alárendeltségében állt franciaországi magyar huszárezredekkel került szembe. A testvérharcnak az újabb porosz támadás vetett véget, Nádasdy Ferencet erőivel a bécsi hadvezetés visszarendelte Csehországba. 1745. május 25-én Landeshutnál ütközetre kényszerült, ám a porosz túlerő elől vissza kellett vonulnia. Közvetlenül nem vett részt a főerőkkel vívott június 4-i hohenziedbergi és szeptember 30-i soori csatában, amelyek a Habsburg hadvezetés elvesztett. Nádasdy altábornagy előbbi esetben a biztosítási feladatot látta el, az utóbbi során pedig a porosz tábornok és menetszlopot kerítette birtokába. További portyázásai során a poroszok ellen számos sikert ért el. Az újabb porosz különbéke után 1746-ban Itáliába vezényelték. Április 22-én seregtestével birtokba vette Pármát, június 16-án jelentős szerepet játszott a győztes piacenzai csatában, majd Piacenza erődjének augusztus 11-i elfoglalásában.

A magyar királynő elégedettségének újabb nyilvános tanújelét azzal szolgáltatta, hogy 1747. május 31-én Fejér vármegye főispánjává nevezte ki Nádasdy Ferencet. Hazatérésről azonban még szó sem lehetett, tovább folyt a háború Itáliában. Nádasdy altábornagy 1747 folyamán genovai területen a főserg hadmozdulatait fedezte seregtestével, közben október 15-én Campofreddónál győztes ütközetet vívott a franciák ellen. Itáliában érte 1748-ban a békekötés is, sőt az első békeéveket is ott töltötte.

1752-ben a bécsi Udvari Haditanács kinevezte Nádasdy altábornagyot a magyar korona területéről kiállított összes hazai lovas hadak (vagyis tíz huszárezred) felügyelőjévé. Beosztását átvéve már 1753-ban szemleutat tett a Huszton, Alvincen, Brassóban, Sárospatakon, Eperjesen és a Vas vármegyei Ságón elhelyezett huszárezredeknél. Az udvar elégedettségének újabb elismeréseként 1754. április 3-án kinevezték budai hadparancsnoknak is. A két magas beosztásra tekintettel azután 1754. november 25-i hatállyal Mária Terézia előléptette Nádasdy Ferencet lovassági tábornokká. A megbecsülés kinyilvánítása még ezzel sem ért véget. Kora legnevesebb huszárát az uralkodónő 1756. szeptember 26-án Horvát- és Szlavónország bánjának méltóságába emelte, és ezzel együtt az ottani országos főkapitányi beosztásba helyezte.

Ez utóbbi kinevezés már időben egybeesett az újabb háború kirobbanásával. A nagyszerű katona nem tudott távol maradni a hétéves háborúból, vágyott az újabb hadibabérokra. Saját kérésére 1757. április 13-án önálló seregtestparancsnoknak nevezték ki. A május 6-i, Habsburg részről vesztes prágai csata után vette át beosztását a morva—sziléziai határterületen 15 000 fő

⁴E háborúra vonatkozóan lásd: *Massuet, P.: Histoire de la dernière guerre et des négociations pour la paix.* Amsterdam, 1736. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Kiad. K. u. K. Kriegsarchiv. Wien, 1876. XIX—XX. k.

⁵Lásd az ezredtörténetet: *Geschichte des k. u. k. Husaren Regiments Graf Nádasdy No. 9.* Sopron, 1903. Vö.: *Ernst, G.: Geschichte des k. k. neunten Husaren Regiments Fürst Franz Liechtenstein.* Wien, 1862. is.

⁶E háborúra vonatkozóan lásd: *Österreichischer Erbfolgekrieg 1740—1748.* Kiad.: K. u. K. Kriegsarchiv. Wien, 1896.

⁷Rövid életrajzát lásd: *Zachar J.: Egy éltén át igaz magyar és vitéz katona.* Honismeret, 1978/1. 21 old.

élén. A poroszok, akik már az előző háborúban rettegtek nevét, ismét hamarosan megismer-
ték. 12 huszár-, 3 ulánus-, 1 vértés- és 6 gyalogezrede élén döntő szerepet játszott a II. Frigyes
hadai ellen győztes június 18-i kolini csatában. E diadal emlékére alapította a magyar királynő
a katonai Mária Terézia-rendet, amelynek nagykeresztjével elsőnek még 1757-ben a diadal
kivívóit: sógorát, Lotharingiai Károly hercegtábornagyot, Leopold von Daun gróf tábornagyot
és Nádasdy Ferenc gróf lovassági tábornokot tüntette ki.⁸

A Csehországból visszavonuló poroszok ellen az őket üldöző Nádasdy generális további si-
kereket ért el. Ezek közül kiemelkedik az a tény, amikor 1757. szeptember 7-én Moysnál úgy
vert szét egy porosz sereget, hogy a hadművészet történetében elsőként alkalmazta a hu-
szárezredeket csatolovasságként. Közben 20 000 főre szaporodott seregete élén november 12-
én elfoglalta a sziléziai Schweidnitz erődjét, november 21-én pedig ismét jelentős szerepet ját-
szott a győztes boroszlói csatában.⁹

Minden addigi sikert feledett azonban a bécsi udvar. A ferde csatarendet mesterien alkal-
mazó II. Frigyesel szemben december 5-én Leuthennél csatát veszített Lotharingiai Károly her-
ceg. Bár ebben a főerőkkel vívott döntő összecsapásban Nádasdy Ferenc a főparancsnoknak
alárendelten tevékenykedett, és a vereség egyáltalán nem az ő intézkedéseinek a következmé-
nye volt, érvényesült a már korábban megkezdődött udvari intrika. A kudarcot a magyar had-
vezér nyakába varrták, és 1758. január 1-i hatállyal felmentették a hadiszolgálat alól. Mária
Terézia egyúttal utasította, hogy térjen vissza horvát-szlavón báni méltóságába. (Elégtételt
talán csak az jelentett Nádasdy számára, hogy a királynő saját sógorát is visszahívta a hadak
életről.)

Az udvari intrika ellenére az uralkodónő kedvelte Nádasdy Ferencet. Ennek nyilvánvaló ki-
fejezése volt, hogy 1758. május 5-én kinevezte tábornaggyá, vagyis a legmagasabb katonai
rangba helyezte. Pátensében a királynő „a hadiszolgálatokra”, „a fáradhatatlan buzgóságra”,
„az állhatatos vitézségre” és „a jeles haditapasztalatokra” hivatkozott, amikor a Nádasdy „sze-
mélyébe helyezett különös bizalmát” kinyilvánította.¹⁰ A körülmények miatt azonban jellemző
módon e kinevezést csak öt hónap múlva tették közzé.

Nádasdy tábornagy további pályafutásából kiemelést érdemel az a tény, hogy jelentős szere-
pet játszott a délvidéki katonai határörvidék modernizálásában és az erdélyi katonai határör-
vidék kialakításában.¹¹ Hadisikereket azonban már nem volt módjában aratni. Igaz ugyan,
hogy az 1778-ban kitört bajor örökösödési háborúban hadseregearcncsnokként táborba szállt,
ez a háború azonban 1779-ben jelentősebb hadműveletek nélkül véget ért.

1783. május 15-én Varasdon hunyt el. A kézikönyvek mindmáig tévesen a március 22-i idő-
pontot és helyiségként Károlyvárost ismétlik. (Más írásokban május 13-i halálozási időpont is
szerepel, ugyancsak tévesen.)

Mária Terézia alakját a bécsi Burgban a dualizmus idején felállított szoborkompozícióban
korának neves férfjai veszik körül. Ha Bécsben járunk, feltétlenül tekintsük meg, mert ott áll
köztük a magyar Nádasdy Ferenc tábornagy szobra is. Azé a férfiúé, azé a kiváló katonáé és
hadvezéré, akit 1775-ben megjelentetett művében így jellemzett első életrajzírója, Guido Fer-
rari: „Csodálatos vitézség és bátorság volt a fő jellemvonása, amihez élesen ítélő, magasan
szárnyaló észtehettség járult. A puhaságot sohasem ismerte, a háború fáradalmi soha meg nem
törték, pihenésről tudni sem akart, amíg a reá bízott ügyet derekasan végre nem hajtotta. Ke-
vés beszédű volt, inkább a tett embere, mint a cifra szavaké. Itélőképessége csodálatosan éles
volt, akár a műltről kellett itélnie, akár a jóvendőről kellett véleményt nyilvánítania. Merész
volt és szerencsés kezű, s elhatározásaiban éppoly határozott, mint a tett végrehajtásában.”¹²

Dr. Zachar József

⁸A kolini csatára vonatkozóan lásd: *Uhlig, G.*: *Erinnerungen an die Schlacht von Kolin und die damalige Zeit. Nach authentischen Quellen.* Wien, 1857. A Mária Terézia-rendről lásd: *Hirtenteld, J.*: *Der Militär Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder.* Wien, 1857.

⁹E háborúra vonatkozóan lásd: *Der Siebenjährige Krieg 1756—1763.* Kiad.: Grosser Generalstab. Berlin, 1901.

¹⁰A tábornagy kinevezés szövegét lásd: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1888. 483 old.

¹¹Ezzel kapcsolatosan lásd: *Vaniček, Fr.*: *Specialgeschichte der Militärgrenze.* Wien, 1895. II. k. 421. old.

¹²*Közli Sebestény J.*: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1917. 33 old.

A somorjai csizmadiacéh ládája. A Khin-léle gyűjteményből került a Csallóközi Múzeumba (Andrejkovics Pál felvétele)

Száz esztendeje született Khin Antal, a Csallóköz kutatója

A természeti szépségekkel teli csallóközi tájról írta Incze pápa 1523-ban kelt oklevelében: „Challukuz sive minus Posonium.” Azóta számos adat bizonyítja, hogy Csallóköz régen önálló közigazgatási terület volt a pozsonyi várispán és alispán vezetése alatt. Ez a vidék kimeríthetetlen gazdag tárház volt a néprajzi kutató számára. Nemkülönbön figyelmet érdemelt az írott anyag. Még néhány évvel ezelőtt a vajkai templomban őrizték a Pozsony megyei praediális (egyházi) nemesi szék több száz éves, művelődéstörténeti szempontból igen értékes irattárát, ami nemcsak az intézményt, hanem a régi magyar családok birtoktörténetét is tükrözte. Albár, Bacsa, Benese, Doborgaz, Keszölczés, Móroczkarcsa, Pinkekarcsa, Péterfalva és Vajka község kardforgató nemesei alkották a vajkai egyházi nemesi székét. Volt palatinuszuk, főispánjuk, főszolgabírájuk és egyéb tisztségviselőjük. Sajnos ezek az értékes dokumentumok néhány évvel ezelőtt „szétszóródtak”.

Az első világháború után, amikor a magyarság egy része kisebbségi sorsba került, ráeszmélt arra, hogy a nemzeti tudat megőrzése és ápolása érdekében mennyire fontos a hagyomány ismerete. Szlovákiában is mozgalom indult, amely célul tűzte ki, hogy feltárja megismerje és megismertesse az itteni magyar táj kulturális örökségét és szociális jelenét. Elindultak a pozsonyi cserkészek, többször bejárták a csallóközi falvakat és naplókba tájzólásokat, mondákat, dülöneveket, népdalokat, tréfás szállóigéket, bakterdalokat, sírfeliratokat, népszokásokat jegyeztek fel. A helybeli lokálpatrióták pedig különösen értékes munkát végeztek. Közülük is kiemelkedik Khin Antal, aki Csallóköz szülőtte volt és szorgalmasan gyűjtötte ennek a tájnak már-már a feledés homályába merülő néprajzi értékeit. Duna menti kis faluban, Vajkán, halászcsaládból született 1884. április 18-án. Az alsófokú iskolát Somorján, a tanítóképzőt a kerámiagyártásáról híres Modorban, a polgári iskolai tanárképző főiskolát Budapesten végezte el. Utána a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanári oklevelet szerzett, és a Turóc megyei Znióváralján a magyar nyelvet tanította a faipari iskolával kapcsolatos tanítóképző intézetben, majd a Stubnyafürdői tanítóképzőben működött egészen 1919-ig. Ekkor átmenetileg rendelkezési állományba helyezték, utána a somorjai, később a pozsonyi polgári iskolában oktatott.

A húszas években a pozsonyi URANIA tudományos egyesület igazgatója, Jankó Zoltán előadást tartott Somorjáról a somorjaiaknak címmel. Előadása alkalmával megpendítette egy csallóközi múzeum létesítésének a gondolatát. A javaslat élénk visszhangot keltett. Khin Antal személyében azt az embert is megtalálták, akire rá lehet bízni a múzeum alapítását és vezetését. Ő vette át a somorjai városháza által ideiglenesen kiutalt földszinti helyiségeit, s ezzel meg lett alapítva a Csallóközi Múzeum.

Volt tehát már egy üres szoba, és egy ember is akadt Khin Antal személyében, aki meghatározott szeretettel magyarázta, hogy hogyan csinál ő ebből a szobából múzeumot. Khin Lajos doborgazi halászmester, akinek ősei mind halászok voltak, odaadt a halászati felszerelését, Fiala

István, a Somorján a XVIII. században alapított Weisz-féle mézeskalácsüzlet 1927-beli tulajdonosa, a Weisz családtól származó művészi faragású mézeskalácssütő mintákat, az egykori bakai molnártársulat utolsó elnöke a bakai molnárcéh ládáját és jelvényét ajándékozta a múzeumnak. Ez volt a szerény kezdet, de a lelkes néprajzgyűjtő munkája nyomán egyre bővült, gyarapodott a múzeum.

Közben Khin Antal lankadatlan szorgalommal végezte néprajzi gyűjtését. Vajkán és a többi Duna menti faluban fennmaradtak a nomád pásztorkodás maradványai, ahol a szarvasmarha és a ló egy csordában legelt kora tavasztól késő őszig. A sajátos csallóközi pásztoréletnek érdekes világában a régi mitoszok töredékeit fedezte fel, és tanulmányt írt *Gönczöl táltos* hatalmas alakjáról. Egy másik tanulmánya a Duna egykori legértékesebb haláról, a vizáról szól Csallóközi vizahalászat címmel. Régen királyi eledel volt, mint azt az Árpádok és egyéb királyok oklevelei és feljegyzések bizonyítják.

Egy másik írásában (Mit beszél a Csallóköz?) a felderítésre váró feladatokra hívja fel a figyelmet. A Csallóközi legényavatás címűben pedig a céhek világából maradt egyik érdekes szokásról ír, a Somorján farsangkor szokásos legényavatásról. Ez különösképpen nem az iparosoknál maradt meg, hanem a gazdalegényeknél, akik külön testületbe tömörültek. Írása a *Népelet-Ethnographia* című folyóirat 1932. évi első számában jelent meg.

Khin Antal 1939-ig vezette Somorján az általa alapított múzeumot. A következő évben kinevezték a lévai tanítóképző igazgatójává. A háború után Budapesten a minisztériumban kapott beosztást, majd rövidesen nyugdíjazták. Mint nyugdíjas a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudományos munkatársaként dolgozott. Számos cikke jelent meg a lapokban. Főleg a csallóközi népszokásokról, régi mesterségekről, halászati szokásokról írt. Foglalkozott továbbá Csallóköz történelmével és műemlékeivel. Az *Élet és Tudományban*, szakfolyóiratokban szülőföldjéről, a somorjai halászatról jelentek meg írásai. Az utóbbiról írt tanulmánya a Magyar Mezőgazdasági Múzeum 1965–66. évi közleményeiben látott napvilágot. Előadásokat tartott a rádióban és a televízióban is. Munkában eltelt gazdag élet után, közel a kilencvenedik évéhez, 1973. november 26-án távozott az élők sorából.

Az általa alapított és évekig vezetett múzeum utódra talált a Dunaszerdahelyen létesített Csallóközi Múzeumban, egykori működési helyén, Somorján pedig egy jól felszerelt tájházban.

Vörösmarty Géza

A somorjai r. kat. templom és az egykori pálos rendház, amelyben a Khin-téle gyűjtemény helyet kapott (Szamák Mihály felvétele.)

A háború országútján

1944. szeptember 26-át itthon éltem át a nagy kiterjedésű makói tanyavilág bogárzói részén, a Templom-dűlőben. Szeptember 25-én, hétfőn reggel már találkoztam szovjet katonákkal. Egyébként is szerencsém volt ebben az évben: szeptember 20-ig nem hívtak be katonának. Ekkor este viszont hozta a postás a Sas-behívót, ami számomra nehéz órákat jelentett. Nem akartam elpusztulni a nemzet tragédiáját jelentő vesztes háborúban, ezért szeptember 23-án kerékpárral bejöttem a városba, hogy tanácsot kérjek barátaimtól. Nagy Zoltán állatorvos azt mondta: „Sándor, ne vonulj be, mert az orosz hadsereg már Arad környékén harcol, és néhány napon belül ideér a front. Ez a terület stratégiai, katonai vonatkozásban nem védhető. Én se megyek vissza Battonyára, ahol mint körzeti állatorvos teljesítettem szolgálatot.”

A Sas-behívóval nem lehetett tréfálni, ellenkeztem. Katonaszökevénynek nyilvánítanak, és a csendőrség a helyszínen agyon is löhet, ha megtalál.

Hódmezővásárhely és Makó nagy kiterjedésű tanyavilága menedéket nyújt a te számodra is — bátorított. — Néhány nap és az Alföldön véget ér az úri Magyarország népet nyomorító évszázados uralma.

Makó városban ezen a napon jelent meg az Asztaróczy hadbíró ezredes, katonai kormánybiztos által kiadott felhívás, amelynek értelmében a 18—60 év közötti férfi lakosság azonnal jelentkezni tartozik valamelyik Tisza menti város katonai parancsnokságán. A makói katonai kiegészítő parancsnokság Hódmezővásárhelyre menekült. Kerestem Igaz Lajost, aki Újvároson dolgozott, mint bognár kisiparos, és akiről tudtam, hogy szervezett munkás, de azt nem, hogy az illegális kommunista párt tagja. Vele is beszélni akartam. Igaz Lajost azonban a többi makói illegális kommunistaival, baloldali szociáldemokratával együtt még szeptember elején internálták Kistarcsára. Bogárzóban rajtam kívül négy, velem egykorú parasztember kapta meg a Sas-behívót. Ők arra vártak, hogy én mivel térek vissza a városból. Pusztai Sebestyén főszámvevő László fia jó barátom volt. Újvároson, az úgynevezett tisztviselőtelepen lakott. Őt is felkerestem tanácsért, de nem mondtam meg neki, hogy zsebemben katonai behívó van, hogy három napja nem alszom, hanem a megjelent katonai parancskiűritési hirdetemnyre vonatkozóan tettem fel kérdést. Azt válaszolta: „Édes fiam, akinek ez szól, az már két napja elvitte a becses irháját. Ha behívót kapsz, bevonulási öngyilkosság lenne, próbálj meg meghúzódni valahol a nagy vásárhelyi tanyavilágban.”

Ezt tettük három napig, szeptember 24-én Hódmezővásárhelyen találkoztunk Csele József főtörzsőrmesterrel, aki a kiegészítő parancsnokságon kedvező beosztását a maga hasznára kamatoztató ember volt. Felismert bennünket, meghívott egy pohár sörre az Alföld vendéglőbe, ahol oly sokan voltak, hogy csak állni lehetett. Az emberek szenvedélyesen vitatkoztak a kialakult helyzetről, a várható háborús eseményekről. A főtörzsőrmester hozott négy korsó sört, és vidáman kérdezte, mi járásban vagyunk, hogy vannak a Makón maradt szép asszonyok és leányok. Nagyon megütököztem ezen a feleletlen butaságon. Nem árultuk el, hogy behívó parancs van a zsebünkben, nekem például a bácskai Zomborban állomásozó 20/3 gylj.-hoz kellett volna bevonulni. Vidáman nevetve mondta: menjetek vissza a makói tanyai lakásotokra. A német és a magyar hadsereg ellentámadása, s a később bevetésre kerülő csodafegyver szétzúzza a vörös bolsevista hadsereget. Nem voltak ezek az emberek nyilasok vagy lelkes németbarátok, hanem a korlátolt magyar királyi kincstári gondolkodás volt a jellemző rájuk. Elköszöntünk tőlük, elindultunk vissza társainkhoz. A város szélén a vámháznál 10—12 magyar határőr katonával találkoztunk, akik három kocsival, agyonhajszolt lovakkal, ijedten érkeztek a városba. Elmondták, hogy Battonya és Csanádpalota községekben már orosz partizánok

vannak, ők ennek hallatán félelmükben a hősi helytállás helyett megfutamodtak. Azt is elmondták, hogy amikor a kiegészítő parancsnokságra mentek, Perjési Emil, tanítóból lett százados gyáva csúrhének nevezte őket, hadbíró-sági felelősségre vonást és kikötetést ígért. A százados egyébként hírhedt volt brutális kegyetlenkedéséről. A kiűritési parancs alapján jelentkező 50 éven felüli embereket — akik között igen sokan orvosilag igazolt súlyos betegségben szenvedtek — nem engedte el, hanem artikulátlan hangon ordított a vásártéren, hogy ezek az emberek is alkalmasak golyófogónak.

Nem tudom mi történt vele, mert a felszabadulás után nem mert Makóra hazajönni, éppúgy, mint a nagyságos Nagy Ernő magyar királyi gazdasági tanácsos úr sem, aki Éder Győző alezredes lősorozási parancsnokkal együttműködve, a makói piactéren gúnyolta azokat az asszonyokat és öregeket, akik férjeiket, illetve fiaikat siratták. Perjési százados úrral is szerettem volna találkozni a felszabadulás után, nekem ugyan nem volt közvetlen parancsnokom, de szolgáltam vele egy laktányában. A jobb érzésű tisztársai is megvetették szadista embertelensége miatt. Századparancsnoki kihallgatáson a kérelmet előterjesztő honvéd előtt ez volt a szavazása: „Mit akarsz az anyád gatyarohasztó, kincstári kenyérpusztító, tinófejú úristenit.” Akit pedig kihallgatásra rendeltek, azt kikötötte, vagy súlyos magánzárkás fogdai büntetéssel sújtotta.

Ot óra körül lehetett, amikor kiértünk Hódmezővásárhelyről, és a makói országúton a nagyságos Nagy Ernő bátyjával, Nagy Istvánnal, a rákosi Hangya Szövetkezet elnökével és Szemes József makói gazdag paraszttal találkoztunk. Szemes a Hangya számvizsgáló bizottságának volt a vezetője. A szövetkezet stráfkocsiját rakták meg személyes holmijaikkal, s azon menekültek feleségeikkel együtt. Legényfiaik kerékpáron követték őket, azon is bórondók voltak. Mivel ismertük őket, meg akartuk állítani kocsijukat és érdeklődni: mi van Rákoson, mi van Makón? A pánikszerű menekülésben kocsik, autók követték egymást az országúton. A kérdezettek még akkor sem álltak velünk szóba, pedig már ők is a háború országútjára kerültek.

Mi pedig úgy döntöttünk, hogy nincs értelme a további bujdosásnak, ha már itt vannak az oroszok. A „Rácz-út” hazafelé indultunk. Egy artézi kút mellett megpihentünk és megvacsoráztunk naplemente előtt. Rövidesen egy megpakolt kocsiközeledett Rákos felől. A felpakolt párna-dunna között 4—5 síró asszony volt, a lovakat egy férfi hajtotta. Megismertük őket: a rákosi malom résztulajdonosa, Szedlacek Sándorné, Takács Ferencné és még négy asszony, 3—4 gyerek volt a kocsin. Felismertek bennünket és megálltak. Látták, hogy rosszkedvűek vagyunk, káromkodni lett volna kedvünk, hogy ennek az országnak rongy urai ismét tragédiát zúdítottak népünkre. Kérdezték hol voltunk, hová igyekszünk? Elmondtuk nekik, hogy tanyai otthonaikba igyekszünk. Elmesélték, hogy a Rákos tanyaközpontban délután 3 óra körül orosz felderítők jelentek meg. „Nyemecki-magyarszki szoldátot” kerestek, és érdeklődtek, hogy melyik út vezet Makóra, Földeákra. Igyekeztek minket is lebeszélni hazatérési szándékunkról, mert — mint mondták — nagy veszélybe kerülünk. Megmagyaráztuk nekik, hogy a háború, a front elől elmenekülni nem lehet, mert a támadásban lévő orosz hadsereg mindenkit utolér, s annál rosszabb ez, minél messzebb történik otthonunktól. Kértem forduljanak vissza ők is. Rövid gondolkodás után döntöttek. Alkonyodni kezdett, behajtottak egy közeli tanyára és szállást kértek éjszakára. Másnap, szeptember 25-én, hétfőn reggel, miközben az oroszok Makóra igyekeztek, valamennyien visszatértek rákosi otthonukba. Szedlacek Sándorné és az asszonyok még évek múlva is emlegették ezt a találkozásunkat. 1983 szeptemberében Szedlacekknél és férjével egy lakodalomban találkoztam. Itt mondta: nekem köszönhetik, hogy annak idején nem menekültek tovább.

Fél óra múltán hazaérkeztem. Feleségem egyedül volt otthon, s hogy meg ne ijedjen, hangosan közöltem az ablakon, én vagyok. Sírva borult a nyakamba. — Mi a helyzet? — kérdeztem tőle. Elmondta, hogy délután 4 óra tájban mintegy fél óráig erős lövöldözés volt hallható Rákos felől. Csak néhány nap múlva tudtuk meg: Nagyér, Ambrózfalva, Pitvaros, Csanádalberti baloldali munkásai és parasztjai nem teljesítették a kiűritési parancsot, ezért csendőroket, katonákat küldtek ki elfogatásukra. Hitvány ember akkor is volt, aki beárulta őket a csendőroketek. Az üldözők azt is tudták, hogy ezek az emberek a Sámson—Apátfalva közötti út hidja mellett két üres tanyában húzódtak meg, innen figyelték a határt. Közben a csendőroket és a katonák tüzet nyitottak rájuk, de mikor szovjet felderítők érkeztek, irhájukat kerékpáron menekítették. Persze ezen az éjszakán én sem aludtam a félelemtől és az izgalomtól. A sötét tanyai éjszakában döbbenet volt a csend. Vártuk a reggelt...

Huszonkilenc éves voltam akkor, de bizonyára 45—50 éves ember benyomását kelthettem. Ot óraker virradt, felöltöztem. Egy rongyos ruhában hozzáálltam a parasztember mindennapi munkájához, a jószágotetéshez. Amint kilépek az istállóból, három fiatal vidám, jókedélyű szovjet katonák lép ki a kukoricásból, hátukon géppisztoly, egyiknek nyakában harmonika. Barátságosan „sztari”-nak neveztek, s mondogatták: ne félj, nem bántunk, de azért megkérdezték: német, magyar katonák vannak-e, fegyver meg lőszer van-e?

Bementünk a szobába. A kiságyban fekvő, éppen ébredező kislányomat az egyik nagy szeretettel megcírógatta, hogy neki is két gyermeke van otthon, a Dnyeper mellett. Telepes rádió volt a szobában. Dugjam el — tanácsolta, ő nem veszi el, de csak akkor hallgassam, ha

majd „Budapest kaput”. Parancsnokuk, az őrmester kinyitotta a ruhásszekrényünk ajtaját. Világos tropikál öltönyt kivette. No ezt elviszi — gondoltam. Más történt. „Igyi szudá” — hívott magához. A rongys kabátot le kellett vetnem, rámszigetette a szürke ünneplőt. Nevetve mondta: „Háború, burszuj kaput, robote nyet, ocscopyi harasó”.

Tovább mentek. Mondtam is ekkor a feleségemnek: nem félek én már többé az oroszoktól, nem bántanak azok minket, civileket. Nyolc körül megérkezett kocsin apám Makóról. A battonyai és Rácz-úton felvonuló orosz tankok között jött át lovas kocsijával, meg sem állították, pedig ő még beszélni is tudott volna velük, mert az első világháború idején jól megtanult oroszul. Megnyugodva törtük a kukoricát.

Szeptember 27-én, szerdán délután tanyai szomszédunk Makóról jövet elmondta, hogy szeptember 26-án kedden reggelre az oroszok elfoglalták a várost. A városba bemenni lehet, de onnan kijönni nem szabad, ő is szökve, kerülő úton, az orosz temető mellett, a Honvéd szélén jutott ki. Apám nyugtalan lett, hiszen anyám egyedül volt a városi házukban. Gyalog indult a városba. Amint később elmondta: a Bárány utcai dűlön át jutott haza, Búza utcai házukba, hogy senki sem kérdezte, hol volt, hova tart.

Közismert volt, hogy Dávid ezredes, Csanád vármegye katonai kiegészítő parancsnoka a sámson-apátfalvi csatorna Rákosi úton lévő hídját felrobbantotta. A támadó orosz hadsereg egységei az Igási úton jutottak Makó alá. Oldalbiztosítással foglalták el Földeákat. Ezt követően október 8-ig az Alföld jelentős része felszabadult. Két hétig Makó, Földeák község körül állt a front. Hódmezővásárhelyen azonban még igen jelentős német és magyar alakulatot vontak össze nehéztüzérséggel megerősítve. Az ellentámadás célja Makó visszafoglalása volt. Miután kedvező volt az orosz katonákkal történt találkozásom, nem tőlük, hanem a magyaroktól félttem. Katonakönyvem, a leszerelési okmányokat, tartalékos állományba helyezési irataimat elégettem. Egy fogatolt vonatsoztag október 4-én érkezett tanyánkba, parancsnokuk egy főhadnagy és helyettese, dr. Holczer Pál orvos hadnagy nálam szállásolt el. Mintegy 40–50 katona volt velük, meg vagy tíz kocsi fáradt lovakkal. Mintegy 50 mázsa szénát megetettek a kimerült állataikkal, 20 mázsa gabonát is megetettek a lovakkal. Hogy honnan volt ennyi széna meg búza, abrak nálam? 1944 nyarán a légitámadások miatt a hírhedt Jurcsék Béla közellátási miniszter által kiadott parasztnyomorító beszolgáltatási kötelezettség alá eső gabonát előre kifizetve visszahagyták a termelőknél megőrzésre. Am október 5-én zászlóaljparancsot futár érkezett: vonuljanak tovább Királyhegyesre. Estefelé indultak el. A fogatolt vonatsoztag október 6-ra virradó éjszaka felszerelésével együtt az oroszok fogságába került.

Október 11-én reggel vörös karszalagos policáj jelent meg nálam. Temetetlen halottak, fegyver meg löszer után érdeklődött. Dr. Kónyves Kolonics József, Makó felszabadulása után első polgári városparancsnokának levelét is átadta. A levélben ez állt: „Sándor, gyere be a városba, nagyon fontos ügyben szeretnék beszélni veled.”

Ki volt dr. Kónyves Kolonics József? Küzdelmes élete volt, harcolt az úri Magyarország népi nyomó hatalma ellen. Elkövetett hibái ellenére komoly érdemei vannak a város politikai, munkásmozgalmi tevékenységének kibontakozásában. A szegények ügyvédje, perbe fogott kommunisták védője, kaszinótág sem lehetett, vörös bolsinak tartották. Szülővárosa mulasztása, hogy még nem neveztek el róla utcát sem, emlékéit megőrkíteni. Az viszont igaz, hogy a város felszabadulásának 30. évfordulójakor azon a házon, amelyben élt és dolgozott, érdemei elismeréséül emléktáblát lepleztek le.

Dr. Kónyves Kolonics hívására október 11-én délután felkerestem őt, és megkérdeztem tőle: miért hívat? Azt felelte „Sándor barátom, meg kell indítani a háború következtében megbénult életet, a termelőmunkát. Segíts nekünk ebben.” Majd így folytatta: „A demokratikus közigazgatás megszervezésében téged is számításba veszünk, az ideiglenes városi képviselőtestület tagjainak összeállításakor.”

— Nem értek én ahhoz — mondtam neki. „Nem baj édes fiam, majd megtanulod velünk.” Beszélgettünk még, amikor belépett Volkov kapitány, a város szovjet katonai parancsnoka. Kérdezte: „Mit csinálnak a parasztek a tanyavilágban?” Feleltem: „török a kukoricát, tehennel szántanak, vetnek és félnek tőletek”. „Van-e iskola?” — kérdezte tovább. „Iskola van — mondtam — járna is oda 26 tanyai gyerek, ha lenne tanító.” Volkov nevetett. „Nicsevo, te leszel a tanító hoinaptól, tanítod a gyerekeket.” En azt feleltem: „Van ott egy derék, népet szerető római katolikus pap, Mag Béla plébános.” Kérdezte — „Kimennék-e a pópát felkérni az iskolában tanításra?” Rövidesen egy fiákerrel Bogárczóba érkezünk. Mag Béla plébános a szomszédban, Balázs Ferencéknél törte a kukoricát. Ruházata rongyos volt, szakállt növesztett. János bácsinak hívatta magát. A szovjet tiszt láttán megijed, azt hitte: érte jönnek, és elviszik. Félelme szorongása nyomban elmúlt, amikor felkértük, vállalja el a 26 gyerek tanítását. Mag Béla plébános úr 1944. október 12-től 1946. június végéig tanított a bogárczói iskolában. A tanyai gyerekek neki köszönhetik, hogy nem vesztek két tanévet. Mag Béla apátkanonok úr 1983 tavaszán hunyt el, s az Opus Pácis Katolikus Papi Béke Bizottság vezetője volt haláláig.

Katona Sándor

Makó az új élet hajnalán

Legújabb kori történetünkbe úgy vonult be Makó, mint az első felszabadult magyar város. Erre a katonai eseményre 1944. szeptember 26-án került sor.

A szovjet katonai vezetés nagyobb ellenállásra számított, ezért módszeres bekerítő hadműveletet hajtott végre. Apátfalva—Magyarcsanád felszabadítása után nem Makó felé törtek előre, hanem Rákos, Földeák, majd Püspöktele (Maroslele) irányába. A 2. Ukrán Front 767. lövészezrede rohammal vette be a várost.

A felszabadulást követő nap a szovjet katonai parancsnok Könyves-Kolonics Józsefet nevezte ki polgári városparancsnoknak. Az öttagú városparancsnokság legfontosabb feladatának az élet beindítását tekintette. Az eseményeket jól nyomon követhetjük a kifüggesztett plakátokon.

A szovjet katonai parancsnok első felhívása megnyugtatta a lakosságot: „semmi okotok a félelemre, a Vörös Hadsereg nem mint hódító jött Magyarországra.” Könyves-Kolonics József már az első nap elrendeli a gyógyszertárak kinyitását és a tanítás megkezdését. Ez utóbbira a magyar csapatok ellentámadása miatt egyelőre nem került sor, de a szovjet csapatok újabb előnyomulása után elcsitul a térségben a harc zaja.

Október 12-én közhírré teszik, hogy a városi ügysztyályok régi helyükön megkezdték működésüket, a malmokban megindult az őrlés, a városi erdőkben folytatódik a fakitermelés, a külterületen megindulhat a gazdasági munka. Felszólítják az üzlettulajdonosokat, hogy üzleteikben kezdjék meg az árusítást és a gazdák terményeiket hozzák fel a piacokra. Az órákat a református templom órájához kell igazítani, az istentiszteletek kezdetét harangozás jelzi. Október 16-án a város valamennyi iskolájában megkezdődik a rendszeres tanítás. A villanytelep szeptember végétől rendszeresen szolgáltat áramot, egy hónap múlva pedig megindul a vasúti személyforgalom. Megszervezik a hadbavonultak hozzátartozóinak segélyezését. A rászoruló szegény családok részére ruhát, cipőt gyűjtenek. Kiss Ernő városparancsnok-helyettes közhírré teszi, hogy a zsidótörvény hatályát felfüggeszti. A deportáltak ügyeit a zsidótanács intézi.

Október végén a fronton keresztül hazaérkezik Erdei Ferenc, aki november 2-án megalakítja az első szövetkezetet. A METESZ ettől kezdve a kertészek szövetkezete lesz, a szövetkezeti tanácsnak Erdei Ferenc is tagja. A METESZ közben megkezdte a hagyma, a zöldség és a magvak felvásárlását.

A város politikai és gazdasági élete gyorsan konszolidálódik. Budapesten dörögnek az ágyuk, Makón a munkásotthonban a szervezett munkások nyugodt körülmények között szilveszteri estét rendeznek.

Dr. Tóth Ferenc

Makó megyei város városparancsnokságtól.

Hirdetmény.

Elrendelem, hogy az összes
gyógyszertárakat
a szokásos időben és/rendtartással
megnyissák.

Az iskolákban a tanítás folytatandó.

Az összes felekezetek templomaiban az Isten-tiszteletek szabadon tarthatók és senkit vallása gyakorlásában háborgatni nem engedek.

A város külterületén a mezőgazdasági munka zavartalanul folytatható és folytatandó.

A Marosentúli területre az átjárás tilos.

Makó P.H. 1944. szeptember 26.

Könyves Kolonics József,

Hirdetmény

A szovjet katonai parancsnokság utasítására közlöm a város lakosságával, hogy az utcákon és köztéren való közlekedés

**reggel 6 órától
este 8 óráig**

van megengedve.

Az elsötétítés továbbra is kötelező.

A város külső részein lakókat figyelmeztetem, hogy **veszély esetén a város belsőbb területeire húzódnanak**, személyük megóvása céljából, átköltözés nélkül.

Makó P.H. 1944. szeptember 26.

Igaz Lajos s. k.

Makó város városparancsnokától.

Felhívás.

Makó város területén mintegy 200 olyan szegény család van, melynek tagjai a legnagyobb nélkülözések között élnek és a legszükségesebb ruházati cikkeikben is szűkölködnek.

Ezeknek a szűkölködőknek felruházását egyik legfontosabb emberbaráti kötelességemnek érzem, ezért felhívom a város nemesszűvű lakóit, hogy ha a birtokukban

használt gyermekcipők,
harisnyák, alsó- és felsőruhák
vannak,
azokat folyó évi október hó
28-án déli 12 óráig

a városparancsnokadhoz szolgáltatassák be.

Remélem, hogy a város lakói megértéssel fogadják felhívásomat és a nélkülözhető ruhadarabok beszerzésével lehetővé teszik a szűkölködők felruházását.

Makó, 1944. évi október hó 25.

Kiss Ernő,

városparancsnok.

Az 1944-es makói plakátok

Felhívás a magtermelőkhöz

Felhívjuk a makói és vidéki termelőket, hogy eladásra szánt jöminőségű – legalább 75 %-os csiraképességű –

**hagyma, répa, vöröscékli,
saláta, zöldség magvakat**

összeírás végett a Hagymaházban **november 30-ig jelentéské be.**

Bejelentés előtt magvaik csiraképességét pontosan állapítsák meg és ezt is jelentéské be.

Az átvétel addig, míg a csiraképességét mi is leellenőrizzük, ideiglenes, és csak a bejelentésnek megfelelő magokat fizetjük ki.

Makó, 1944. november 17.

METESZ,

mint a kertészek szövetsége.

Makó város városparancsnokától.

Tárgy: A zsidótörvénnyel kapcsolatos hatályának felfüggesztése.

Hirdetmény

A zsidótörvénnyel kapcsolatos rendeletek hatályát naptól kezdve felfüggeszt

A zsidó ügyeket a jövőben a zsidótanács intéli elnöke: Schwartz Manó, tagjai: a vármegye részéről: a város részéről dr. Szűcs László tanácsnok, igazgatóság részéről Bálint János forgalmi adóhivatal, ortodox egyház részéről Farkas Fülöp és L. Henrich, a neológ egyház részéről dr. Bányai Ferenc Tibor Iván, a kikeresetekkel rendelkező zsidók részéről Dr.

A vármegye alispánja a zsidó ügyeket intéző iktató helyiségétől a Kispáni hivatal udvari helyiségéig.

Felhívom a hazatért zsidókat és a zsidó ügyekkel, hogy ügyükben felvilágosításért és irattal a tanácsos fordulásnak.

A lakások kintatásának ügye továbbra is a kintatási hatáskörébe tartozik.

Makó, 1944. évi november hó 13.

Kiss Ernő

MEGHÍVÓ

**A makói
Összes Szervezett Munkások
Vezetősége**

a Munkás Otthon mindkét termében (volt Úri Kaszinó)

1944. év december hó 31-én

este 7 órától reggel 4 óráig tartó

Szilveszter Estet

remélv, amelyre a munkások jóvágya tisztelettel meghívja

Bérelődj: 4 P.

a Vezetőség.

2. sz. parancs

1945 évi február hó 9-én.

**Makó város területén a társadalmi rend fenntartása érdekében
elrendelem:**

1. A város és környéke összes lakosának minden lő- és szállégyvert, fegyverrel és más katonai tárgyakat 48 óra belül beszovaltam.

A beszovaltatás helye a katonai parancsnokság.

2. Minden lakos, aki tudja, hol rejtőznek a nemzet hadseregének tisztjei, egyének, akik a város hadsereg ellen harcolnak, rendbontásra törekvő banditák, ezt a katonai parancsnokságnál bejelenteni és módot találni azok leállítására és átadni a katonai parancsnoknak, ugyancsak bejelenteni, hol vannak leaktív elleneségek raktárak és bázisok.

3. Olyan egyén, aki az ellenségnek buvóhelyet nyújt, vagy aki a város elleneségei támogatja, a hadiösvények értelmében szigorú felelősségre tartva.

4. Állami intézmények, ipari és kereskedelmi vállalatok, ugyancsak munkások által elhagyott javukat meg kell őrizni.

5. Az elcsúszás elhárítására határozottan megtiltom 18 órától magyarázókat a város területén.

6. A **legnagyobb veszélyek ellenében minden polgárnak meg van** kötelessége adatait közölni a csapatok mozgásáról, elhelyezkedéséről, szeptember és minden másról, ami katonai titkot képez.

b) lő- vagy szállégyvert, lőszer és más katonai felszerelések elrejtését vagy elhelyezését a katonai parancsnokságnál vagy polgári egyéneknek a katonai parancsnoktól be kell jelenteni.

d) róplapok és más iradalmi termékek megőrzése, olvasása, továbbítása a város hadsereg és annak vezérkara ellen irányulnak, ugyancsak hazug, rém- és provokációs hírek terjesztése.

7. Az étkezések, étermek, kávéházak, kaszinók, színházak, mozik és hasonló intézmények működését 7 órától 22 óráig engedem meg.

8. A helyi hatósági szerveknek:

a) 3 napon belül a tűzoltóságot megszervezni, felszereléssel ellátni, és az ellátásukat megkönnyítő eszközökkel berendezni,

b) megszervezni a város megtisztítását (utca, udvarok, lakaltérületek stb.) a sártól és szennyeződéstől és a város állandó tisztántartását biztosítani.

c) az utak, hidak, átkelések és más katonai gazdasági művek javítását biztosítani.

9. Engedélyezem a városban az éjjeli órákban a közlekedést:

a) vállalatok és hivatalok munkásainak és alkalmazottainak, hivatásuknál fogva szükséges éjjeli közlekedni, a katonai parancsnoktól igazolvánnyal,

b) tűzoltóknak, akik a tűzoltással vannak összefüggésben, technikai és ellenőrzési szállítóknak az illetékes szervezetek vezetői által kiadott katonai parancsnokság által láttamozgott igazolvánnyal,

c) a helyi lego. keszültségek, az illetékes H. L. O. által kiadott igazolvánnyal.

Azon egyének, akik a jelen parancsot megszegik, a hadiösvények alapján szigorú felelősségre tartva van.

Matyus

A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye XVI–XVII. századi településtörténetének néhány kérdése

A településfejlesztés társadalmi és gazdasági helyzetével és távlatával foglalkozó kutatók és gazdaságpolitikusok egyre gyakrabban, rendszeresebben fordulnak a múlt felé, a különböző folyamatok eredőit keresve, irányzatait vizsgálva. A településfejlesztés tervezése során sem közömbös, hogy milyen hosszú, egymással összevethető adatsorok állanak rendelkezésükre. Minél messzebb tudunk ugyanis visszanyúlni a múltba, annál nagyobb biztonsággal ismerhetjük föl a különböző törvényszerűségeket, annál kisebb a hibalehetőség.

A demográfiai, az iparstatisztikai, a művelődési, a vonzáskörzetekre vonatkozó és egyéb adatok a XIX. század elejétől ma már rendelkezésünkre állanak, bár sem megyei, sem országos vonatkozásban nincs olyan kiadvány, amely ezeket lehetőleg hiánytalanul tartalmazná, így az adatsorokat minden kérdéskör vonatkozásában fáradságos — és időt rabló — munkával kell összegyűjteni. A középkor tekintetében viszont elsősorban az adatok szétszórtsága, töredéksége jelent gondot, kevés az egymással összemérhető információ, nagymértékben elégtelenek a kutatómunkához szükséges segédeszközök. Hiányzik mindenekelőtt egy a XVI–XVII. századi vízrajzot, növényzetet, úthálózatot és természetesen a településeket feltüntető, lehetőleg színvonalas alaptérkép. Ennek megszerkesztése — amely alapvető feladat lenne — már önmagában is egy kisebb kutatócsoportot kívánna. A történeti vízrajz és az úttörténet fontosságára külön is szeretnénk felhívni a figyelmet.

A vizsgált terület, a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye lezárója Dél–Délkelet felé a Tisza, amelynek a hajózás szempontjából összehasonlíthatatlanul kisebb volt a jelentősége, mint a Dunának; elsősorban a máramarosi fát és sőt usztatták le rajta a középkorban. A Tiszába sugárirányban folyó vizek: a Sajó a Bódvával és a Hernáddal, a Takta és a Bodrog elsősorban mint halászvizek érdemelnek említést. Hajózásra jórészt alkalmatlanok voltak, gyors vizük viszont malmok tucatjait hajtotta. A legfontosabb utak a folyók mentén haladtak Észak–Dél irányban a terület fő tiszai átkelőhelye, Tokaj felé. Tokaj jelentős révhely, vámhely és vára révén uradalmi központ volt a XVI–XVII. században és a hegyaljai bortermelés központja. Az újkorban azonban, amikor már a kereskedelmi funkció lépett az első helyre, a belső kereskedelem nagymértékű elerőtlenedése következtében már nem tudott igazán jelentős településsé fejlődni. Hasonlóképpen már a XVII. században megrekedt a fejlődése Szerencsnek és szinte valamennyi hegyaljai városnak is.

Míg a Tisza mellékfolyóinak esetében az utak a víz közelében vezettek, a folyók ármentes teraszain, addig a Tisza vonalát — melynek az Alföldön nincsen teraszos völgye csak rendkívül széles ártér — általában nem követték az utak, eltávolodtak tőle.

A keresztrányú, azaz Keletről Nyugat felé tartó utak fontossága még a XIX. század elején is csekély. Miskolc csak a múlt század második felében, a gabonakereskedelem fellendülése, majd a vasút megépítése következtében válik igazán fontos útcsoporttá, addig jó néhány fontos útvonal megkerüli.

A terület úthálózatának jellegzetessége, hogy az Alföldről a hegyvidék, a Kárpátok íve felé, a bányavidék, a nagy kereskedő- és iparvárosok (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa stb.) felé gravitál. A középkori Kassa fallal körülvett területe (36 ha) felülmúlta Pozsonyét (21,8 ha), Váradét (27,4 ha), Vácét (31,1 ha), Esztergomét (32 ha). Kassánál 2 ha-ral nagyobb volt viszont Eperjes és még inkább felülmúlta Lőcse (44 ha). A Felvidék legnagyobb városának a XV. században — területét tekintve — Nagyszombat számított (60 ha). A török korban Kassa falai már félszáz ha-t öleltek körül. Pozsony területe is többszöröződött, és megközelítette a 100 ha-t; ennél nagyobb csak Buda volt 111 ha területével. Hozzájuk képest Bártfa eltörpül a maga 15 ha-jával. Am így is kétszeresen felülmúlta az alig 7 ha-os Sárospatakat. Miskolc területe már ekkor meghaladta Sárospatakét és Bártfáét, ám csak árok és palánk, nem pedig

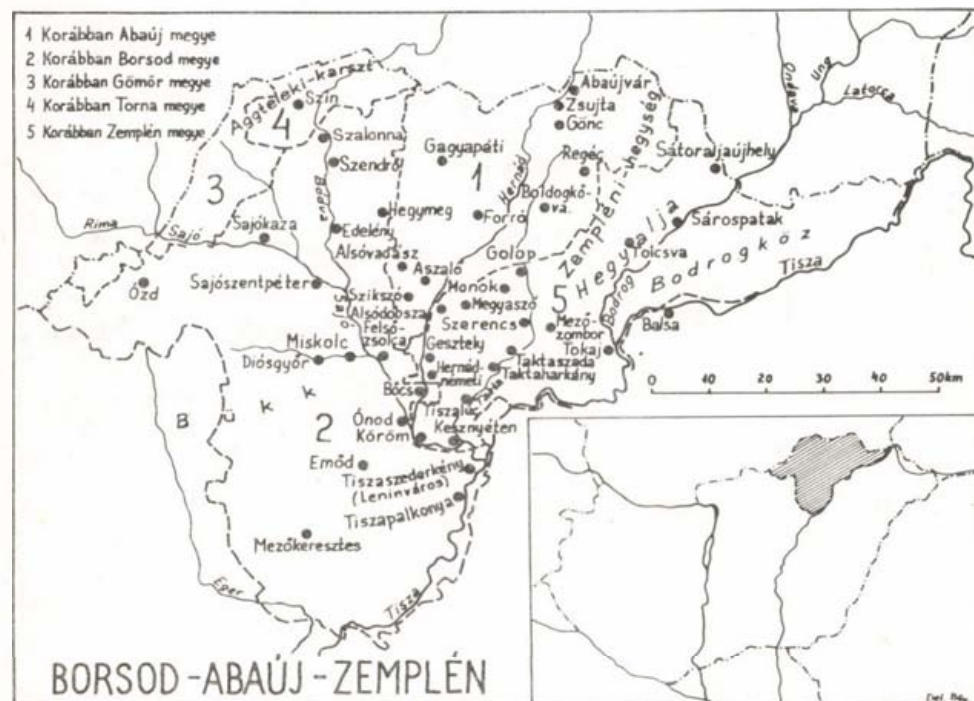
kőfal kerítette. Hasonlóképpen a táj többi mezővárosának is hiányoztak az akkor korszerűnek számító védőművei. Ez egyenes következménye volt a települések jogállásának is. A mai megye területén ugyanis a szabad királyi városi rangot egyetlen település sem tudta elérni, noha a XIII—XIV. században többen megindultak az ígertes fejlődés útján, ám a kiváltságok önmagukban kevésnek bizonyultak.

Az Árpád-kor és az újkor között a települések rangsora többször és gyökeresen megváltozott. Jellemző, hogy fél évezrede — a pápai tizedjegyzék adatai alapján — Kassa és Miskolc lakosainak aránya 30 : 1. Sőt: Sajókaza és Miskolc aránya 2 : 1. Borsodban Miskolcot jóval meghaladta még akkor Edelény, Kaza, Szendrő, Sajószentpéter és Felsőzsolca is. A manapság jellegzetesen aprófalvasnak számító Abauj nagy településeivel tűnt ki. A magasan kiugró Kassa mellett Gönc háromszorosan felülmúlta a legarangosabb borsodi településeket is; a borsodiakkal összevetve Gagy, Szikszó, Forró versenyfárs nélkül állt. Miskolcot csaknem kétszeresen felülmúlta Aszaló, Dobsza, sőt meghaladta Abaujvár, Vizsnyó, Szina is.

A XV. század végén a legnépesebb az akkori Zemplén vármegye volt ezen a tájon; a sorban követte Borsod majd Gömör; Abauj a lakosság számát tekintve a negyedik helyre szorult vissza.

A török harcok másfél évszázada sajátos cezúrát jelent a magyar településtörténetben. Ez a cezúra azonban területenként eltérően jelentkezik. Borsod, Abauj, Gömör, Torna és Zemplén területén nem állottak török várak, területüket magyar erősséglánc védte, amely a korszak jelentős részében farkasszemet nézett a Fülek—Eger—Szolnok—Törökszentmiklós török várávval.

A magyar védővonal szíve és központja, legerősebb tagja a kőfalakkal övezett Kassa városa, a Felsőmagyarországi Főkapitányság székhelye. Erődített településnek számított a bányavárosok közül Rozsnyó, a megyei mai területén Miskolc, Sárospatak, Tokaj, Ónod és Szendrő. Közülük egyedül Miskolcon nem tartozott vár is az erődítményhez. Bizonyára a legtöbb hegyaljai várost is valamiféle sánc és árok, illetve palánk oltalmazta. Egy-egy várkastély (Monok, Golop, Alsóvadász), várak (Diósgyőr, Szerencs, Regéc, Boldogkőváralja, Sátorajaujhely), erődített templomok (Szikszó, Megyaszó stb.) jelentettek némi oltalmat a nép számára. A XVII. század közepén a Rákóczi-birtokokat már hajdúvárosnak is nevezhető hajdútelepek sora övezte, óvta. Ilyen volt Köröm, Kesznyéten, Böcs, Luc, Hernádnémeti, Gesztely, Balsa, Zombor, Alsódobsza, Szada, Harkány, Palkonya, Emőd, Szederkény, Sajószentpéter. Többségükben a hajdúk mellett jelentős jobbágy lakosság is élt.

A török betörésektől sokat szenvedett a táj. Először 1544-ben dúlták végig Borsod déli vidékét. Az 1546-os adóösszeírás 46 helységet mentesített is az adó alól. A 46-ból kilenc az első pusztítást sosem tudta kiheverni, mindörökké elnéptelenedett, emlékét már csak néhány dűlőnév őrzi.

A töröknek hódolt települések száma egyre nőtt. Ezek adót fizettek a török birtokosnak, a magyar földesúrnak és a magyar királynak is. Mind a török, mind a magyar végvári őrség kegyetlenül be is hajtotta ezt rajtuk, olykor kamatostól, hiszen az adóbehajtók a „saját zsebükre” is dolgoztak.

Az ekkor már szépen fejlődő Miskolc is többször elnéptelenedett, de főnixként mindannyiszor újra feléledt. Ezt elsősorban kiterjedt — és jól jövedelmező — szőlő- és bortermelésének köszönhetette. A hegyaljai városok is az aranyt érő bor révén lábaltak ki ismételten a bajból. A Tisza menti lapályon elsősorban szarvasmarhát tenyésztettek, a dombosabb vidéken juhot. Mezőkeresztesen már a XV. században jelentős állattenyésztő — vlah eredetű — népesség beáramlásáról vannak adataink. A tokaji révnél átkelőhöz jegyzéke — több mint tízezer név — feldolgozása a kereskedelem és migráció vonatkozásában izgalmas adatokkal szolgálhatna. Nemcsak a szarvasmarhát hajtották nyugatra, délről tömegével tereltek föl szerb területről a sertéseket. Ezeket a Miskolc körüli erdőkben makkoltatták.

A települések fejlődését a török ellen vívott harcok, valamint a XVI—XVII. században a Habsburgokkal szinte évtizedenként fellángoló küzdelmek mellett jelentősen befolyásolták a vallási változások is. A XVI. században a táj nagyrészt reformátussá lett, a XVII. század második felétől megindult ellenreformáció, azonban az államhatalom szívsz, kitarító és eszközökben nem válogató támogatásával fokozatosan felükerekedett, s a múlt században a táj városaiiban szinte kivétel nélkül kialakult a katolikus többség. Részben a katolikus hegemonia visszaállítására céljából került sor a XVIII. században a Hegyalján német telepítésekre is.

A nemzetiségi összetétel folyamatosan változott. Ila Bálint mintaszerű Gömör-monográfiájában adatok ezzeivel dokumentálja, hogy a déli és délnyugati vidékek magyar lakosságának jelentős része elpusztult. Helyükre észak felől fokozatosan szlovákok telepedtek, ruszinokkal vegyesen. Az Árpád-kori szőlőtelepítő és -termelő hegyaljai vallonok viszont nyomtalanul beolvadtak. A zsidóság száma a múlt században kezdett rohamosan emelkedni. A cigányokról a XVI. századtól kezdve vannak egyre tömegesebb adataink. A balkáni (ún. görög) kereskedők a XVIII. században nagy számban telepedtek meg, de egy század múlva — a távolsági kereskedelmet megbénító Habsburg gazdaságpolitika következtében — utánpótlás hiányában — beolvadtak a magyarságba.

A megye településeinek a XVI—XVII. századi jogállása külön elemzést kívánna. A jelentős számú mezőváros mellett nemcsak jobbágyfalvakat, hanem kismemesi falvakat és kiváltságolt hajdútelepüléseket is szép számmal találunk. Elsősorban Borsodra jellemző a nemesség igen nagy számaránya. Az 1809-es utolsó nemesi felkeléskor készült összeírás szerint a kiállított nemesek számát tekintve az országban csak Vas megye múlta felül Borsodot, amely 195 lovast és 1933 gyalogost, az összesen 2128 embert állított ki. Zemplén 528 lovasával és 812 gyalogossal a 10., Gömör-Kishont 282 lovasal és 877 gyalogossal a 12., Abaúj 207 lovasal és 601 gyalogossal a 19. az országos rangsorban. Mivel a jövedelem szabta meg, hogy kinek kellett levonni a kinek gyalog szolgálnia, a számok — ezt figyelembe véve — igencsak beszédesekké válnak. Borsod viszonylatában a lovasok és gyalogosok aránya 1 : 10, míg Zemplénben 1 : 1,5; Gömör-Kishontban 1 : 3, Abaújban szintűgy 1 : 3 az arány. Kontrasztként említsük Szabolcsot, amely csupa lovast (!) állított ki, számszerint 1065-öt! Ez az egyetlen adat is ékesen bizonyítja, hogy Borsod nemesének többsége agrárszakadt szegénynek számított, akinek legnagyobb kincse a nemeslevél, egyébiránt úgy tengette életét, mint bármelyik szegény jobbágy. Borsodhoz legközelebb az ország legkisebb megyéjének, Tornának az aránya áll, ott egy lovasra két gyalogos esett. Természetesen a nemesség magas számaránya a városokban — Miskolcon a múlt század közepén elérte a lakosság 50%-át — és falvakban sok tekintetben meghatározta mind a gazdasági, mind a társadalmi életet.

Végző soron a táj mai települési képezének meghatározó vonásai XVI—XVII. században alakultak ki; a középkori állapot egyenes folytatásaként az utcahálózat sok esetben 5—600 éves nyomvonalat őríz, konzerválódott szinte az egész településszerkezet. Maksay Ferenc kutatásai szerint biztosan középkori jelleget őrző település Abaújban Zsujta és Devecser, Borsodban Szalonna és Hegymeg, Zemplénben Berecki, Sárospaták, Tolcsva, Zombor, Borszék stb. A teljes térkép- és okleveles anyag elemzésével ez a szám bizonyára jócskán szaporodnék.

A XVI—XVII. század viszonylatában az elsősorban adózást célzó összeírások több tízezer névanyaga és egyéb források elemzése választ adhatna a belső vándorlás kérdéseire, megrajzolhatnánk a települések vonzáskörzetét s a társadalmi mobilitás vizsgálatához is jó alapot kapnánk. Ezt célozza a megyei levéltárban intenzívebben megindult rendezés, forrásfeltárás, a forrásbázis növelése, alapvető kutatási segédletek megjelentetése és tematikus tanulmánygyűjtemények tervezése.

Ila Bálint Gömör-monográfiája és a Hegyalját célzó néhány „mélyfúrás” kivételével a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye XVI—XVII. századi településtörténete a vonatkozásban a kutatás ma még alig-alig képes időt álló, érdemleges eredményeket felmutatni. A célok kijelölésénél tartunk, és keressük a célok végrehajtásához szükséges embereket és anyagiakat.

Dr. Csorba Csaba

A Tisza-szabályozás előzményei

„A népek életében csak a társadalmi út, az érdekek józan egyesülése és közös vállvetés az áldást hozó.”

(Széchenyi)

A XIX. század elején a Tisza alföldi szakaszán csaknem 2 millió hektár mélyen fekvő, rendkívül csekély lejtésű és a folyók áradásától csaknem minden évben elöntött terület volt, ahol csak nádtermelés és az időjárástól függően bizonytalan rét- és legelőgazdálkodás folyt. Az ártéri lakosság fő foglalkozása a halászat, vadászat, pákászat volt, az ipart a népi iparon kívül a különböző szakmák képviselték. Az időszakosan vízzel borított területeken csak kanyargós földutak voltak. Állapotukról így ír Szűcs Sándor: „Ősz beköszöntétől fogva nyár derekáig inkább csak igavonó jószág szagatására volt alkalmas, nem közlekedésre.”¹

Az ártér szegély övezetén a vízzel borítottság időszakához alkalmazkodó, költözködő pásztorodás folyt. Az ármentes területekre szorító földművelés másodlagos jelentőségű maradt, a nagy kiterjedésű árterek — a népesség szaporodásával és a gazdasági élet fejlődésével — egyre nagyobb mértékben gátolták a társadalmi haladást. Akadályozták a társadalmi termelés minőségi változását, a kereskedelem kiterjesztését, a lakosság gazdasági és kulturális színvonalának emelkedését.²

A XVIII. század második felében a Habsburg-ház dinasztikus háborúi gabonakonjunktúrát teremtettek, ami a földbirtokos nemességet a termőterület kiterjesztésére ösztönözte. A nagybirtokosok egymástól függetlenül hajtották végre a lecsapolásokat, kisebb szabályozásokat, s e munkákhoz már vízépítő mérnököket is foglalkoztattak. A XIX. század elején a vízrajzi térképezések is megkezdődtek, melyek alapján előkészíthetők lettek a rendszeres vízszabályozási munkák. Ennek érdekében 1815-ben újjászervezték a Vízügyi és Építészeti Főigazgatóságot, mely elvégeztette a Körösök és a Tisza felmérését és előkészítette a hajózható folyók szabályozását. Ezek a tervek elsősorban a hajózás szempontjait vették figyelembe, mert a só és a gabona szállítása elsődleges érdek volt.

Az ismétlődő és pusztító árvizek hatására az érdekelt megyék elhatározták, hogy társulatokat megszervezve önállóan cselekednek az ármentesítés és szabályozás ügyében, melynek érdekében különböző terveket dolgoztattak ki. Zemplén megye előljárói Beszédes Józsefet bízták meg a megye vizeinek rendezésére vonatkozó tervek elkészítésével, majd megvalósításukra 1843-ban társulatot hoztak létre. Ez volt az első tiszai társulat. A feladat megoldása lehetetlen volt az alsóbb területek vizeit érintő beavatkozások nélkül, így Beszédes József tervei Szabolcs megyére is kiterjedtek. Elgondolásai az alsóbb területek vízzel való veszélyeztetettsége, valamint a megyei autonómia sérelme miatt heves vitát, ellenállást váltottak ki. A helyzet bonyolódott azzal, hogy Zemplén példáját követve, Bereg is önálló társulatot szervezett, és saját tervekkel lépett fel. A megoldhatatlan vita 1845 tavaszán a nádor elé, majd a Vízügyi és Építési Főigazgatósághoz került véleményezésre, amely Vásárhelyi Pállal a közös érdekeknek megfelelő javaslatot készítetett a Felső-Tisza egységes szabályozására és ármentesítésére. A rendkívül kevés idő miatt Vásárhelyi „Előleges javaslata” jobbra a korábbi elgondolások újszerű összefoglalása volt.

1845. augusztus 15-én a Közlekedési Bizottmány elnökévé és a Tisza-szabályozás királyi biztosává Széchenyi Istvánt nevezték ki. A szervezés alatt álló Bizottmány megtárgyalta és elfogadta Vásárhelyi Pál „Előleges javaslatát” és összefoglaló jelentését a korábbi szabályozási tervekről. Széchenyi jól látta meg a korábbi helyi és elszigetelt munkák célszerűtlenségét, igen gyakran káros voltát, ezért a Tisza-völgy szétforgácsolt erőit egységes átfogó műszaki terv alapján szándékozott egyesíteni. 1845 szeptemberében a szabályozás előkészítése és egy Tiszavölgyi Társulat megszervezése érdekében Vásárhelyi Pállal együtt bejárta a Közép- és Alsó-Tisza vidékét, és meggyőzte az érdekelteket arról, hogy a nagy kiterjedésű munka csak

¹Szűcs Sándor: Pusztai Szabadok Magvető, 1957.

²Huntalvi János: A magyar birodalom leírása. Pest, 1865. 2. kötet

valamennyi erő összefogásával, a kormány támogatásával oldható meg. Az agitációs körút eredményeként alakult ki az a szilárd álláspontja, hogy Vásárhelyi „Előleges javaslata” még nem alkalmas a feladat megoldására, a tervet alapelvei továbbfejlesztésével és egész Tiszára és a Tisza-völgyre ki kell terjeszteni. „Az Ó lelkében a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása, az átvágások és töltések készítése a kérdés anyagi oldalának csak alfája — első kezdete volt. Ő eszméiben a Tisza-völgyi közigazgatási berendezésén — a csatornázás és nagyszerű öntözési készülékeken — mozgott. Előtte a Tisza térsége, a magyar alföld, e nagy síkság mint berendezett virágos nagykert és apró szakaszokban beültetve és beépítve mint gazdag nép tanyája derengett” — írja Kovács Lajos³. Széchenyre emlékezve.

Széchenyi már 1844-ben „Magyarország kiváltságos lakosaihoz” címzett két írásában⁴ rögzítette vízgazdálkodási, vízszabályozási alapelveit. A legsürgősebb tennivalókra vonatkozó tíz javaslata közül négy egész terjedelmében vízügyi vonatkozású: „II. Budapestnek árvízirtó megóvatása s minden módoni kifejtése.” „IV. Az aldunai munkák folytatása s tökéletes bevégzése.” „V. A magyar tengerpartnak minden kitelhető módoni ápolása és a lehető legkönnyebb s olcsóbb odajuthatás eszközlése.” „VIII. Mindazon vizek szabályozása, melyek honunkat disztelenítik, s melynek privát-társaságok által teljességgel el nem rendezhetők.”

Budapest árvizektől való védelmét Széchenyi reá jellemző módon indokolja. Kifejti, hogy „a hanyagságot megbosszuló vizár — még hat esztendeje sincs — majd sarkaiból fordítá ki fővárosunkat”. Miért az első feladatok közé sorolja Budapest megóvatását? „Mert hogy a magyar magyar szellemben és alkotmányos formákban, tenger bonyodalmai s ezer szétágazásai közt, valaha is kifejthesse magát oly nemzeti magasságra, melyet nagyító-üveg nélkül valóssággal magának is lehessen nevezni, ha szíve, ha fővárosa nincs, azt én legalább soha nem bírom elfogni.” De rögtön figyelmeztet is, hogy „a megóvás azonban még nem elég. Kéjeit is kell emelni a hazának, s kivált a haza szívének”.

A vizek szabályozására vonatkozó programpontjában aggodalommal mutat rá arra, hogy „ha van baja honunknak . . . talán egy sem súlyosabb, mint azon szomorú idétlenség, melyhez képest a korlátlan víz a honnak éppen azon részeit tartja . . . mely részek leggyönyörűbb gazdasági virágzásra volnának aránylag oly könnyen kifejthetők”. Széchenyi a „honi vizek elrendezését” legelső helyre sorozza, mert látja „mily undok fejletlenség közt vesztegel . . . vérenek éppen azon része, mely keleti eredetének sajátságát legtisztábban őrzi meg”. A „műtételt” — mások véleményétől eltérően — nem közkieltség akarja megvalósítani, mert nem tartja megengedhetőnek azt, hogy „egyes birtokosok jobb haszna végett szaríttassék ki közkieltség mindazon mocsár és oltalmaztassék meg mindazon tér, melynek lecsapoltatása és megóvása roppant nyereséggel jutalmazná meg az illetőket”. Ezért a víz szabályozást az érintett magán-személyeknek, vagy vállalkozóknak javasolja átengedni. Viszont „sem privátok sem vállalkozók nem fogják . . . a honi vizajok orvoslását eszközölni nemzeti segély és kezesség nélkül”. „S eképp szükséges némi egyéb rendeletek mellett, bőséges hitellel, sőt még készpénzbeli előlegezésekkel is ápolni és támogatni mindazon privátok és vállalkozók kézfogását s együttmunkálást, kik a honi vizek elrendezését bár kisebb, bár nagyobb részekben tervezik.”

Tisztán áll előttünk programja a vízszabályozási munkák pénzügyi alapjainak megteremtésére. Ez a program végtelenül logikus és igazságos. Nem veszi igénybe a „közvetlen országos erőket”, hanem közvetve, „hiteladás és előlegzés” útján akarja a helyi érdekelteket cselekvésre bírni; úgy hogy azok vállalják a terhek jelentős részét, akik később részesei lesznek a haszonnak is. Ezen gondolatok jegyében 1846. január 19-ére Pestre meghívta „képviselőit azon külön társaságoknak, melyek a Tiszavölgyen már azelőtt, vagy legközelebbi tiszai utam következtében alakultak”. A Tiszavölgyi Társulat megalakult, elfogadta Széchenyi javaslatait és megválasztotta központi választmányát és vezetését. A Széchenyi által megfogalmazott „Szerződvény” a társulat alapokmánya, mely igen tömören, de világosan tartalmazza a társulat működésének alapelveit és céljait. Az érdekeltek kötelezettségét vállalták arra, hogy a várható haszon arányában részt vállalnak a költségekből. A hét pontból álló „Szerződvény” utolsó pontja fontos elvi meghatározást rögzít. . . . a Tiszavölgy szabályozásának fogalmába nemcsak a Tiszának, hanem a vele közvetett vagy közvetlen kapcsolatban lévő folyók és általuk okozott mocsárok és kiöntések rendezését, korlátozását, illetőleg lecsapolását, nemkülönben az egész tiszavölgyi vízszabályozásnak bármilyen hasznosítását is belefoglaljuk.” A Társulat alapszabálya a „Szerződvény” szellemében kimondta: „Tiszavölgyön vízszabályozási célokra alakult társulatok egy társulatba olvadnak össze, melynek neve: Tiszavölgyi Társulat, ez ezen-től egy és oszthatatlan.”

Széchenyi a Társulat okmányait bemutatta a nádornak, és február 18-án az uralkodó elé terjesztette. A Társulat következő választmányi gyűlésének Széchenyi beszámolója: az induláshoz szükséges „Cassa” biztosítva van.

³ Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve (1846—1848) I. kötet. Bp., Franklin-Társulat, 1889.

⁴ Széchenyi István: Művei, II. kötet. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv, 1864.

Vásárhelyi váratlan halálával megkezdődtek a Tisza-szabályozás nehézségei és bonyodalmái. Egyes helyi érdekeltek vidékükre előnytelennek vélték Vásárhelyi tervét, ezért a tervek felülvizsgálatára szakértők meghívását követelték. A vita eldöntésére Francesconi udvari tanácsost és Paleocapa velencei építési igazgatót hívták meg. Francesconi egyetértett Vásárhelyi véleményével, a választmány azonban Paleocapa némileg eltérő „ellentervét” fogadta el. Széchenyi — hogy elejét vegye a további huzakodásnak — aggályait kifejezve, hozzájárult a központi választmány döntéséhez. A nagy vonalakban elfogadott szabályozási tervvel a választmány tagjaival együtt Széchenyi ismét bejárta a Tisza völgyét a helyi társulatok tényleges megszervezése és a munkálatok megkezdése érdekében. 1846. július 15-én indult Pestről, majd Szegeden, Tokajon keresztül Sárospatakra és Sátoraljaiújhelyre utazott, ahol a Bodrogi Víz Társulat ülésén mondott beszédet. Innen, az ugocsi és a szabolcsi községek érintésével, augusztus 2-án érkezett Debrecenbe, ahová a Tiszavölgyi Társulat az összes érdekelt meghívásával közgyűlést hirdetett. A közgyűlés elfogadta Széchenyi ajánlásait, kialakították a teljes vidéki szervezetet. Külön eredmény volt, hogy bejelentették a Tisza Gőzhajózási Társulat megalakulását is.

Debrecenből Széchenyi a választmány tagjaival Tiszadobra utazott, az Alsószabolcsi Vízszabályozási Társulat alakuló ülésére és a Tiszadob és Szederkény közötti átvágás munkálatainak megkezdésére.

Az 1846-os esztendő a XIX. századi Európa legnagyobb vízszabályozási és árvédelmi vállalkozásának kezdetét jelentette. Augusztus 27-én délelőtt az első ünnepélyes kapavágást Széchenyi István végezte el.

Aszalós Sándor

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Hazafias Népfront sárospataki Honismereti Bizottsága az 1984. évre is meghirdeti helytörténeti pályázatát a következő témakörökben: 1. Városi társadalom, önkormányzat és igazgatástörténetének egy korszaka. 2. Fejezetek Sárospatak művelődéstörténetéből. (Különös tekintettel a még feldolgozatlan iskola történetére és tanáraik életére.) 3. Sárospatak néprajzi múltja és jelene. (Különös tekintettel a város szellemi és tárgyi néprajzi emlékeinek gyűjtésére, valamint az egykori cselédekre.) 4. A város történetével kapcsolatos levéltári és okmánytári annotált bibliográfia készítése. 5. Sárospatak egy ipari vagy mezőgazdasági üzemének története. 6. A sárospataki Alsóhatár a vízszabályozás előtt és után.

Pályázati feltételek: a) A pályázaton önálló kutatáson alapuló pályamunkával bárki részt vehet. b) A pályamű tartalmazza a felhasznált irodalom és források jegyzékét. c) A pályázaton más pályázatra be nem nyújtott, s még nem publikált tanulmánnyal lehet részt venni. d) A pályaműveket a Hazafias Népfront városi Bizottságának címére (Sárospatak, Kazinczy út 27.) kell beküldeni, első két gépelt példányban, jelígyével ellátva. A pályázó a nevét, címét és foglalkozását zárt borítékban mellékelje! e) A díjazott munkák a pályázat kiírójának tulajdonává válnak. Ezeket a Tudományos Gyűjtemények Könyvtárában és a városi könyvtárban helyezük el. f) A pályamunkákat az illető szaktudományok szakemberei értékelik. A bizottság ennek megfelelően az értekesnek minősített munkákat 1000 Ft-tól 5000 Ft-ig terjedő jutalomban részesíti. g) Bővebb felvilágosítást a HNF városi Honismereti Bizottsága ad. *A pályázat benyújtásának határideje: 1984. szeptember 30.*

A Hazafias Népfront
sárospataki Honismereti Bizottsága

A falukép átalakulása

„Jó idő óta a népi-nemzeti stílus kialakítására nálunk nem történt semmi további lépés”.

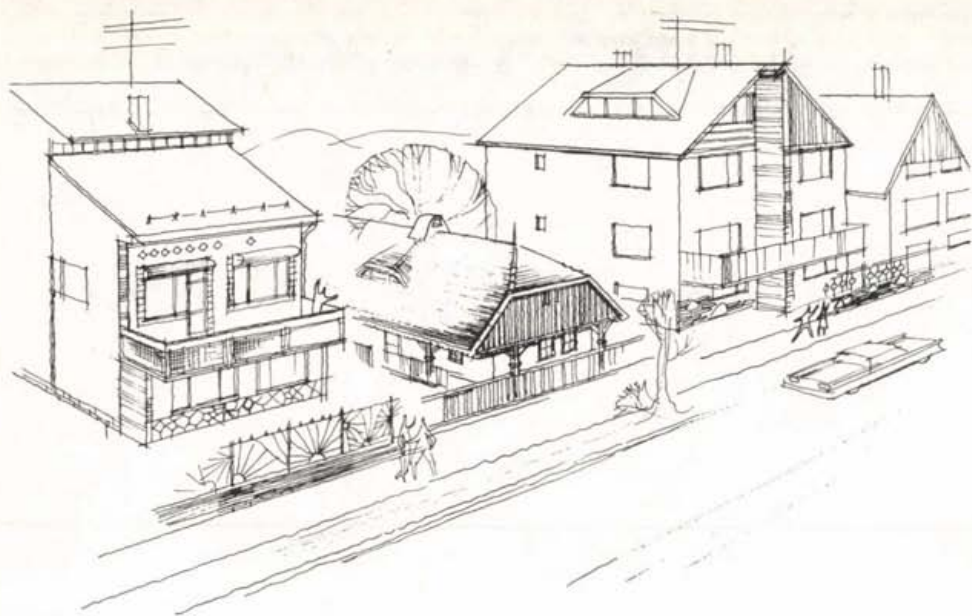
(Györffy István, 1942)

A népi-nemzeti értéket jelentő, hagyományosan esztétikus falukép századunkban folyamatosan romlik. Mi sem hagyunk többet örökségünkől — ha egyáltalán hagyunk —, mint egy-egy szomorú emléket — „falumúzeumot” —, néhány funkcióját veszett lakóházat. Már már úgy látszik, hogy a — hivatalos — szakmai közvélemény bele is nyugodott ebbe. Kiábrándítóbb, hogy az elpusztított régi házak helyében több tekintetben rosszabbat valósítottak meg, amelyekben a kétségtelenül egészségesebb, kulturáltabb lakás *lehetősége* mellett a funkció gyakran nem kapcsolódik a mai falusi ember mindennapi igényeihez, a házak külső megjelenése pedig egyenesen kétségbeejtő. Az egymással méretben, színezésben és formában versengő mai „falusi” épületek, utcák országszerte nyugtalanító képet teremtettek. Felborult az egészséges összhang vidéki településeink nagy részében. A rossz izlés sok helyen valóságos „esztétikai szennyező” hatást gyakorol a környezetre. A legnagyobb baj azonban az anyagi értékek tékozlása, hiszen hasonló összegekért a célnak jobban megfelelő és előnyösebb külsejű házakat is építhetnének az erre vállalkozók.

Más intézményekhez hasonlóan, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Építészeti Tanszékének munkaközössége nagyszámú újabb falusi ház vizsgálatánál kimutatta, hogy azok az adott funkciókat tekintve mennyire elhibáztak, esetenként pedig ténylegesen és gyakorlatilag is lakhatatlanok ezek az épületek. Az ily módon épült óriáslakóházak rengeteg — az elmúlt gazdasági fellendülés korszakában százmilliárdos (!) nagyságrendű — érték helytelen felhasználását, lekötését jelentették. Ugyanakkor nem szűnt meg egyrészt a falvak elnéptelenedése, másrészt pedig a lakáshiány.

A modern próbálkozások mellett helyes-e félredobni a hagyományokat, azok előnyeit? A jellegzetes formájú, célszerűen nagy tetőtömegű, jó védettségű, szép magyar parasztházformák itt a Kárpát-medencében kristályosodtak ki az évszázadok folyamán, tehát egy nagyobb földrajzi egység sajátjai. Mindezt nem lehet megtagadni, elvetni, káros következmények nélkül. A zene területén Bartók és Kodály szinte a teljes ismeretlenségből mentették ki a magyar népdalt, és motívumait a legkorszerűbb zenei szintre emelték. Eközben a falusi épületvagyon csaknem teljesen eltűnt, azaz kicserélődött. Kezdődött ez a tőkés termelés eluralkodásával, amikor az anyagok és stílusok importja egyre általánosabbá vált. Kezdetben az eklektika, majd a Bauhaus, végül a legújabb nyugati építészeti hatás, valamint ezek középszerű (pallér) szemlélettel való leutánzása megsemmisítette falvaink egységes arculatát.

Az egyszerű, falusi embereket sok esetben rendelkezések, előírások készítetik a rombolásra, mégpedig szakemberek közreműködése mellett. A már olyan kevés számú tájleltető lakóházat gondolkodás nélkül lebontják, mert az OTP nagyobb kölcsönt ad új lakás építésére, mint a régi felújítására. A megsemmisítés főként mégsem anyagi ösztönzőkkel magyarázható, hanem tudati tényezőkkel. Az embereknek általában — kétségtelenül külső befolyás hatására — nem tetszik az egyszerű, szép, magyar népi épületforma, mely egyébként a világ legnagyobb építészeinek elismerését váltotta ki.

Igy aztán a falusi emberek egész életük munkáját ölik olyan épületmonstrumokba, melyek a legtrikábban használhatók ki megfelelően, és legkevésbé sem szépek. Az eklektikus vagy a moderneskedő lapos tetős villák, az 1940-es évek szükséglakásai, az 1950—1960-as évek sátor-tető-rengetege után a lakóházak egyre jobban nőnek méret és ízléstelenség tekintetében.

Az újabb házaknál a tető alatt megnő a falazat, szélesedik, emeletessé válik, de kihasználatlan, ugyanakkor a ház kis teteje miatt aránytalan lesz. A magas oromzatok későbbi tatarozása, álványozása is gondot okoz majd. Felborult az összhang az épület és annak részei (így a rajta levő tető) között, ugyanígy az új nagy kockaépületek és a falusi környezet, a táj között. De nincsen harmónia az épületek formája és működése között sem. A falvainkat előzőnlő újabb épületáradat funkcionális és formai megoldása tehát nem megnyugtató. Ezt sokszor maguk az építetők is érzik, amikor a tátongó helyiségek bebútorozása, belakása következik.

A régi falusi épület formájától és arányaitól való eltérés elsősorban nem a falusi emberek érdeke és igénye volt, hanem a már említett külső hatásokat követő „szakemberek” felelősek falusi építészetiünk eltorzulásáért. Az eltűnt építészeti egységet azóta semmi sem pótolta, helyébe méltó alkotások nem kerültek, meg kell tehát kísérelni az eredeti formák korszerű alkalmazását a nagy építész nemzetek nyomán, amelyek igazán sohasem tértek el saját építésmódjuktól (Finnország, Bajorország). Nem lehet szó természetesen a letűnt korok alacsony technikai szintű lakóházainak újraépítéséről, de arról sem, hogy a modern épületeken egyszerűen csak díszként alkalmazzunk a népi motívumokat. *A népi építészeti formák lényege azonban megfogható és továbbfejleszthető, nemcsak külsőségekben, hanem tartalmukban, teljességükben is.*

Megállapíthatjuk, hogy nem volt szükség az eredeti falusi épületformák tagadására, hiszen a funkció, a falusi gazdasági tevékenység technikai színvonalának növekedése ellenére lényegében nem változott, újabb, általánosabb egységet létrehozó épületformát pedig azóta sem alkottak. Különösen nem volt elfogadható indoka a méretek durva megnövelésének. Ez inkább a nagyravágyással, hiúsággal magyarázható, és azzal, hogy a falusi ember a pénzét egyébbe — sokáig — nem is fektethette.

Ezek a milliós beruházások nagy számuk miatt az ország építőanyag-készletének jelentős részét lekötötték. Az oldalkertet, az udvart csaknem megszüntette az épületek szélességének nagyarányú növelése, ami pedig csak addig a mértékig indokolt, amit a hőtechnika és a tetőtér-beépítés megkíván. 6—7 méteres szélesség esetén a lakás 4—5 szobás is lehet, figyelembe véve a falusi lakóházak 12—16 méteres hosszúságát. Könnyen kiszámítható, hogy így a lakóterület — a tetőtér 50%-os beépíthetőségével számolva — megközelíti a 140 m²-es korábban megszabott határt, és ez egy nagyobb család számára is elég. Ezzel szemben a ma épülő falusi,

lakásoknál a józan elképzeléseket és előírásokat figyelmen kívül hagyják. A most ismét „divatos” — bár torzított — nyeregtetős házak csaknem négyzetalaprajzúak (!) 10,0—12,0 m-es oldalméretekkel. Így egy szint lakóterülete eléri a 100 m²-t, mégpedig a ház legalább kétszintes, esetenként pedig három, mert a tetőtér sokszor nem a földszint, hanem az emelet fölé épül. Az engedélyezett tervhez képest az épület úgy nő még tovább, hogy „megemelik”. A földszint alá lakószint értékű alagsor kerül, ahol tulajdonképpen laknak, vagy legalábbis sokat tartózkodnak az ott létesített „műhelyben”, nyári konyhában, ha ugyan ezek a helyiségek nem kerülnek ki a melléképületbe.

Könnyen összejön tehát a 200—300 m² lakóterület, mely minél nagyobb, annál kisebb mértékben használt. Kérdés: egyáltalán mi a szerepük itt az előírásoknak. És főként: miért kell ennyire eltérni a hagyományoktól, a régi falusiház-formától, amikor az újabb formák még nem jöttek létre? A hagyományos építészeti formaelemek, arányok követésével az épületek beépített tere mértéktartóbb lenne, nem kerülne sor — népgazdasági szinten — fölösleges milliárdok felhasználására, vagyis inkább elpazarlására.

Falusi építészetünk gyökereiből táplálkozó megújodásához is alkotó kezdeményezésekre van szükség. Több megyében komoly erőfeszítéseket tesznek a műemlékvédelem és a lakóházépítés összehangolására, például Gödöllőn, Veresegyházán és sok más helyen nagyszabású, lakóházépítéssel kapcsolatos ankétokat rendeztek. Sajnos, bár természetes, a célkitűzés annyira új, hogy az elképzelések még nem valósultak meg, eredmény csak lassan és fokozatosan várható.

Nemzeti építészetünk formáinak ismételt megjelenéséhez, alkalmazásához, továbbfejlesztéséhez még újabb erőfeszítésekre, alkotó szabadságra van szükség, valamint arra, hogy a társadalmi közizlés is helyes irányban változzék, és senki se elégedjen meg a rosszal és csúnyával, de még a középszerűvel sem, hanem igényelje a szépet és a jót. A társadalom és a szakemberek további összefogásától remélhetjük, hogy igazán korszerűvé és vonzóvá formálják a falusi vidéki építészetet és életet.

Dr. Ruda Győző

Szavazás, választás

Dr. Schmidt Péter
jogászprofesszorral
beszélget
Deregán Gábor

1985-ben általános választásokat tartanak hazánkban; először vizsgáljuk a gyakorlatban az Országgyűlés 1983. téli ülészakán elfogadott új választójogi törvényt. Miként illeszkedik azonban e törvény választójogunk történetébe, milyen helyet foglal el abban? — kérdezem dr. Schmidt Péter egyetemi tanártól, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Jogi Kara Államjogi Tanszékének vezetőjétől, a téma nemzetközileg is elismert szaktekinélyétől.

Mindenekelőtt szeretnék emlékeztetni arra, hogy ilyen magasrendű jogszabályt az államok a világon mindenütt közvetlenül választásokat megelőzően alkotnak — mondja a professzor. Ez teljesen természetes is, hiszen aligha van a társadalmaknak még egy olyan jogilag szabályozott problematikája, amely annyira szorosan kapcsolódna a politikai mozgásokhoz, mint a választójog. Ezért minden kormányzat a konkrét politikai helyzettel kívánja összhangba hozni választási rendszerét, s általában nem vállalkozik arra, hogy jóval a tényleges választások előtt újr szabályozza azt. Ebből a szempontból hazánk az új választójogi törvénnyel a nagyon ritka kivételek közé tartozik. Ebből az általánostól eltérő, tehát különös gyakorlatból én arra következtetek, hogy újítási készségét a kormányzat mintegy előre kívánta jelezni. Ezzel is előre leszögezte, hogy hatékonyabbá kívánja tenni a képviseleti rendszert.

- *Engedje meg professzor úr, hogy utóbbi szavaihoz kapcsolódjak. Nyilvánvaló, hogy a hatékonyabb képviselöket kívánja szolgálni az új törvénynek az a lejezete, amelyik minden egyéni választókerületben kötelezővé teszi a kettős vagy többes jelölést, illetve amelyik a képviselők, tanácsstagok visszahívásáról intézkedik. A magyar választójogban mennyiben új ez az utóbbi szabályozás?*

Az alkotmány 1949 óta rögzíti a visszahívás jogát, maga a visszahívhatóság tehát semmiképpen sem üdvözölhető valamilyen szenzációs újdonságként. Megváltozott viszont most e jog érvényesülésének eljárási szabálya. Eddig is mód volt arra, hogy az állampolgárok „leváltsák” képviselőjüket vagy tanácsstagjukat, ha elégedetlenek voltak a munkával. Ehhez azonban legalább a választók felének meg kellett jelennie a visszahívó gyűlésen, és nyílt szavazással, kézfelemeléssel kellett véleményt nyilvánítania. Pontosabban: kellett volna, mert a képviselők esetében ez a szabály gyakorlatilag végrehajthatatlan volt. Ismert ugyanis, hogy minden 30 ezer állampolgár után választunk egy képviselőt, s a 30 ezerből átlagban 20 ezer a felnőtt választójogosult; a gyűlésen tehát elvileg 10 ezer embernek kellett volna jelen lennie. Arról nem beszélve, hogy miként lehet ennyi kezét megszámolni...

- *Bocsásson meg, jól értettem? Ez az eljárási szabály volt érvényben egészen 1983 decemberéig? Ha így van, akkor nem értem, hogy alkotói miként képzeltek el adott esetben egy képviselő visszahívását? Mert egy tanácsagnál még valahogy lebonyolítható ilyen visszahívó procedúra, de képviselőnél sehogy! Milyen megtörlésből fogalmazódhatott meg a szabály ilyen módon?*

Erre én nem tudok választ adni. Ismereteim szerint eddig nem is hívtak vissza megbízatásából képviselőt az állampolgárok. Így a szabály végrehajthatatlansága kis sem bukhatott. Meggyőződésem azonban, nem a jogi szabályozáson múlik, hogy történetesen a visszahívási jog holt betű marad-e. Megfordítva: attól, hogy a szabály most más — a visszahívást az érintett

állampolgárok legalább tíz százaléka is javasolhatja, s arról titkos szavazással döntenek — tehát ettől a jog még nem feltétlenül válik élővé a gyakorlatban. A jog csak formát ad a társadalom mozgásai számára, de társadalmi mozgást nem képes teremteni. A választások tekintetében is igaz ez; végül is a képviselőket nem az a lényege, hogy az állampolgároknak szavazati joguk, hanem hogy képviselőjük legyen.

● *A szocialista demokrácia állandó fejlesztésének jegyében született meg a törvény, s hogy így van, erre beszélgetésünk már eddig is szolgált példával. Összességében elmondható-e, hogy a magyar társadalmi — és nem csupán a szocialista társadalmi — fejlődés történetében ez a legdemokratikusabb választójogi törvényünk, választási rendszerünk?*

Néhány példával szeretnék válaszolni a kérdésre. Minden választási rendszer demokratizmusának egyik legfőbb mutatója a választásra jogosultak körének nagysága. Magyarországon polgári jellegű — tehát nem nemesi előjogokon alapuló — választásokról 1848 óta beszélhetünk. Az akkori törvények hozzávetőlegesen 7 százalék körül határozták meg a jogosultak arányát. Ez az arány a kiegyezést követő években 4 és fél százalékra csökkent, és lényegében nem változott egészen az I. világháború időszakáig. A politikai harc az általános választójogért csupán csak az 1890-es években indult meg hazánkban, s ebben az akkortájt alakuló Szociáldemokrata Párt játszotta a döntő szerepet. E jogot azonban Magyarországon először mégis csak 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején deklarálták, bár bizonyos osztálykorlátokat az akkori szabályozás is megállapított. Megfosztotta például választójoguktól a volt kizsákmányolókat, a papokat. Nagyon érdekesen alakultak a dolgok 1919 után. Az ellenforradalmi rendszer nem tért, mert nem térhetett vissza a korábbi helyzethez, és én ennek két okát látom. Egyrészt, mert a jog drasztikus megnyirbálásával nem csak a munkásságot, hanem jelentős polgári rétegeket is kirekesztett volna a választásokból, s távolított volna el magát. Másrészt — s ez döntőbb —: a Horthy-rendszer, egy véres terrorral hatalomra jutott ellenforradalom arra kényszerült ebben az időben, hogy a külföld előtt is elfogadtassa magát. Így módon egy 1922-ben kelt miniszterelnöki rendelet a lakosság mintegy 30 százalékának tette lehetővé, hogy az urnák elé járuljon.

● *Kiket akadályozott meg ebben?*

A szegényeket. Meghatározott nagyságú vagyont kellett például bizonyítani a választójog elnyeréséhez. Megkövetelték azután a négy, illetve később a hat elemi iskolai végzettségről szóló bizonyítványt, bár aki vagyonnal rendelkezett, vagy azzal azonos értékű egyenesadót fizetett, annál megelégedtek az írás-olvasás tudással. Ami bizonyítja, hogy az iskolai végzettséget kizáró politikai kategóriaként kezelték. Érvényesítették az egyhelyben lakás cenzusát is, ismét csak politikai céllal; hiszen elsősorban a nincstelen rétegek kényszerültek lakóhelyük változtatására. Megjegyzem mindehhez, hogy a rendszer stabilizálódásával az említett 30 százalék visszament 25-re. S ez a szerény arány maradt egészen a II. világháború végéig.

Jellemző, hogy az 1945 nyarán született választójogi törvény már az állampolgárok 56 százalékának adta meg a választójogot. Ma az ország lakosságának több mint a kétharmada élhet alkotmánybiztosította jogával, nemre, fajra, iskolai végzettségre, vagyoni helyzetre való tekintet nélkül. Az elmebetegeket és az elítélteket kivéve tehát gyakorlatilag minden magyar állampolgár. A nemzetközi tapasztalat azt mutatja, hogy ott, ahol eljutottak az általános választójogi, a lakosság hasonló aránya gyakorolhatja azt.

● *Visszatérve a demokrácia kérdésére — professzor úr több példát ígért...*

Nem is feledkeztem meg róla. 1945-ben vezettük be a titkos szavazást. Megelőzően a szavazás nyílt volt. A Horthy-rendszer csak az 1930-as években engedélyezte törvényhatóságú jogú városokban a titkosságot.

● *Gyanítom, miként oly sok más vonatkozásban, a választások terén is el voltunk maradva a világtól...*

Elmaradtunk bizony. Az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog jelszava, e négy nagy elv lényegében a múlt század második felében fogalmazódik meg világszerte, és a nyugat-európai országokban kisebb-nagyobb torzításokkal az I. világháború óta él a gyakorlatban is.

● *Mi pedig még a II. világháború küszöbén is nyíltan szavaztunk. Miért e ragaszkodás a „hagyományokhoz”?*

Megvolt ennek a maga politikai oka, nevezetesen: ez a szavazási mód a mindenkori kormánypártnak kedvezett. Köztudott, hogy a nyílt kiállás kellemetlenséggel is járhat. Kérdés: ha a munkaadó a kormánypárt hive, vajon jó néven veszi-e, ha beosztottja az ellenzéket támogatja? Egzisztenciális is lehet ez a kérdés. Nem véletlen, hogy a közalkalmazottakat semmilyen cenzusnak nem vetették alá; ők nem voltak abban a helyzetben, hogy az ellenzékre adják le a voksot. A titkosság tehát politikai kategória, a világon mindenütt. A munkásosztály ezért tüzte ezt a jelszót a zászlajára. Magyarországon például az uralkodó osztály egészen odáig elment a nyílt szavazás védelmében, hogy azt a magyar nép „egyes jellemével” hozta összefüggésbe. Ilyen indoklás még a Parlamentben is elhangzott.

- Ezek szerint 1945 előtt az uralkodó osztály kétszeresen is bebiztosította magát...

Többszörösen! Kétszeresen mindenképpen; bizonyos rétegek kirekesztésével a választásokból, azután a nyílt szavazás módszerével. Továbbá a baloldali pártok elnyomásával, a Kommunista Párt föld alá kényszerítésével vagy — témánknál maradva — egyenlőtlen nagyságú választókerületek kialakításával. Hazánkban kezdettől az egyéni választókerületek rendszere alakult ki, beosztásuk mindig is a kormányzattól függött, s ezekkel kitűnően lehetett manipulálni. A munkástelepüléseken hatalmas választókerületeket hoztak létre, a kormánypárti többségű lakóhelyeken kicsiket. Ott befut az ellenzék, itt a kormánypárt képviselője. Egy-egy. Csak-hogy ott egy emberre 30 ezer, itt pedig csak 5 ezer szavazót kötök le. Ilyen múlt és ilyen ismeretek birtokában értékelhetjük igazán, hogy a mi választójogi törvényünk a hasonló lehetőségeket kizáró garanciát ad, amikor kimondja: képviselői választókerületenként — 30 ezer lakos.

- *Professzor úr említette és bebizonyította, hogy Iriss keletű törvényünkben formailag nem, tartalmában viszont új a visszahívás rendszere. A múlt ismeretében ugyanez a helyzet a kettős, a többes jelöléssel is.*

A többpártrendszerű választásnál természetes, hogy több szervezet indul, és így szervezetenként több jelölt is van. A többpártrendszer és ezzel együtt a többes jelölés egy ideig még a felszabadulás után is fennállt. Az 1945-ös választáson 6 párt indult, 1947-ben tíz. Az első népfrentjellegű választásra 1949-ben került sor, ami azt jelentette, hogy a pártok nem a különbözőségüket, hanem az azonosságokat hangsúlyozandó, a Függetlenségi Frontba tömörültek, és közös listán indultak. Mert ekkor még több párt volt. Ezek más társadalmi szervezetekkel együtt közös listával indultak. Előzőleg pártközi tárgyalásokon megállapodtak abban, hogy kit hány mandátum illet meg. Azt mondták: aki elfogadja a szocializmus építésének a Front által kifejezett programját, az szavazzon erre a listára! Aki a lista ellen szavaz, az ennek a programnak mond nemet. Nagyon dióhéjban ilyesféle út vezetett el napjainkig. Korántsem csupán példákkal kívántam azonban érzékeltetni kérdésére a választ, mely szerint mai választási törvényünk, választási rendszerünk minden korábbinál demokratikusabb-e? Ha a választójogot, a választások formáját, a választójogi szabályokat tekintem, akkor egy hallatlan demokratikus választási rendszerrel rendelkezünk. Ha viszont azt nézem, hogy a választások eredményeként létrejövő képviselői szervezet mennyiben fejezi ki a társadalomban létező véleménykülönbségeket, akkor már bizonyos gondjaim vannak. Ahhoz, hogy mind teljesebben kifejezzék, véleményem szerint nem a választójogi normák további változtatására, hanem a politikai rendszeren belüli demokratizmus növelésére van szükség.

- *Hogyan kapcsolódik ehhez a gondolatkörhöz a többes jelölés kötelezővé tétele?*

Teljesen világos, hogy ezen a gondon — amely természetesen semmiképpen sem csak az én személyes gondom — kíván segíteni az alternatívák lehetősége. Állampolgár, válassz! Ne csak szavazz, igennel a szocialista társadalomra, hanem válassz is, a jelöltek közül. A választás lehetővé, mi több: kötelezővé tétele önmagában egy rendkívül nagy horderejű lépés a szélesebb demokratizmus felé. Viszont pillanatnyilag nagy kérdés a számomra, hogy az induló képviselők, tanácsstagok mennyire képesek személyükben a társadalomban létező véleménykülönbségeket kifejezni. Más szavakkal: politikai rendszerünk mennyire érett arra, hogy a valóságos érdek- és véleménykülönbségek ütközhesenek a választás során. A jog ezt soha nem tiltotta meg, de gyakorlata az ütközéseknek soha nem volt. Minimális számú többes jelöléssel találkozunk 1971-ben is, s később még ez a kevés is tovább csökkent.

- *Vajon miért?*

Számos ok közrejátszhatott ebben. A kényelmesség — egyszerűbb egy jelöltet állítani, a választópolgárok rászavaznak és kész; a bizalmatlanság a másodikkal szemben, vagy az a körülmény, hogy nálunk sajátos módon területi választási rendszer van, ugyanakkor viszont a területen meglehetősen halvány a politikai élet. Ma a választás jelentősége az állampolgár számára nem ugyanaz, mint volt 1945-ben vagy akár 1949-ben is. Ma az állampolgár úgy gondolkodik: nekem lesz egy tanácsstagom, aki az én érdekeimet képviseli. De mi az én érdekem? Hogy ABC-áruház legyen, hogy járda legyen, hogy csatorna legyen. Ki tudja ezt nekem elintézni? Akinek nagyobb társadalmi presztízse van.

- *És kinek van nagyobb társadalmi presztízse?*

A pénzügyminiszternek, és nem a helyi pedagógusnak. Hajlandó a miniszter eljönni ide például képviselőnek? Hát akkor én nem indítok vele szemben egy pedagógust? Vagy — az állampolgárban az is felmerül: miért indítsak én két jelöltet, amikor mind a kettő feláll, és azt mondja, hogy a Hazafias Népfrent programját képviseli! Mit ér nekem akkor ez a kettősség?

- *Valóban, mit ér neki?*

Annyit, hogy ismerem — nem ismerem, szimpatikus — nem szimpatikus, itt lakik vagy a másik községben lakik. Az összehasonlítás tehát külsőségekre zsuorodik le. Ahhoz, hogy értelmét lássa az állampolgár a több jelöltnek, az összehasonlítási alapot kell tágítani. Nem felelőtlen ígéretekre, egymás túllícitálására van szükség, hanem például arra, hogy a jelölteknek vé-

leményük legyen. A többes jelölést tehát mindenképpen üdvözölni kell, mert előre mutat, de tartalommal való megtöltése nem lesz egyszerű feladat. Ma ugyanis a társadalomban valóságos kérdésekről valóságos viták gyakran csak a nyilvános szervezeti kereteken kívül, a „fehérszal” mellett folynak. A nyilvános szervezetek — ide sorolom a választásokat — gyakran üresek, formálisak. A választások demokráziáját növelni ma annyi, mint a társadalomról, annak fejlődési irányairól szóló vitákat beterelni ezekben a szervezetekbe.

A néprajztól a Honismereti mozgalomig

*Dr. Szamosújvári Sándor
debreceni tanárral*

beszélget

Harasztosi Csaba

Dr. Szamosújvári Sándor tanár nevét nemcsak Debrecenben ismerik a honismerettel foglalkozók, hanem szerte az országban. 40 éve tanár, csaknem 2400 tanítványa volt, 31 éve dolgozik mint szakkörvezető, kb. 500 szakköröse volt. A dolgozók általános iskolájában megközelítőleg 1000 hallgatót segített hozzá az alpműveltség elsajátításához. A pedagógusismeretek megszervezésében mintegy 150 tanárjelöltet irányított mint gyakorlóiskolai vezető tanár.

Tanulmányai, cikkei többször jelentek meg a Honismeretben, a Köznevelésben, a Történelemtanításban, de a Hajdú-Bihari Naplóban is olvashatjuk nevét. Folyóiratot szerkesztett Szülőföldünk címmel. A Tankönyvkiadónál jelent meg a Történelmi szakkörök az általános iskolában című kötete.

1984-ben ment nyugdíjba. Ez persze nem jelent visszavonulást, amit ez a beszélgetés is igazolhat.

□ *Orökös hűség fűzte Debrecenhez. Hogyan alakult ki ez a boldog házasság?*

Sokat örököltem a néprajz szeretetében édesanyámtól. Nagyon szerette a dalokat és az irodalmat. A Református Kollégiumban nagy hatással volt rám N. Bartha Károly, az egyetem első néprajzi tanára. Tagja lettem a táj- és népkutató körnek. Az Onkéntes Néprajzgyűjtők Országos Diákpályázatára küldtem el az ipartörténeti pályaművem Amig a szálfából hordó lesz címmel. Dr. Morvay Péter volt már akkor is az atyja ennek a területnek. Az ő véleményével jutalmat nyertem munkámmal. Elvégeztem a magyar-történelem szakot. Életemben minden a Kossuth utcához kötött. A születés, tanulás, majd a katonáskodás után gyakorlóiskolai tanítás.

□ *Milyen története van a doktorátusnak?*

Az egyetemen kiegészítő szakként elvégeztem a néprajzot. Az érdekes az, hogy a dolgozat nyelvészeti! Dr. Sebestyén Árpád megkért, hogy írjak a hajdúböszörményi névadási rendszeréről, kizárólagosan névtani szempontok szerint. A névadás rendszeréről, változásáról írtam a reformkortól napjainkig.

□ *Először a Béke úti iskolában, majd a Kossuth gyakorlóban vezetett történelmi szakkört.*

Érdekes történeteket tartanak számon az emléktáblák születéséről.

Az 1952-ben megszervezett Béke úti szakkörrel az iskolarádió is foglalkozott. Szeretettel kísérték figyelemmel munkámat dr. Gunda Béla és dr. Ujváry Zoltán professzorok. 1955-ben ünnepélyes külsőségek között vettük fel II. Rákóczi Ferenc nevét. 1957-től műemlékvédő jelleggel is dolgoztunk, és — mint létesítőknak — szerepelt a nevünk az elhelyezett emléktáblákon. Egyik legkedvesebb a Petőfi és Arany színeszi korszakára emlékeztető tábla avatása volt a Batthyány utcán, 1957. október 23-án. Ez a mozzanat volt az első jelentős megmozdulás kulturális életünkben. Szintén ekkor avattuk fel a Nagyerdőn Arany szobrát. Az alkotó Medgyesi Ferenc ekkor járt utoljára Debrecenben. Szívesen emlékszem vissza az 1976-os Rákóczi- és az 1979-es Berze Nagy János-évfordulóra is, amelyet ugyancsak táblaavatással tettük emlékeztetéssé.

Az emléktáblák felállítására számtalan hatóság engedélye kellett. Anyagi fedezetet nem kaptunk. A szakkörösök az iskolában eladtak naponta 150—200 darab kiflit. Egy kiflin 3 fillér haszon volt. Így sikerült elhelyezni több mint 10 táblát. Ekkor már felfigyelt ránk a tanács, s könnyebbé vált a dolgunk.

□ *Beszéljünk a szerkesztő munkáról is!*

Azonos címmel párhuzamosan két híradót szerkesztettem. Az egyiket a HNF városi honismereti-műemlékvédő bizottságának kiadványaként. Dr. Bényei Miklós volt a bizottság vezetője, s tevékenységéről a Szülőföldünk 1—5. számának repertóriumja 1968—74-ig című munkájában számol be. A másik a II. Rákóczi Ferenc Szakkör Honismereti Híradója, ennek 1983-ban jelent meg a 23. száma.

□ *Szakköri munkájához jelentős társadalmi érdeklődés is hozzátartozik.*

Amióta 20 évvel ezelőtt honismereti-műemlékvédő szakkörre lettünk a kollégium történelmi nevezetességű oratóriumában, valóban így van. Évenként 2—3 nyilvános összejövetelt tartunk. Kiemelkedő volt az a rendezvény, ahol 1983 májusában a régi szakkörösök találkoztak. Magán és képmagnón örökítettük meg az élményekben gazdag találkozást egy részét. Legutóbb pedig öt honismereti szakkör találkozott a Déri Múzeum dísztermében, 1983. november 16-án.

Az általam képviselt mozgalom a *szervezett* honismeret. Szakszerűen, konkrét elnevezéssel, de élményszerűen — ez az elvem. Az otthon által adott lehetőségeket a tagjaim jól kihasználják. Ha a szülő kórháznál dolgozik, a gyermeke egészségügyi történelmi munkát készít, ha színháznál, egyetemen, gyárban, akkor ezekben a témákban búvárkodhat együtt szüleivel.

Természetes, hogy fizikailag is kivesszük részünket a helytörténelmi emlékek rendben tartásánál. Ott vagyunk a Csokonai-síremlék, a Nagy Sándor József tábornok sírhalmának rendbehozatalánál és a zeleméri középkori templomrom gyomtalanításánál. Testvérkapcsolatunk van a hajdúszováti szakkörrel. Közös eredménynek könyvelhetjük el egy népi csöszkunyhó védetté nyilvánítását. Szorgalmaztuk a Fazekas-emlékkert létrehozását és a szováti templomerdőfal helyreállítását, megszerveztük Debrecenben az emlékhelyek patronálását 1967-ben.

A több napos hajdúági, bihari honismereti-műemlékvédő szakköri kirándulások mellett a Felvidékre, Budapestre a Dunántúlra is szerveztünk túrákat.

□ *Vonzónak találják-e a gyerekek a programokat?*

Az iskolai 45 perceset csak ilyen módon lehet pótolni. Óriási élmény, ha a szülőkkel összefogva kimehetünk az álmosdi (diószegi) csata helyére, ott verset mondhatnak és díszsőséget állhatnak. A szakköri felvételeknél mindig túljelentkezés van. Kevés a 30 fős keretszám. Ennek pótlására is feltétlenül szükséges a nyílt szakköri foglalkozás, ahová mindenki eljöhét.

□ *Van-e az Ön honismereti tevékenységének valamiféle ars poeticája?*

Az antennánk jó. Tudjuk venni — ha akarjuk — a régmúlt és a közelmúlt adásait. Ma is elevenen hatnak. Kár, hogy kevéssé ösztönzik a szakkörvezetőket. A szakkörök és vezetők számára nincs minősülési lehetőség. A közművelődési intézmények többsége nem ismeri el a mozgalmat komplex, modern közművelődési formának.

A honismeret gyűjtőmedence, ahonnan elindulunk és visszatérünk. Szükséges megismerni és megérteni a szűkebb és szélesebb hazát. Kossuth utca — Debrecen — Magyarország. A szomszéd országokat és a világot. Ha sikerül ezt az érdeklődést felkeltenie a Honismereti mozgalomnak, akkor nem kell magyarázni, miért nagy mozgatóerő a szocialista hazafiság. Itt az alap: a tanulásban, a munkában való helytállás. Ragaszkodás az általunk megismert földhöz, ahol élünk.

Lőportartó, Muzsna
(Szentés Vidorné rajza)

Árpád-kori műemlék Ipolybalogon

Ipolyságtól alig húsz kilométerre kelet felé, az Ipoly jobb partján terül el Ipolybalog. A falu szélén, a település legmagasabb pontján áll immár nyolc évszázada parányi temploma.

A község nevét először egy 1232-ből származó irat említi Balug néven. Templomát is valószínűleg ebben az időben emelték. Az épület megőrizte eredeti formáját, noha a letűnt századok változtattak is vonásain. Századunk elején pl. befalazták egykori főbejáratát, amelyre és a keleti oldalon befalazott román kori ablakra is, csak a templom felújítása során, 1978-ban bukkanak rá.

A helyreállítási munkálatokra az utolsó órában került sor. Végül is sikerült megmenteni a Szlovákia területén lévő egyik legrégebbi román kori építészeti emléket. Kicserélték a tetőszerkezetet, új vakolat került a falra, itt-ott láthatóvá vált az eredeti falazat. Belsejében is történtek változások: kicserélték az orgonát, a fapadokat s restaurálták a kórust díszítő barokk festett táblaképeket.

A templom külön érdekessége a tornyát ékesítő magyar királyi korona mása. Miért került kereszt helyett korona a torony tetejére? Erre a kérdésre írásos, tehát bizonyítható választ nem lelünk. A néphagyomány ellenben „pontos” magyarázattal szolgál. A monda szerint Szent István koronáját egyik menekítése közben a XIV. század elején egy éjszakán át ebben a templomban őrizték. Ennek emlékére kerülhetett a korona a templom tornyára.

Hogy a templomot valamikor erődként is használták, mutatja a köréje húzott, lőrészekkel el látott védőfal. Az ajtót díszítő faragás mestermunkáról vall. Egy falubéli parasztember, Rados Imre művészi érzékét dicséri. Készítette 1896-ban. A két felső ajtóablát Jézus és Mária szíve s a következő feliratok díszítik: „Oh édes Jézusunk szíve Add hogy forrón szeressünk”, illetve „Szűz Mária édes szíve Légy a mi menedékünk”. A bal alsó ajtóablát az országcímer és a királyi korona díszíti a következő szöveggel: „Oh anyánk Mária áld meg országunkat, Hű magyar népedet, és jó királyunkat”. A jobb alsó táblán Hont vármegye címerét látjuk s az alábbi szöveg olvasható rajta: „Árpád apánk vérrel szerzvé e drága hont, Küzdj érte hűséggel vitéz vármegye Hont.”

A község öreg temetőjében magára hagyatottan várta sorsa beteljesülését egy, a XVIII. században épített barokk kápolna. Am az ipolybalogiak ezt is megmentették, 1983 tavaszán a kápolna helyreállítási munkálatai is befejeződtek.

Művelődéstörténeti szempontból mindkét műemlék maradandó értékű. Az utókor bizonyára hálával gondol az ipolybalogiakra, akik munkájukkal tovább éltetik múltunk ritka és betses emlékeit.

Z. Urbán Aladár

Török emlékek a gasztonyi római katolikus templomban

Vas megye a hosszabb-rövidebb ideig tartó átvonulások és betörések kivételével sohasem állt török megszállás alatt. Ezért érdekes, hogy a körmendi járás egyik kisközségében, Gasztonyban, török emlékeket találunk. Közülük kettő a katolikus templomban van.

Az egyik, a *keresztelőkút talapzata*, a hagyományokon kívül díszítésmódja is idegen eredetűre utal. Azt, hogy eredetileg milyen célt szolgálhatott, nem lehet biztosan tudni. Sokkal feltűnőbb a kórus alatt, a bejáratától jobbra levő *márványoszlop*, amin arab betűs, török nyelvű felirat áll. Jelentése Hüssein Namik Bey török történész szerint a következő: „Az elhunyt, Istenben boldogult és Isten kegyelmére utalt volt nagyvezér Izzet Mehmed basának lelki nyugalmára. (A Koránból olvassátok.) 1198. Redsel hó 13.” Izzet Mehmedet a hagyomány sokáig egy, az 1664-es szentgotthárdi csatában részt vett Mehmed nevű pasával azonosította. Akkor valóban átvonultak a vidéken a törökök. A név mellé szép történetet is kanyarítottak, ami röviden abban áll, hogy a csatában megsebesült pasát Gasztonyban ápolják, a sereg visszavonulása után is itt marad, magyar lányt vesz feleségül, mohamedán hitét megtartja, még mecsetet is épít. Természetesen az egésznek semmi köze a valósághoz, legfőképp azért, mert az iszlám időszámítás szerint 1198 nálunk 1820-nak felel meg. A titok nyitja az oszlop talapzatán levő kőtábláról kideríthető:

Tauruno

Vietr. Armis. Jos. II. Aug.

Capto

Jos. Boros de Rákos S. C. R. A. M.

E Cons R. L. H. Consiliarius Et Supe

Camp. Pr. Comiss. Servic. Ecclae

Goston D. D. A. MDCCCLXXXIX.

Vagyis: „Zimonynak II. József győzelmes hadai által történt bevételekor Rákosi Boros József ő császári és apostoli királyi felsége helytartó tanácsának egyik tanácsosa a gasztonyi egyháznak adta az 1789. évben.”

Irodalom: *Vakarcs Kálmán:* A szentgotthárd—muraszombati járás ismertetése, 1939. 215—218. old. — *Uő.:* Török emlékek Gasztonyban, I—II. Vasvármegye, 1929. ápr. 5., 1929. ápr. 6. — A török tudós levele (*Hüssein Namik Bey*) Vasvármegye, 1929. ápr. 10. — *Hüssein Namik Bey:* Gasztonyi török emlékek. Vasvármegye, 1925. ápr. 16. — *Porkoláb István:* Gasztonyi török emlékek. Vasvármegye, 1929. május 26. — *Dezső Lipót:* Az én szülőföldem. Két szentgotthárdi fiú barangolása Vas megyében. Szombathely, 1933.

A Zimony visszavételét ünneplő táblát Rákosi Boros József, a falu egyik földbirtokosa helyeztette el, aki abban az időben a császári seregek élelmezési biztosa volt a déli végeken. Majdnem biztosra vehető, hogy ő hozatta később (1839-ig élt) a török feliratokat is, amelyekből a faluban több is létezett pl. a család nemrég lebontott kastélyának falán három is. Ezek egyikéről származási helye is biztosan megállapítható: Belgrád.

A jellegzetesen barokk, kis falusi templomban levő török emlékekről a két világháború között több cikk is megjelent, többnyire romantikus felhanggal. Mint idegenforgalmi látványosságot is népszerűsítették.

Orbán Róbert

A balatonarácsi temetők művelődéstörténeti emlékei

Balatonarács. A település ily módon használatos neve 1971-től jószerivel már csak a vasúti menetrendekben és a „büszke” kis állomáson fedezhető fel, közvetlenül „Balatonfüred” mellett. A szükségszerű fejlődés lassan teljesen összekapcsolja a szomszédos „Falufüreddel”, s a Fürdőteleppel; a tamáshegyi oldal éppúgy összeépül, mint a parti sáv, amiképpen nap mint nap változnak át a Kiserdő feletti hajdan szép szőlőskertek is emberek állandó otthonaivá.

A település valamikor az L. Endre király alapította tihanyi bencés apátság birtokai közé tartozott, így a helybeliek jogos büszkeséggel emlegetik itt-ott ma is ezt az ősiséget. De valódiak a régebbi emlékek is Arácson. Néhai Fejes Sándor bátyám még jól emlékezett Mátyás Imre házára, aki 1901 telén Arácson római sírkövet talált, de tudott Kis Mihály eltűnt római kővéről is. Dr. Kuzsinszky Bálint, aki Arács római kori emlékeit is feldolgozta, megerősíti ezt:

Balla Béláné síremlékét 18 darabban találták meg

Écsy László síremléke (Pállalvy János rajza)

... Egy római telep feküdt Arács alatt, délkeletre, Kiss Mihály szőlejében, a Séd jobb partján s azon túl a bal parton Fejes István s szomszédjainak szőleiben.

Balatonarács temetőiben sok jeles személy pihen — védelemre méltó, végső nyughelyen.

I. Arács régebbi és egyben nagyobb temetője, a Nemzeti Múzeumot és könyvtárt alapító Széchényi Ferenc 1782-ben építtetett kastélyával, a jelenlegi kertészeti szakközépiskola és szakmunkásképző intézettel (1982-től Széchényi Ferenc nevét viseli!) szemben fekszik. Kapujából szép kilátás nyílik a Kerekedi-öbölre, a Balatonra.

A bejárattal szemben, kissé balra áll Écsy László (1807—1895), Füred 50 éven át volt tevékeny fűrdőigazgatójának szép síremléke, amelyet 1980-ban a balatonfüredi rendelőintézet kollektívája emléktáblával is megjelölt. Mellette áll Orzovszky Károly (1815—1876) síroszlópa; ő 25 évig volt Füred főorvosa. Pakson született, 1840-ben szerzett orvosi oklevelet, s 1848 decemberétől már mint törzsorvos működött Görgey táborában. Az utolsók között tette le kardját a világosi csatamezőn, s ezért 1850-ig raboskodott. 1853-ban került Füredre, ahol egyebek mellett az ő nevéhez fűződik számos, a korban használt új gyógy mód bevezetése, így például a TBC-nek savóval — juhtej és füredi savanyúvíz keverékével — való gyógyítása is. Sírját, melyet dr. Zakonyi Ferenc azonosított Sziklay János egy leírása alapján a MN 5. számú balatonfüredi szanatóriumának róla elnevezett szocialista brigádja 1981-ben példásan rendbe tette, és azóta is gondozza. 1982-ben, a fegyveres erők napján rangos ünnepség keretében emléktáblát is avatott a szanatórium: a fűrdőtelepen, a gyógyítás épülete előtt áll Orzovszky Károly márvány emléktáblája, melyről ez évben sem hiányoztak az emlékezés nemzeti színű koszorúi.

A temető északi felében a legrangosabb helyen pihen idős Lóczy Lajos (1849—1920), a nagy magyar földrajztudós, városunk büszkesége. Róla jószerivel mindenki tudja, hogy utazó kutatóként járt Indiában, Bengáliában, majd tibeti és jávai „kirándulás”-a után, 1878-ban pontos terv szerint bejárta egy expedícióval a Kínai Birodalom legérdekesebb vidékeit, s ezt követően több hónapot töltött a Góbi-sivatagban. Amire azonban működésével kapcsolatban a balatoni ember elsősorban is a legbüszkébb lehet, s amelyet az ország tudományos közössége máig is egyik legértékesebb és legmaradandóbb munkájának tart, az a 13 kötetes „A Balaton tudományos tanulmányozása”. Lóczy Lajos 1919-ben vonult vissza csopaki nyaralójába, és 1920. május 13-án halt meg a füredi szanatóriumban. Sírja felett permi vörös homokkőből faragott obeliszk áll, elől kis üveglap, mely alatt máig is látható a barát Stein Aurél küldötte havasi gyopár. Sírját a róla elnevezett helyi gimnázium diákjai gondozzák, volt csopaki nyaralóján viszont máig sem jelzi semmi, hogy itt élte utolsó éveit egyik legnagyobb tudósunk!

A temető északkeleti oldalán áll *Kramolin Antal* (1789—1855) gyógyszerész valamikor díszes homokkőből faragott síremléke, amelyet az idő már jócskán kikezde. A sírhely gondozását 1981-től a helyi 7/5 sz. gyógyszerész Dr. Schulek Elemér szocialista brigádja vállalta és végzi; végső rendbetételére remélhetőleg 1984-ben kerül sor.

Hatalmas — mai szemmel nézve hivalkodó, de a múlt század végén bizonyos személyek esetében szokásos, avagy kijáró — obeliszk őri a temető alsó végében *Lonkay Antal* (1827—1888) és családja emlékét. Lonkay Antal magas rangban részt vett az 1848-as magyar szabadságharcban, a bukást követő több évi raboskodás után telepedett le vidékünkön, s mint újságíró dolgozott haláláig. A síremléket a tihanyi volt Biológiai Kutatóintézet (újabb Balatoni Limnológiai Kutató Intézet) Herman Ottó KISZ-alapszervezete 1981-ben emléktáblával jelölte meg, s azóta is például szorgalommal gondozza.

A temető délkeleti szárnyában, közvetlenül a főbejáratától jobbra pihen *Nagy Áron* (1854—1890), az államköltészen létrehozott balatonfüredi Szeretetház egykori igazgatója. 1980 nyarán a Mecseki Ércbánya Vállalat balatonfüredi üdülőjének Petőfi szocialista brigádja vállalta, hogy a sír vaskerítését átfestik, a sírfeliratot kiigazítják, a sírra földet és virágot hoznak, az emlékhelyt és környékét folyamatosan gondozzák. Szavukat állták és állják máig is, noha a munkában már nem az akkori brigádtagok vesznek részt. Utóbb emléktáblát is állítottak a sírhely mellé.

Nagy Áron síremléke mellett — a balatonarácsi református egyházközség által térítésmentesen adományozott helyen — pihennek a hajdani Magyar Játékszín színésznői: *Szőllősi Nina*, *Szilágyi Nina* és *Balla Béláné*. A sírok megóvására csaknem öt évvel ezelőtt tették meg első lépéseiket „Balatonfüred barátai”, amikor a temető félreeső részén lévő, kopott, szinte olvashatatlan szövegű, Szöllősi Nina (1843—1861) ... a magyar színművészet idő előtt lehullott szép csillagának ... márvány síremlékét megtisztogatták, szövegét átfestették, s a Köszínházi napok '79 rendezvényeinek hivatalos programján kívül, néhányan megkoszorúzták. Nem sokkal ezután a szó igazi értelmében a föld alól előkerült Szilágyi Nina (1842—1859) síremléke is, aki ... rövid szerep után ... élt 17 évet ... meghalt Aug. 5. = 1859 ...” Még ugyanebben az évben előkerült Balla Béláné Gildai Ernesztina (1847—1873) színésznő síremléke is —, igaz, a temetőszéli bokros-szemetes helyről, s 18 darabban! A Magyar Játékszín '80 rendezvényein már dr. Cenner Mihály színháztörténész méltatta Balatonarácson a kis temetőben Füred emlékmentő, példás összefogással végzett munkáját, míg a 150 éves évfordulón a síroknál, népes hallgatóság előtt dr. Zakonyi Ferenc emlékezett Kisfaludy Sándor és Balatonfüred kultúrárt teremtő másfél évszázados küldetésére.

A sírfeliratok felújítása

Passuth Lászlót Keresztury Dezső búcsúztatja az arácsi temetőben

Ebben a temetőben pihen *Dora Young*, a Balatonfüreden 1880—1881-ben az első vitorlás-hajót építő és a vitorlássportot szervező, támogató és alapító angol Richard Young kislánya. (Sírkeresztjét utóbb a többi, már rendezett sír mellé helyezték át.) Az MHD Balatonfüredi Gyáregysége Dr. Balogh Béla szocialista brigádja az évforduló tiszteletére a sír mellett kis ismertetőtáblát helyezett el — elsősorban az apára való tekintettel és megbecsüléssel. 1981-ben rangos ünnepség keretében emléktáblát avattak a Yacht Clubnál Richard Young emlékére is.

1983-ban újabb emlékek gyarapodott Füred. Hosszas keresés és levelezés eredményeképpen — s ez elsősorban dr. Zákony Ferenc és a HNF Honismereti Munkabizottsága kitartó munkálkodásának köszönhető — augusztus 3-án az arácsi temetőben, halála százéves évfordulóján a sport képviselői megkoszorúzhatták *dr. Némethy Ernő* sírját, aki a Győri Csónakázó Egylet elnökeként rendkívül sokat tett a balatoni evezős-, úszó- és vitorlássport fejlesztéséért. A sírkövet maga a család vásárolta vissza (!), s tette rendbe saját költségén magát a sírt is (a földet és a virágot a szomszédos Széchényi Ferenc Kertészeti Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet kertészete adta ingyen és készítette el társadalmi munkában!), melynek további gondozását már a helyi COOPTOURIST szocialista brigádja vállalta. A tervek és elképzelések szerint 1984 nyarán — talán a vitorlabontó ünnepségen — közös emléktábla hirdeti az elnök dr. Némethy Ernő és a titkár Mihalkovics Tivadar emlékét a balatonfüredi, a Hauszmann Alajos tervezte, száz éve felépült Yacht Club falán.

Ebben a temetőben pihen a balatonfüredi Állami Kórház neves igazgató főorvosa, *dr. Deb-
róczy Tibor*, akinek fehér márvány síroszlopát a jó barát Borsos Miklós plakettja díszíti. Az egyháztól adományozott diszír helyen pihen három éve a megye kommunista tanácselnöke, *dr. Radnóti István* is.

2. E temetőtől mindössze pár perces sétára van Arács másik, a település legkisebb temetője. A bejáratnál szerény, kopott kis fatábla hívja fel a figyelmet arra, hogy ebben a temetőben pihen *Passuth László* író. Vörösmárvány sírlapjáról csak nagy ritkán hiányzik a virág vagy a koszorú. Nem mondható el ez *Cholnoky Jenő*, híres földrajztudósunk és utazónk hitvesének sírjáról, aki 1945-ben tragikus körülmények között itt hunyt el Arácscon. Úgy vélem, nem lenne hiábavaló, valakik ezt a sírt is gondozásba vennék, amire a hírek szerint 1984-ben valószínűleg sor is fog kerülni.

Sajnos néhány neves személy sírjáról nem tudunk, illetve síremlékük „eltűnt”. Balatonfüreden halt meg 1885. május 20-án *Rózsay (Rosenfeld) József* orvos, az első magyar gerontológus. Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc idején, sok más orvoshoz hasonlóan, elsőik között jelentkezett szolgálatra; Kossuth Lajos mellé állt. Ekkor vette fel a Rózsay nevet is. Működését és tevékenységét sokirányú szervező és irányító munkája révén tette ismertté (pl. a mai Korányi Frigyes és Sándor Kórház megalapítása, az Országos Közegészségügyi Tanács megszervezése stb.). Egy közelmúltban róla megjelent tanulmányban olvashatjuk: „... Rózsay József nevét nem őrzi sem közterület, sem intézmény. Működését nem örökíti meg emléktábla. Pedig megérdemelné. Talán még nem késő! ...” S hová lett a költő és nyelvész *Kerekes Ferenc* (1784—1850) díszes sírköve a füredi régi református temetőből? Az ő kiadásában és előszavával jelent meg ugyanis első ízben a Lúdas Matyi, 1815-ben.

Ha már sírjaik nem lelhetők fel, emlékük-nevük megőrzésén kellene valamilyen módon fáradoznunk.

Szekér Ernő

A Galga mente helye népcsoportjaink között

Ha Pesttől elindulunk Gödöllő irányába, majd tovább a Galga patakig, néprajzi és történeti szempontból azt tapasztalhatjuk, hogy a Pest környéki nagyon feltöltődött, nemzetiségileg vegyes táj — amely iparosodottabb az országos átlagnál, jóval sűrűbben is lakott — a Galga völgyétől kezdve falusiasabbá, egységesebbé válik mind történeti, mind pedig jelenkori szempontból. A Galga patak a névadó, a Tápió mente és hasonló tájnevek módjára alkották a szakemberek, nem éppen népi eredetű név. Magába foglalja az egész Galga patak mentét: a Cserhától, az eredettől, egészen a Zagyvába való torkollásig, tehát Jászfényszaruig bezárólag. Mintegy féltucatnyi község számítható ide, és ha máris viszonyitunk, akkor azt kell mondanom, hogy bár ezek a községek a nyugati palócsághoz sorolódnak — a szakirodalomban eléggé egyöntetű ez a megállapítás —, mégis inkább átmeneti jellegű a táj. Egyrészt Pest-környék és a Palócföld között, tehát nyugatról keletre az iparvidék, a kertvárosok, a sűrűn települt vegyes nemzetiségű területek felől, az egységesebbek felé. Másrészt átmeneti csoport a palócok és az alföldiek, tehát a felföldiek és az alföldiek között, ti. Galgamácsa, a legészakibb Galga menti falu inkább dombsági jellegű, életformája és terepviszonyai is, egyik a másik függvényében, felföldi jellegű; a legdélibb falu Boldog, amely már Szolnok megyéhez tartozik — vagy tartozott a közelmúltban —, ez pedig nagyon sok szállal kapcsolódik már az Alföld népéhez az Alföld kultúrájához.

Összegezésként megállapíthatjuk: már ezen a rövid távon is, amit a Galga patak végigfut, érdekes kettősség mutatkozik.

Az első szabályszerűség abban jelentkezik, hogy északról dél felé haladva elvileg egyre fejlettebb falvakba érkezünk. Galgamácsa mind a gazdálkodás módját, mind a társadalom szerkezetét, mind pedig gazdag folklóráját és kései megszinesedett viseletét tekintve valóban a legrégebb, de ez a dél felé tartó fejlődési vonal kiugrik Bagnál, amely nem a legdélibb falu ugyan, de népe vándormunkája, vállalkozó szelleme révén az ipari fejlődés középvonalaiban haladt: lakói nem helyi iparban dolgoztak, hanem ingáztak, elvándoroltak. Egyébként minden Galga menti község sok vándormunkást adott, tehát e téren Bag sem kivétel, de a birtoktalanság, földtelenség terén majdnem egyedüli. Hogy haladunk dél felé, találkozunk a Bagnál régi-esebb Turával, amely kissé központi jellegű, nagy lélekszámú, és azután elérjük Boldogot, amely a közepesen fejlett községek közé tartozik. Tehát az északról délebbre tartó régies és fejlettebb sorrendi szabály megtörik, mihelyt az ipar vagy az ipari vándormunka valahol beleszól.

Milyen volt itt az életmód az elmúlt 120—150 évben, amelyet szóbeli és írásos forrásokból rekonstruálni tudunk? A Galga mente ebben az új korban már nem kizárólagosan mezőgazdasági táj, miként a Palócföld nagyobb része, az Alföldnek szinte egésze, de nem is annyira iparosodott, mint Pest közvetlen környéke, a Gödöllői-halomvidék, hanem valahol a kettő között, ahogy az előbb mondtam, átmeneti jellegű. A mezőgazdasági fejlődést — az Alfölddel ellentétben, inkább a Palócföldhöz hasonlóan — akadályozták a nagybirtokok. Nagyon jellemző névsort tudunk összeállítani az itteni újdonsült, XVIII—XIX. századi nagybirtokosokból: kezdjük a Grassalkovichcsal, folytathatjuk Podmaniczky báróval, azután Slossberggerrel és Hatvani-Deutschcsal, zárhatjuk a XX. századi sort. Ezek a nagybirtokok egyformán viselkedtek: részben munkát adtak az *általuk előidézett* relatív emberfeleslegnek, tehát aratórészességet, helybeli kertészeti szakmunkákat, erdei munkavállalást, ezek mind megvoltak itt is, de nem feltétlen jellemzők, nagyobb volt a mindenkori vándormunka. E téren az arányt és a lélekszámot tekintve is Bag és Tura vezet. Volt tehát itt kötörés, útépités, vasúti bérmunka, vasúti szolgálat, valamint kubikolás. A vasutasság, kötörés és útépités a bagiakra jellemző, ők az egész Osztrák—Magyar Monarchiát bebarangolták, a vasutasság pedig inkább Turára: családtagokkal együtt kétezer ember élt a vasútból az 1930-as évektől. Egyedülálló eset: a vasutas-egyenruha Turán férfidivattá vált, tekintet nélkül arra, hogy ott szolgált-e valaki, paraszt vagy vándormunkás volt. A kubikolás a boldogiakra jellemző, akik nyilván a Jászság — Jászfényszaru és Jászárokszállás — kubikosaitól vették át ezt a munkamódot. A helybeli parasztság az orszá-

¹Elhangzott 1983. július 4-én, Gödöllőn, az Onkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők XI. Országos Találkozásán (Szerk.)

gos arány alatt, sokszor csak 50%-át tette ki a lakosságnak — ez külön Galga menti érdekesség. A maga kis parcelláin megpróbálta a háztáji zöldségtermesztést — ahogy ma mondanánk, kistáji zöldségtermesztést folytatott —, az árut a piacra vitték: Aszódtól Pestig, Váctól Hatvanig terjedt ki a kör; saját maguk fuvarozták, készítették a melegágyakat és nyerték a vizet a Galgából vagy a Zagyvából az öntözéshez. Ezek mind belső, nem pedig kívülről jött reformok, tehát a belső fejlődés eredményei, így annál inkább figyelemre méltók.

A Galga mente tehát félig archaikus, de a palócokhoz képest mindenestre előbbre lépett vidék. Nézzük meg, mit találunk itt a viselet, a szokás és a folklór egyéb tartományai szemszögéből. Jellemző az egész palócságra, így a Galga mentiekre is, hogy minden egyes medencének, legyen az folyó völgy vagy hegyek közé zárt völgy, minden egyes ilyen kis tájnak, plébániakörzetnek, ahol a vallási élet egy plébánia vagy búcsúhely köré csoportosult, megvolt a maga viseleti arculata is. Az egész palócságon belül a Galga mente is többé-kevésbé külön viseleti egységnek számít. Nem olyan nagyon ismerjük, mint ahogy ezt a sokszor használt kifejezésből — turai viselet, turai himzés vagy boldogi fehér himzés stb. — sejtjenénk. Máig nincs igazán jó monográfiánk a himzésről, a kiemelkedő népművészekről viszont alapos elemzések születtek. Fő jellemzője, hogy itt még a palócokhoz képest is megkészt a szinesedés, tehát nem a XVIII. században következett be, mint az Alföldön, nem is a XIX. század második felében, mint a matyóknál, a kalocsaiaknál vagy Sárközben, hanem csak a XX. század fordulójára, amikor is a kétfestő vagy fehér alpanyagra vitték rá a mintákat, illetve a színeket. A megszínesedés itt nem kizárólagos szabály: Tura élen járt e téren: „mennél tarkább a lány, annál szebb” — mondták már az utóbbi évtizedekben, ellenben Boldog megmaradt a maga korábbi fehér himzésénél és csak nagyon lassan, vontatottan követte a szinesedő divatot. A szinesedéssel párhuzamos jelenség itt is a himzsminták elaprózódása és mind nagyobb felületre való kiterjedése. Ami a viselet egészét illeti, rendkívül érdekes, hogy itt egy régies: feudális, vallási szemlélet és ízlés érvényesült szinte tökéletes szerkezeti egységben, gondolati összehangoltságban. Mindenütt, ahol viselet van, megkülönböztetnek nemek, életkorok, családi állapot szerinti eltéréseket. Itt ezen túlmenően — éppúgy, mint a palócoknál és a matyóknál — még nagyobb ünnepek szerint is különböztek a viseletek: ugyanannál a korosztálynál, ugyanazon családi állapotban és életkor szerinti csoportokon belül is fokozatosan szinesedő vagy fakuló ruhákba öltöztek. Így például a turaiak — és más nagyobb községekben is — a hónap vasárnapjai szerint színezték tovább a viseletüket: legkevésbé volt színes az első vasárnapon és a legdiszesebb, legszínesebb ugyanannak a hónapnak az utolsó vasárnapján. Még ennél is finomabb fokozatokat észlelhetünk! A menyasszony öltözködése a kihirdetések menetében, tehát az esküvő közeledtével egyre színesebbé vált. Ami a „fakulás” menetét illeti, például a völegény himzett inge — nem mindenütt, de mondjuk Turán — mielőtt megszületett az első gyermek, az ifjú férjen, illetve apán azonnal vesztett a himztségéből, színeiből; egy 35–40 éves férfinak már csak díszítetlen ing járt; a menyecskekről nem is szólva, akik elhagyogatták a színeket, és 40 éves korukra már fokozatosan „venasszonyokká” váltak, természetesen csakis viseleti szempontból!

Ez a rangsorolás az egész életnek, azon belül a viseletnek is a legapróbb darabjaira kiterjedt; külön etnográfus szem kell, hogy észrevegyük azt, amit a nép természetesen vesz, és azért sokszor nem is mondja el, mi pedig esetleg nem tudunk rákérdezni. Vegyük ismét Turát, az egyik legismertebbet — Galgamácsa Dudás Juló jóvoltából ugyanilyen ismert —, most csak a turai kézbe való kendőket, a jegykendőket említeném, amelyekből egy-egy gondos menyasszony — némi besegítéssel —, ahány rokona és ismerőse van, annyit készít: 30–40–50 darabot, de ezek nem egyformák! A legdiszesebb a völegényé, utána következik a saját magáé, a menyasszonyé és utána a közeli—távoli, illetve rokoni, baráti fokozatok szerint, egészen az egyszerűig. Nincs tehát az életnek, a viseletnek olyan területe, amely végsőkig szabályozott ne lenne, és amely szabályt ne tartanának kötelezőnek, de önként és szívesen alkalmazzzák és alkalmazkodnak hozzá; a jogi népszokásoknak nem kell hatósági eszközökkel érvényt szerezni.

Felfigyeltem két érdekes dologra, amelyről kutatóink külön-külön írnak, de nem kapcsolják össze ezeket a különálló jegyeket. Az egyik a viseletben lapangó törökös vonás: a Galga mente népének alaprétege kisebb-nagyobb menekülések, visszatérések árán átvészelte a török hódoltságot. Települt ide még szlovák és német lakosság — a németek beolvadtak, a szlovákok némileg tartják népi különállásukat. A viselet tehát nemcsak a palócok felé, hanem a szlovákok felé is összekötő, de az Alföld felé már kevésbé. Ugyanígy van ez a szokásokkal. Például a kiszehajtás idáig tart, délebbre már nem találkozunk vele — ez szlovák eredetű szokás. Ez az újabb kori szlovák réteg elfedte a korábbiakat. Így például a viseletben a törökös, illetve a dél felől érkezett hatás széttöredezett, szétdarabolódva maradt meg. Egyik kutatónk észrevette, hogy Turán a menyasszonyok szegényszalagja félig eltakarja arcukat, de azt már nem említi, hogy a mohamedán nők arcfátyla, feredzseje, ugyanezt a szerepet tölti be. Lehetséges, hogy közvetett hatással van dolgunk, utána kellene nézni! Azt is észrevettük, hogy a csizma szabása, varrása — a Galga mentén csizmás népviselet volt (az utóbbi időben piros, korábban még fekete, mint a palócoknál), a csizma törökös jellegű maradt egészen a XX. század elejéig. Az egyik kutató azt is észrevette, hogy a menyasszony vagy a nagylányok hajfonatai teljesen be vannak tekerve a szalagokba, tehát a haj egyáltalán nem látszik. Ez is török eredetű, török

hagyomány lehet ezen a vidéken, de az előző jelenségekkel együtt további kutatást igényel. Erdemes a népviselet nemzeti vonásait is nagyító alá tenni.

Népünk 1848-ban válik nemzetté, akkor ismeri meg a nemzeti színeket, korábban a jobbgyoknak sejtelmük sem volt, hogy melyek a nemzeti színek; városok, felekezettek, nemes urak, bandériumok, a császári ház stb. használtak zászlókat és cimereket, de ezekhez a népek nem volt különösebb köze. 1848-cal terjedt el a piros—fehér—zöld, amelyek a szinesedő viseletnek alapszínei is — természetesen nemcsak ezek a színek. Azok a lányok, akiknek a szeretőjük regruta volt vagy katonaszerben szolgált, a századfordulón piros—fehér—zöld szalagokba fonták a hajukat; ahol pedig a befónás nem volt divat, ott nemzeti színű szalagok kaptak helyet a fej díszítésében, esetleg egybeült is.

A különböző községekben a menyecskék vagy az eladó lányok szoknyaviseletében szegéssel és a szoknya alapszínével, valamint a blúz színének megválasztásával arra törekedtek, hogy kiadja a piros—fehér—zöldet. Még öt-hat ilyen példát találtam, egészen odáig bezárólag, hogy Bagon — ez volt 1848-ban is a legnépesebb nyugati palóc község — a szabadságharcban száznál többen harcoltak Kossuth oldalán. Ez az engedelmességre szoktatott, nagybírtokok árnyékában élő, a katolikus vallás szerint szigorú hitéletet élő népcsoport itt, a Galga mentén ugyanúgy besorolható a haladásért küzdő, önmagá sorsán javítani próbáló népcsoportok közé, mint az Alföld bármely más vidéke is. Ők talán kicsit később, talán kicsit lassabban és áttételesen, kicsit művésziben próbálták a felzárkózást megoldani. Sorra jelennek meg a népművészek, köztük az univerzális (tehát kései reneszánsz típusú) Dudás Juló, a sokszínű, énekes, mesemondó specialista.

Nagyon röviden a szokásokról is, amelyek pedig még az előzőknél is sokkal több példát kínálnának. A Dunántúl, az Északnyugati-Kisalföld, Csallóköz, Zobor-vidék a leggazdagabb ünnepi szokásokban. Ezt én úgy egészíteném ki: ahogy elhagyjuk a Galga mentét, a szokások szinte megfeleződnék, és a Tiszántúrra már csak töredékesen maradnak fenn. A mennyiségi választóvonal tehát éppen vidékünkön húzódik. (Hasonló helyzetű a gazdag népzenei, tánc- és gyermekjáték-hagyomány is, mindezt részben a népi együttesek műsorai, részben a régebbi és újabb publikációk alapján állíthatjuk. Ezek között részletes falu-, illetve tematikus játékmográfia is van.)

A Galga mentén, különösen Dudás Juló nagy galgamácsi monográfiájából, de egyéb gyűjtésekből is kiderül, hogy szinte nem tudunk olyan magyar ünnepi, családi, gazdasági jellegű népszokásról, amely itt ismeretlen lett volna, vagy ha jobban utána néznénk, ne kerülne elő.

A palócokénál itt talán egy kicsit halványabb a „menyasszonyporkolás”, vagyis a „menyasszonypörkölés”, az új asszony tűzön való átugratásának szokása. Tájunkon belül is vannak élénkebb, halványabb színek: így Galgamácsán például élt a Szent Iván-napi tűzugrás szokása, de már Turán, Boldogon alig hallottak róla, tehát van egy ilyen fejlődési fáziskülönbség, változási fáziskülönbség is, ezeket fel lehet ismerni minden szokásnál külön-külön, de a szokások egésze ugyanúgy érvényes volt a sorrendiség, a rangsor, a teljes szabályrend, mint az előbb említett viseletet terén. Néhány egyszerűbb, szinte még középkorias jelenség: Turán a hívek kereszt alakban helyezkedtek el a templomi istentiszteleten, a kereszt(vetés) és ima napkeltétől napnyugtáig kísérte minden munkájukat és egyéb tevékenységüket.

Ami a hiedelmeket illeti, még nagyobb gazdasággal számolhatunk. Itt a katolikus vallás — bár fél kézzel küzdött ugyan a babonák ellen, az általa babonáknak nevezett pogánykori hiedelmek ellen — ugyanakkor akarva-akaratlan konzervált a népi tudatban szokásokat és hiedelmeket. Néhány példát említek csak. Nagyon nehéz rá választolni, hogy a Palócföldön általános és etnikusnak tartott „markoláb” (egy, a holdat fölfaló csodaszörny) mennyire eleven a Galga mentén. Nem néztem meg a Néprajzi Atlasz adatait. Megvan viszont a táltoshit, lásd Dudás Juló könyvét, de nagyon keveredett a garabonciással; mint ahogy a többi hiedelemnél, szokásnál is azt találjuk, hogy nem tűnik el nyomtalanul, hanem elvegyül.

Milyen a mai változás? Nehogy azt higgyük, hogy lehűzzük a vasfüggönyt, és volt néphagyomány, nincs néphagyomány, elbúcsúzhathunk tőle — mint ahogy ezt a nyugatnémetek szokták mondani —, nem így változik az élet, hanem a múlt építőköveiből is. A változás továbbra is helyi menetrend szerint zajlik, ennek megvan a belső logikája. A boldogiak például átveszik a viseletet, de nem színesítik meg. Van olyan községünk — Bag és a szomszédos falvak —, ahol a férfiak vetkőztek ki, a nők egy ideig még tartják a színes viseletüket. Amikor a Galga menti nők fényképeztetni mennek, akkor már polgári ruhába öltöznek, de ünnepnapra vagy népi együttes műsorokhoz visszaöltik a színes sokszoknyás viseletüket. Tehát még nincs üres lap, és így van ez a szokások majd minden fajtájánál is. Korábban galambot adtak a menyasszonynak és „galambot” kértek (őt kérték cserébe), megmaradt a galamb alakú torta átadásának szokása és sok minden más is, amelynek eredetét a szokáskutatók eddig nem nagy sikerrel próbálták kinyomozni.

Tehát röviden és egyszerűen: itt van Pest környékén, a főváros közvetlen szomszédságában, az ország központjában egy olyan gazdag hagyományú, alaprétegében törököt átvészelt csoport, melynek népe rendkívül élelmes és sokszínű kultúrát épített ki, e műveltség tökéletesen népi, falusi, paraszti ugyan, de sok modern városi elemet is szervesen beolvasszított. A Galga mente tehetséges népművészek tucatját dobta felszínre: a híres „ötösfogat”; az öt énekes; Pan-

dúr Péter 94 mesével, Vankóné Dudás Juló hatalmas monográfiájával, a legtöbben az iskolát teremtő himzők és varrók vannak, valamint tanítványaik. Hallatlan szellemi gazdagság ez, amely pótolta az anyagi lét szegényességét, társadalmi korlátait. Itt van egy olyan népcsoport, amely mindazt produkálja kicsiben, amit a magyar nyelvterület egésze nagyban.

Juhász Ferenc költőnk szavaival zárom szűkre szabott írásom, aki Dudás Juló rajzai láttán a következőket írta:

„Vigyázzunk, hogy ki ne haljanak az éneklő népek!
vigyázzunk a képiró asszonyokra és faragó emberekre,
mert ha kihalnak, velük hal ki az ember is!”

Katona Imre

A MÁV Északi Járműjavító Üzem története 1945-ig¹

A magyar vasút születése

Az 1830-as években a főleg Széchenyi által létesített különböző gazdasági vállalkozásokban ott találhatók a köznemesség és az arisztokrácia haladásáért küzdő tagjain kívül a feltörekvő polgárság képviselői is. E kapcsolat megkoronázásaként született meg az 1836: XXV. tc. a vasúti törvény. Az árutermelő nemességnek és a kereskedőknek egyaránt érdekük volt a gőzvonatúton alapuló olcsóbb és gyorsabb közlekedés, aminek megteremtésében ösztönszerűleg hatott a Széchenyi által oly kitartóan ajánlott angol példa.

Hitelképtelenségünk a hazai földbirtok holt tőkéje miatt és ellenében, a hatalmasnak ígérkező vállalkozáshoz hitelképes eleven tőkére volt szükségünk, amit legközelebb lévén és ezernyi szállal való kötődésünkből adódóan, elsősorban az osztrák pénzarisztokráciától kaphattunk meg. Az elfogadott törvény csaknem egy évtized múltán valósult meg. 1844 őszén indult meg a vasútépítés a Magyar Középponti Vasút Társaság pest—pozsonyi és pest—szolnoki vonalának munkálataival. A vasút nyújtotta felmérhetetlen lehetőségeket nagy költőnk, Petőfi is felismerte. „Száz vasutat, ezret! csináljatok, csináljatok!... Ezek a föld erei, bennök árad a műveltség. Ezek által ömlenek szét az életnek nedvei” — írja 1947 decemberében Vasúton című, versében, első utazásától fellelkesülve. De Széchenyi István 1848 januárjában Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről című, az országgyűlésnek szóló tanulmányában még mindig a meggyőzés nehéz munkájával küszködik. A szabadságharcig csak a Pest—Vác, Pest—Szolnok és Sopron—országhatár vonal épült meg hazánkban. A szabadságharcot követő abszolutizmusban vasútvonalaink hossza megtízszereződött. 1870 végén a vasútvonalakat még különféle tőkés vállalkozók építették, melyek magánkézben levő vasúttársaságok tulajdonában maradtak. A kiegyezés évében a 3471 km hosszú vasútvonalból szinte semmi nincs az állam kezén, három évvel később is csak mintegy 10% -a a MÁV (Magyar királyi Államvasutak) tulaj-

¹A TIT Üzemtörténeti Szakcsoportjának 1980. évi rendezvényén elhangzott előadás.

dona. A többi az alábbi vasúttársaságok között oszlott meg: Császári királyi déli vasút, Osztrák államvasút, Tiszai vasút, mohács—pécsi vasút, pécs—barcsi vasút, Első erdélyi vasút, alföld—fiumei vasút, Keleti vasút, kassa—oderbergi vasút. Az összes magyarországi vonalon járó mozdony száma ekkor 591, 1123 személy és 13 644 teherkocsival. Az eljövendő MÁV-ot megalapozóan a részvénytársaságok üzletrendjükre és viteldíjtarifákra vonatkozóan már állami felügyelet alatt álltak, az újabb vasúttársaságok vonalai is állami jövedelem biztosítékokban részesültek.

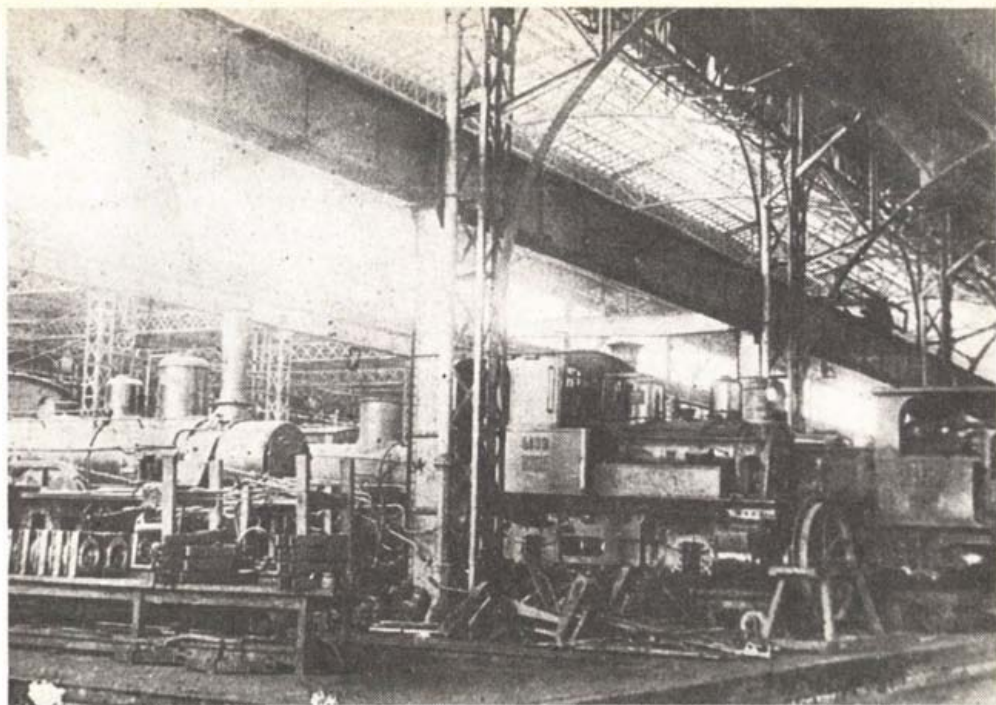
Hazánkban 1846-ban nyílt meg az első gőzvontatású vasút, előzményeként említhetjük az 1839-ben engedélyezett pozsony—nagyzsombat—szeredi lóvasutat, amit később gőzvontatásúvá alakítottak át. Lóvontatású vasutak idővel csak helyi forgalomba állítottak be, ezek között a legrégebb a pesti közúti vaspálya, ami 1865-ben engedélyzetett. Talán nem veszik rosszul értelmezett lokálpatriotizmusnak, ha mint újabban kőbányai lakos, az egykori kőbányai függővasútról is megemlékezem, amelyet 1827. augusztus 20-án avattak, ahol József nádor is jelen volt, majd bezárta az egyik kocsiba, a városig utazott. Vasútyünk fejlődése 1849 után nem volt ugyan lassú, de a sok külföldi érdekltség miatt az országos gazdasági egyesület joggal panaszkodott 1863-ban, hogy nem mindenben halad a nemzet érdekeinek megfelelően. A kiegyezés utáni kornak lett a feladata, hogy Széchenyi 1848-ban meghirdetett programja alapján tervszerűen megépítse és kiegészítse vasúthálózatunkat. Az állami garancia és a Bach-korszak keserű következményei a kormányt arra bírták, hogy a vasúti ügy súlypontja az állam kezébe helyeztesse át. Ennek a vasúti politikának következetes megvalósítója, a máig szóloán el nem múlhatatlanul nagy érdemű Baross Gábor, a „vasminiszter” volt, aki az államháztartás többszöri súlyos nehézsége ellenére keresztül tudta vinni célkitűzéseit. 1894-re a vasúthálózat már túlhaladta a 13 ezer km-t (13 140), amiből már 58,3% (7655 km) állami kezelésben volt. Tehát szívós munka révén a tulsúly a vasút területén nem egészen harminc év alatt az állam kezébe jutott. A lendületes fejlődésben levő vasúti hálózat hossza 1914-re már 22 600 km-re nőtt.

Ez a gigászi munka az agrárproletariátus ezreinek adott munkát és megélhetést, a vasúttársaságok lelkiismeretlen kizsákmányolása ellenére. Míg az első vonal építésénél még csak néhány száz munkás dolgozott, addig a hetvenes évek elejére számuk már jóval meghaladta a százazretet. Az 1873-as gazdasági válság ami a vasútépítésre is hatott, a hirtelen munkanélkülivé váltak ezreit kényszerítette szülőföldjük elhagyására, s rövid fél század alatt egymást követő hullámokban kétmilliónál több ember hagyta el Magyarországot. Az embertelen munka és a kizsákmányolás sokszor bérharcra kényszerítette a vasútépítő munkásokat, az első már az indulásnál, 1845 áprilisában kitört. Ezek az ösztönös lázadások végigkísérték a vasút történetét, és a század végére elvezettek a szervezett munkásmozgalomhoz. A magyar vasút kereteiben folyó bérharc a már e század elején kiobbant, az ország vérkeringését megbénító 1904-es vasúti sztrájkban csúcsosodott ki. Aminek hatalmas bűnperében, a tizenhármak elleni perben — ahol Landler Jenő a vasutasok védőügyvédjeként már megcsillagolta későbbi önmagát — az államhatalom kénytelen volt visszakozni és elejteni a vádat.

A járműjavító műhelyek megalakítása

A vasút üzembn tartásához, működésének zavartalanágához segédüzemek, műhelyek kellettek. A kisebb javításokat, karbantartásokat a nagyobb állomásokon felállított fűtőházban végezték. A nagyobb javítóhelyeken, amit főműhelynek neveztek (ma járműjavító a nevük) nemcsak egyszerű karbantartási munkát, hanem főjavítást folytattak, sőt a műhelyek egy részében új járműveket is készítettek és gyártanak ma is. Ezek az üzemek, bár teljesen külön egységek, külön igazgatásukkal beletartoznak a MÁV egész országot behálózó nagy szervezetebe.

Az első vasúti járműjavító üzemet már a kezdeteknél megépítették. 1848-ban indította meg a működését Pesten a mai Elmunkás téri hid környékén. Ezt az üzemet később kijebb telepítették, így a mai Landler Jenő Járműjavító Üzem elődjének tekintik, az idősebb korosztály pedig még Istvántelki Főműhelyként hallhatott róla. A vasút fejlődésével, új vonalak megépítésével folyamatosan a XIX. században a javítóműhelyek egész sora jött létre. Sorba szedésükkel szinte nyomon követhetjük a magyarországi vasúthálózat kialakulását: 1851: Érsekújvár, 1856: Úszög, 1858: Szolnok és Nagyvárád, 1859: az előbb említett Istvántelki és Temesvár, 1860: Miskolc, 1867: az Északi Főműhely, ahova pár év múlva a Magyar—Schweizeri Vagongyár és a Magyar—Belga Gép- és Hajoépítő Társaság is beolvadt, s ezután nemcsak javítás, hanem gyártás is folyt itt. A helyeket tovább sorolva 1870: Kolozsvár, Szeged, Pécs és Piski, 1872: Szombathely, Zólyom, Kaposvár, 1873: Sátoraljaújhely, 1875: Ruttka és Arad, 1893-ban a még mindig magánkézben levő Déli Vasút székesfehérvári műhelye, 1894: Zágráb, 1898: Debrecen, majd az első világháborúig még Bródon, Nagybecskerekben és Brassóban épültek járműjavító műhelyek. A trianoni békeszerződés után vasútvonalaink hossza 8705 km-re csökkent, és a határainkon túl maradtakkal kevesebb lett a javítóműhelyek és a járművek száma. 1926-ban pe-

Mozdonyjavítás az „Eiffel”-csarnokban

dig megépült a Dunakeszi Főműhely. Ezekkel a változásokkal és az átszervezésekkel kialakult a MÁV mai járműjavító hálózata. Az egykori főműhely nevet egységesen a járműjavító elnevezés váltotta fel. Jelenleg nyolc üzemel: Északi, Landler Jenő, Dunakeszi, Debreceni, Miskolci, Szolnoki, Szombathelyi és Székesfehérvári Járműjavító Üzem. Valamennyinek megjelent már a története. A Vasúti Tudományos Kutató Intézet évkönyveket ad ki, az ott dolgozó Cadanez Béla tollából több, a vasutasok munkásmozgalmát tárgyaló kiadvány jelent meg.

Klapka-részvény és a Budapesti Főműhely

1867: a kiegyezés éve, remények, álmok születnek. Kezdetét veszi egy ellentmondásokkal teli korszak, a boldog békeidő, aminek megítélésében annyiszor változtunk és változtattunk, amiben máig ható okokat keresünk és okozatot látunk. A megelevenedő konjunktúra fellendítette az ország gazdasági életét, a vasút hihetetlen fejlődésnek indult. 1867-ben alapították magyar-francia és svájci tőkeérdekeltséggel a Magyar-Svájci Gépgyár Rt.-t, amely az ekkor épült és magánkézben levő pest-losonci vasútvonal járműveinek bérjavítását is vállalta. A gépgyár részvényeiből Klapka György, a szabadságharc tábornoka is részesedett. A pest-losonci vonal még csak Salgótarjánig nyílt meg, mikor a vállalkozók korrupciói miatt az építkezés csődbe jutott. Az állam az 1867. évi XIII. tc. alapján megvásárolta, kiépítette, és ez lett a MÁV első vonala. 1870-ben a Magyar-Schweizi Vagongyár is csődbe jutott, úgyszintén a Magyar-Belga Gép- és Hőgépjárat Társaság. A két gyárat 1870. augusztus 1-én egyesítették és a MÁV-hoz csatolták, mint a Magyar Királyi Államvasutak Gép- és Kocsigyárát, bekötötték a Losonci (ma Józsefvárosi) pályaudvar vágányhálózatába. A javításokon túlmenően a gépgyárban hamarosan mozdonyokat, a kocsigyárban pedig személykocsikat is gyártottak. 1871-től a MÁV-on belül önálló igazgatóság alá rendelték, a két üzem közös igazgatója Zimmermann Frigyes gépészmérnök lett, aki már az 1873-as bécsi világkiállításon bemutatta az itt gyártott mozdonyt és kocsit. A MÁV losonci (északi) vonalán ekkor már 40 mozdony, 84 személy- és 1017 teherkocsi közlekedett. 1873-ban ismét közvetlen MÁV-irányítás alá került, ez évben a gyár is leégett. Az újjáépítés után a vasút fő javítóműhelyévé lett. 1875-ben a gépgyárat (ez volt a MÁVAG, a Ganz-MÁVAG része) leválasztották, és mint Budapesti Főműhely vált ön-

lővá. Ez az üzem már minden további lényeges szervezeti változtatás nélkül a mai MÁV Északi Járműjavító Üzem őse, hozzá már csak bővítések kerültek. Ekkor egy kisebb irodából és egy nagyobb műhelyből, valamint több apróbb épületből állott. Az 1883-ban épült nagy mozdonyműhelyt ma ipari műemlékként tartják számon, a kiváló műszaki és művészi alkotás a párizsi Eiffel mérnök köréhez tartozó Feketeházy János mérnököt dicséri, aki a Szabadság-hídat is építette. A főműhely, mint a MÁV legmodernebb üze me, villanyvilágítással is rendelkezett. Az 1890-es években a legnagyobb volt a területe az összes főműhelyek között, jelentőségét mutatja, hogy a többi 91 ezer m² területével szemben 52 ezer m²-t foglalt el. Mai területi kiterjedését ebben az időben érte el, s ekkortól nevezték először Északinak, mivel elsősorban az ország északi területeiről kapta a javítandó járműveket.

Az első sztrájk az üzemben még a magyar—svájci érdekelttség idején történt, amikor az egyik dolgozó munkásképző egyesületet akart alapítani, emiatt elbocsátották, és a kőbányai úti üzemek egyike sem alkalmazta. A dolgozók beszűntették a munkát, és a közben letartóztatott művezetőért tüntette vonultak a rendőrkapitányság elé. Az összetűzés és a munkásgyőzelem után a tőkések kétheti munkaszünetet rendeltek el, melyre a bért is kifizették. 1869-ben itt vállalt munkát Farkas Károly a magyar munkásmozgalomban kiemelkedő jelentőségű Általános Munkásegylet vezetője, az 1872-es hűtlenségi per fővádoltja, aki kijutott 1872 szeptemberében az Internacionálé hágai kongresszusára. Átmeneti mozgalmi visszaesés után 1880-ban alakult meg a Magyarországi Általános Munkáspárt. Az ez év nyarán kitört asztalosstrájkban a főműhely dolgozói is részt vettek. Ebben az időben nem volt egységes a szakszervezeti mozgalom, hanem külön szakmai szakszervezetek igyekeztek a munkások érdekeit képviselni. A külön vasúti munkásmozgalom kezdeteit az önszegélyző egyesületek jelentették, így Önszegélyző és Temetkezési Egyesületet alapítottak, 1888-ban pedig a Törekvésben (még ma is így hívják az üzem művelődési házát) Dal, Zene és Onképző Egyesület alakult meg. 1890-ben kezdték építeni az Északi Főműhely ma is fennálló lakótelepét a Jancsi-telepet. Nevét az üzem hitelcédulájáról a Jancsi-bankóról kapta, amit általában a kantinban és a komzumboltban válthattak be.

Az Északi Főműhely az I. világháborúig

1890-től a főműhelyben nagy fejlődés vette kezdetét, üzemcsarnokok sora s 1893-ban pedig már külön tanoncműhely is épült. A teherkocsiosztály, ahol eddig mozdonyokat és személykocsikat javítottak, már csak teher- és különleges kocsik javításával foglalkozott. Ezekben az években lett az Északi az ország legnagyobb járműjavító üzemévé.

Az Északi Főműhely, állami vállalat lévén kulturális színvonalban messze megelőzött más vállalatokat, üzemeket. A korabeli általános kulturális fellendülés is erre ösztönözte. 1889-ben a Törekvés dalosegyletnek már könyvtára volt, 1896-ban ezer kötettel rendelkezett. A dalárda szerepelt a milleniumi ünnepségek városligeti kiállításán, a főműhely kétezer dolgozójából minden negyedik az egylet tagja volt. A Törekvés keretén belül Szabad Lyceumot és Népakadémiákat szerveztek, ahol neves előadók: tudósok, írók tartottak előadást. 1899-ben a megnyitót Wekerle Sándor, az előadást Beöthy Zsolt tartotta, október 14-én Petőfi-emlékünnepe lyp rendeztek, és ebből az alkalomból Petőfi-albumot adtak ki.

A műszaki fejlődés gyorsulása megkövetelte a javítások ütemének fokozását. Az Északi Főműhely a járműalkatrészek tömeggyártó műhelyévé vált, itt próbálták ki az új eljárásokat. 90 mozdonyon és 455 kocsin lehetett tető alatt, valamint 48 mozdonyon és 280 kocsin a szabadban dolgozni, 13 tolópad segítette a munkát. 1909-re az üzem elérte fejlődésének csúcspontját, évente 1100 mozdonyt javított. A munkások átlagbére 160 korona volt havonként. A főműhelyi dolgozók nem voltak a MÁV kinevezett alkalmazottai, így bármikor az utcára kerülhettek, ezért nem volt biztosítva a nyugellátásuk sem. Az ez irányú kérelmeiket hosszú éveken keresztül elutasították.

Apránként az Északi Főműhely dolgozói is hozzájutottak bizonyos kedvezményekhez, szabadjegyként még nem volt, de heti két személyzeti jegyet kaptak. Háromévi szolgálat után pedig véglegesítették őket, bár ezt sokszor kijátszották úgy, hogy a harmadik év letelte előtt bocsátották el a dolgozót. Politikai pártnak nem lehettek tagjai, mert ez is elbocsátással járt. A MÁV vezetői létrehozta k egy úgynevezett hazafias egyesületet, a Magyar Szentkorona Országainak Vasutas szövetségét, ahová már bármilyen beosztási vasutas beléphetett, sőt belépése ajánlatos volt.

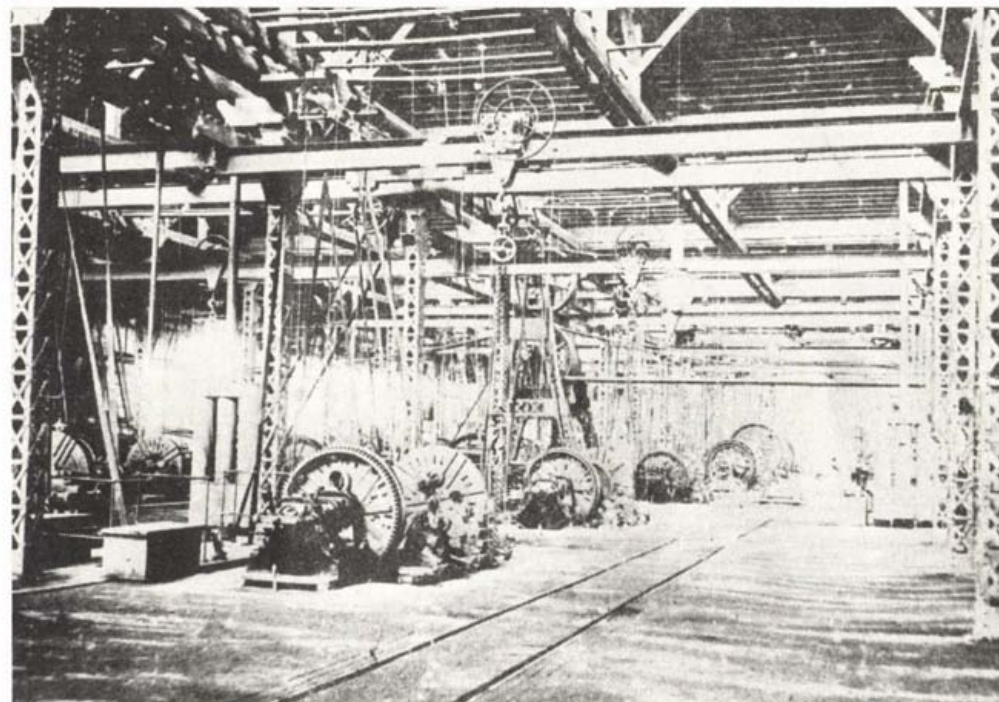
Az első világháború és a forradalmak

Az első világháború kirobbanása súlyos terheket rótt az Északi Főműhely dolgozóira, búcsút mondhattak addigi vívmányaiknak, a munkaidő hamarosan 12 órára, aztán tovább emelkedett. Az üzem mozdony, páncélvonat és sebesültszállító kocsik gyártására állt át, sőt gránátokat is készítettek. A háborús konjunktúrában a munkáslétszám háromezer fölé emelkedett. Az üzem katonai parancsnokság alá került. A főműhelyi munka általában felmentést adott a bevonulás

alól, a frontra kerüléstől csak elbocsátás esetén kellett tartani, de akadt önkéntes jelentkező is. Glázer Ferenc volt az üzemből az első, aki elesett a háborúban, őt árva gyászolta. A háború elhúzódsával a létfenntartás egyre nehezebbé vált, a fizetésemelési követeléseket elbocsátási fenyegetésekkel próbálták leszerelni. A családtagok, főleg az asszonyok már az Északi Főműhelyben felállított katonakórház ételmaradékaiért is rohamot indítottak. A munkások a nehézségekre — a katonai parancsnokság jelenléte ellenére — 1916 nyarán munkabeszüntetéssel válaszoltak. A népligeti sztrájktyánáról fegyverrel fogták össze a munkásokat, mégis sikerült annyit elérniük, hogy elismerték a bizalmitevényt, és ezután fizetésemelést is kiharcoltak. Megszervezték a Munkásjóléti Bizottságot, az ellátás javításáért vidéki körutakat szerveztek. Az 1917-es május elseji munkásünnepen kivonultak az Északi dolgozói is. Ebben az időszakban emelkedik ki tevékenységével Nagy Sándor bizalmi, aki a ruhapénzek visszatartása miatt a májusi sztrájkot szervezte, s ezért megválasztották a Szabad Szervezet titkárságába. Május végén országos vasúti sztrájk tört ki, a bizalmiak viszont hadbírószám elé kerültek. Az Északiból huszonötön várták a Margit körúton a hadbírószám ítéletét, a felmentő ítélet után a bizalmiak bevonultak. Ennek ellenére egyre jobban erősödött a munkások ellenállása, növekedett a szervezethez való kötődésük. 1917. szeptember 1-én tartották a vasúti munkások első országos értekezletét, Landler Jenő vezetője után a rendőrség erőszakkal kiűrtette a termet. Az oroszországi forradalom hírére a főműhelyi dolgozói nagygyűlésen tárgyalták meg az eseményeket. 1918. február 6-án rendelettel adták tudtára a MÁV dolgozóinak, hogy „Politikai agitációban részt venni tilos!” Június 20-án a csendőrség a tüntető MÁV gépgyári munkásokra lőtt, hat munkás vesztette életét. A tiltakozóhullámból az Északi Főműhely is kivette a részét, a köbányai úti nagyüzemek munkásai a Parlament elé vonultak, ahol Landler Jenő követelte a gyilkosság megtorlását. Még aznap letartóztatták Landlert és a főműhely nyolc bizalmiját is. A letartóztatások miatt újabb országos sztrájk bontakozott ki, a katonai ügyész halálos ítéleteket kért a vádlotakra, majd háromnapos fogság után mintegy ötszáz főt bevonultattak.

1918 októberében a Monarchia elismerte, hogy a háborút elvesztették. 31-én kitört az őszi-rozsás forradalom. Az Északi Főműhely rendjét Lukács Gyula főbizalmi biztosította a felfegyverzett munkások élén. A KMP megalakulását követő napokban az elsők között jött létre üzemi pártcsoport, a Vörös Újság december 18-i száma már a pártszervezet működéséről tudósít. A magyar munkásmozgalom élcsapatának harcaiba való bekapcsolódás méltó betetőzése volt a vasutas munkásmozgalomban eddig is vitt szerepüknek. Az üzemből Fazekas Józsefet a KMP II. Központi Bizottságába is beválasztották. Az Északiban szervezett szemináriumokon többek

Transzmissziók az üzemsarnokban

között Lukács György, Szamuely Tibor és Vántus Károly tartott előadást. A polgári demokratikus kormány nem tudta megoldani sem a külső, sem a belső nehézségeket és átadta a hatalmat a KMP börtönben levő vezetőinek. 1919. március 21-én kikiáltották a proletárdiktatúrát. Az Északi Főműhely életében ez hatalmas fordulatot jelentett, szükség volt a nagy tapasztalatokkal rendelkező munkásokra. Megalakult a Vasúti Direktórium, egyik tagja az Északi Főműhely munkása, Garlati Gyula lett. A műhely élére Vasutas Tanács került, a kormányzótanácsi biztos Lukács Gyula lett. Az Északi Főműhely szervezett munkásaira azonban nemcsak a vasútnál volt szükség, hamarosan az országban egész sor felelős posztot töltöttek be. Az üzem dolgozói közül a Forradalmi Kormányzótanács megyei biztosai: Erdős Márkus, Lukács Gyula (Felső- és Alsó-Zala megye), Jackwert Ede (Heves megye), Lantos Bertalan (Veszprém megye), továbbá megyei, járási és városi politikai megbízottak kerültek ki a soraik közül: Csató Sándor, Szentei Sándor, Jackwert Ferenc, Miklós Imre, Pásztor Ferenc, Egressy Lajos, Kertész Kálmán, Törös László, Sándor Lajos, Tamás Áron, Huber István. A Vörös Hadseregben Koncsek Ferenc és Matisz Miklós lett politikai biztos. Nagy Sándor a Vasutas Szövetség titkára, sokan a tanácsi apparátusban és a MÁV osztályvezetőiként dolgoztak. Az üzemben rendezték a fizetéseket, megvalósították a betegség- és baleset-biztosítást. Mindezt azonban nem nézte jó szemmel sem a külső, sem a belső ellenség. Ellenforradalmi lázadás, román és cseh intervenció fenyegette a proletárhatalmat. Ezek és ezek álltak a Vörös Hadsereg zászlai alá, sorra alakultak a fővárosi munkásezredek. Az Északi Főműhelyből bevonultak a 4. munkásezred I. és II. zászlóaljának nyolc századában, valamint a 7. munkásezred I. zászlóaljában küzdöttek az intervenció ellen. Harcoltak a Landler Jenő és Stromfeld Aurél vezette dicsőséges északi hadjáratban, amely Miskolc és Kassa felszabadítását eredményezte, Eperjes felszabadításával pedig elősegítették a Szlovák Tanácsköztársaság létrejöttét. Ott voltak a legendás híró páncélvonatokon, amiket az otthon maradt, a főműhelyben dolgozó társaik építettek és alakítottak át mozdonyokból és tehergagyonokból. A X. számú páncélvonat a főműhelyi Hegyesi Lajos vezetésével adott hatékony segítséget a Magyar Vörös Hadseregnek a Miskolc környéki harcokban. Sándor Lajos a tapolcai járás politikai megbízottjaként az ellenforradalmárokkal vívott harcban áldozta életét a tanács hatalomért. A Népszava 1919. május 13-án számában közli Perényi József főműhelyi dolgozó levelét: „Engedjétek harcolni az öregeket is! Most tudjuk, miért kell harcolnunk, nem úgy mint 14-ben.”

A MÁV Északi Főműhely az ellenforradalmi korszakban

A Tanácsköztársaságot a legnagyobb erőfeszítések ellenére leverték, börtön és halál várt a kommunistákra, a proletárhatalomért életüket is kockára tevő munkásokra. Tamás Áront a tisztí különítményesek gyilkolták meg, Lantos Bertalant a vérbíróság ítélte halálra. Internálótábor, börtön és bitó várt a többi szereplőre is. A Szovjetunió fogolycsere-akciója sok száz politikai fogolyt mentett ki, így kerülhettek az Északi Főműhely a proletárdiktatúra alatt szerepet vállalt dolgozói többen a Szovjetunióba: Jackwert Ferenc, Nagy Sándor, Erdős Márkus, Pásztor Ferenc, Jackwert Ede, Koncsek Ferenc, Szentesi Ferenc, Mezei Lajos, Matisz Miklós, Egressy Lajos.

A trianoni békével sújtott országra további, nehéz megpróbáltatásokkal teli negyedszázadot hozott az ellenforradalom. Vasúthálózatunk és főműhelyeink nagy része határon túlra került. A megszálló román hadsereg kocsis- és mozdonyparkunk legnagyobb részét magával vitte. Az Északi Főműhelyben eleinte a háborús károkat szenvedett mozdonyokat, személy- és teherkocsikat javítottak. 1922-ben leégett a személykocsi-javító osztály egy része. Ennek a részlegnek a dolgozóit, csaknem hatszáz embert, az 1926-ra felépülő Dunakeszi Főműhelybe helyezték át, mivel ott épült fel a személykocsiosztály. Ez részben profilváltózással járt. Felépítették — igaz, a gazdasági válság miatt rettenetesen hosszú idő, tíz év alatt — a motorosműhelyt, ahol benzines és nyersolaj-meghajtású motorkocsikat javítottak. Természetesen továbbra is az Északiban javították a gőzmozdonyokat. A győr—hegyeshalmi vonal villamosítása után 1930-ban már egy villanymozdonyok javítására szolgáló műhelyt is létesítettek. 1934-ben csak mintegy 1200 munkása volt a Főműhelynek, a háború alatti 3400-ból, ebben nagy szerepe volt a Tanácsköztársaság utáni fegyelmi elbocsátásoknak szintűgy, mint a gazdasági válságnak. Bevezették újra az akkordrendszert (a napszámbert), a kereset a háború előttinek az 50% -át sem érte el. A Vasutas Szövetséget előbb felfüggesztették, majd feloszlatták, a vasutasokat az 1920-ban alapított jobboldali, Vasutasok Országos Gazdasági Egyesületébe igyekeztek beszervezni. Május elseje megünneplését évről évre megakadályozták. A nehéz körülmények miatt a főműhelyi munkásmozgalom csak a második világháború kitörése után, a háborús konjunktúrában indult fellendülésnek, de az újra katonai parancsnokság hatáskörébe kerülés, a fokozódó jobboldali nyomás miatt ez egyre veszélyesebbé vált. 1944. szeptember 17-i légitámadáskor két üzemi épület égett

le. 1945. január 2-án a motorműhelyt érte találat. Január 5—6-án már a veszélyt érző németek gyújtogattak. A mintegy háromezer dolgozóból, aki még az állandó veszedelmek közepette is bejárt, az a gépek, berendezések megmentésével, elrejtésével foglalkozott.

Az Északi Főműhely január 14-re szabadult fel, mindenütt pusztulás, lerombolt és kiégett falak, tönkrebombázott mozdonyok, gépek, temetetlen halottak. Az újjáépítés keservesen nehez, de mégis felemelő kötelessége várt az üzem megtizedelt, lerongyolódott munkásaira.

De ezzel már egy új történet kezdődött.

Karacs Zsigmond

Irodalom: Nagy István: Az Északi Főműhely története. Budapest, 1954., Nagy István: Az Északi Járműjavító története, 1867—1967. Budapest, é. n. 125 éves a magyar vasút. Budapest, 1971., Gadanez Béla: A magyar vasutas munkásmozgalom történetének időrendi áttekintése h. és é. n. (1977)., Gadanez Béla: Közlekedési és hírközlési dolgozók a magyarországi munkásmozgalomban, 1845—1945. Budapest, 1968., Pál István: A vaspálya túlsó oldalán. Miskolc, 1975., Császár László: Korai vas- és vasbeton-építészetünk. Budapest, 1978., MÁV Járműjavító Üzem Dunakeszi. 1926—1976. (Kézirat gyanánt), A MÁV Debreceni Járműjavító Üzem története, 1898—1973. Debrecen, 1976., A magyar vasutasok forradalmi mozgalmi a felszabadulásig. Ladányi Híradó, 1977/4. MÁV Szombathelyi Járműjavító Üzem 100 éves története. Szombathely, 1972.

A prágai Szent Miklós templom mellett lévő fogadalmi ház

Rákóczi-emlékek Csehországban

II. Rákóczi Ferenc tanulóévei Csehországhoz kapcsolódnak, itt végezte el középiskolai, s kezdte el egyetemi tanulmányait. Rákóczi életének e meghatározó szakaszáról szinte semmit sem tud az arra látogató magyar közönség.

Kollonics Lipót bíboros, a Rákóczi árvák hivatalos gyámja, az ifjú Rákóczi számára a császárhű jezsuitákat választotta. A fehérhegyi csata után Csehország az erőszakos rekatolizáció, németesítés és központosítás következményeként, a birodalom szilárd és megbízható tartományává vált. Hasonló sorsot szánt a bécsi kormányzat Magyarország számára is, érthető tehát, hogy a bíboros Rákóczit saját két unokaöccsével együtt épp a csehországi jezsuitákra bízta.

Rákóczi csehországi tartózkodásának első állomása a dél-csehországi Jindřichov Hradec volt (németül Neuhaus, a Fejedelem Új-háznak nevezte). 1688 április 3-án érkezett a városba, mely az előkelő konvertita főúri Slavata család birtokainak központja volt ebben az időben. Itt a tizenkét éves ifjúval szemben rendkívül szigorú rendszabályokat fogantatosítottak. Ezt a kollégium kéziratosa évkönyve a következőképpen írja le: „Hogy pedig tökéletesebben Társaságunk felügyelete alá kerüljön, a fenséges Lipót császár akaratából a szemináriumban rendelték neki szállást, szolgálasményezetéből minden honjabeli férfiút eltávolítottak mellőle, hogy — a Császár szavai szerint — a császár hű alattvalói között annál biztosabban megtanulja tisztelni az isteni és emberi fenséget.”¹

Az időrendben negyedik csehországi jezsuita kollégiumot 1594-ben alapították. Az egyszerű, kiemelkedő stílusjegyek nélküli, kétemeletes épületet 1605-ben fejezték be. Az 1628—1632 években a kollégium részeként felépítették a Szent Mária Magdaléna-templomot. Rákóczit azonban az évkönyv szerint nem a kollégiumban szállásolták el, hanem elkülönítés és felügyelet céljából a szemináriumban rendeltek neki szállást. A szeminárium 1606 és 1608 között, a kollégium közvetlen közelében épült, reneszánsz stílusban, később kápolnával is ellátták (Szent Vitus-kápolna, 1642). Ennek nyomait, a különben sima homlokzaton, a megmaradt csücsíves ablakok alapján lehet felismerni. Az épület ma a városi múzeumnak ad otthont, s az időközben elhunyt dr. Jan Muk gondos munkája folytán Rákóczi-emlékszoba ismerteti az ifjú fejedelem itt töltött éveit.

A latin nyelv ismerete alapján Rákóczi a negyedik, azaz syntaxista osztályba került. Az emlékek, honvágy és a más szokású, nyelvű környezetbe kerülés azonban nehéz megrázkódtatást jelentett számára. Így, amint Vallomásaiban írja, egy egész hónap telt el, amíg bekapcsolódhatott a tanulásba. (Rákóczi Vallomásainak nagyobb részét 1908-ban Antonín Gottwald lefordította cseh nyelvre).

Az 1689-es évben Rákóczi folytatja tanulmányait a következő, poétikai osztályban, behatóan foglalkozva az antik klasszikusokkal, Vergiliusszal, Ovidiusszal. A gimnázium legfelső, rétorikai osztályába 1690-ben lépett. Itt elsősorban a híres római írók és szónokok műveit tanulmányozta. A latin nyelv szinte kizárólagos használata elhalványította anyanyelvi érzékét; erről egy, a nővérének címzett, helyenként romlott magyarsággal írott levele tanúskodik.

Rákóczi kiváló tanuló volt, amit az 1690-ben nagy sikerrel letett záróvizsga is tanúsít. A gimnázium igazgatója, Guttwirt atya, a jeles ifjú vizsgájának tiszteletére ki is adott egy verseskötetet. Ezzel a vizsgával be is fejeződött Rákóczi hároméves tartózkodása Jindřichov Hradecben, de mielőtt rátérnénk tanulóévei következő állomására, még egy magyar vonatkozású emléket szükséges ismertetnünk. Zrinyi Miklós, a szigetvári hős, 1564. szeptember 10-én e városban tartotta esküvőjét Rožmberk Évával. Az eseményt a vár középkori kápolnájának a falán egy cseh nyelvű emléktábla örökíti meg.

¹Szörényi László: Rákóczi csehországi tanulóévei. in: Rákóczi tanulmányok, Akadémiai 292. old.

1690 őszén már a híres, Mater Urbiumnak is nevezett Prágában tartózkodik Rákóczi. Lakhelye megválasztásakor most is igyekeztek elkülöníteni őt, elzárni kapcsolatait a külvilággal. Így ír erről az egykori évkönyv: „(hogy) . . . el legyen különítve az emberekkel való érintkezéstől, és biztonságban legyen, nehogy a lázadó magyarok, vagy éppen saját mostohaapja, Thököly, a hűtlenek zászlóvivője és vezére elrabolják; a régi épületben helyeztük el, hogy még a mi rendtagjainkkal se érintkezhesek.”²

A célnak jól megfelelt az újjvárosi jezsuita rendház a Szent Ignác-templom mellett. A rendház építéséhez, amely a mai Károly tér (Karlovo náměstí) délkeleti részében feküdt, néhány évtizedes előkészület után 1658-ban kezdtek hozzá. A hosszúkás, korai barokk stílusban épült rendház 1667-ben készült el véglegesen. Érdekes, hogy a jellegzetesen jezsuita Szent Ignác-templom jóval később, 1665 és 1678 között épült, sőt a főoltár csak 1690-ben, Rákóczi Prágába érkezése idejében lett elhelyezve. A hajdani rendház középső része 1945-ben légitámadás következtében megrongálódott, újraépítve ma körház.

Már a következő, 1691-es évben Rákóczit átköltöztetik az akkor frissen elkészült, a kisoldali tér (Malostranské náměstí) középső részét elfoglaló jezsuita fogadalmas házba. Hasonlóan az újjvárosi rendházhoz, a fogadalmas ház építéséhez is csak hosszas előkészületek után kezdtek hozzá. A kijelölt telken 1627 óta vásárolták fel a házakat. A lakosság jezsuitaellenes magatartása miatt az utolsó csak 1671-ben tudták megvásárolni a jezsuiták. Hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a fogadalmas háznak, az tanúsítja legjobban, hogy maga I. Lipót császár helyezte el az alapkövét, ünnepélyes keretek közt, 1673-ban. Az építést 1679-ig Jan Domenik Orsí vezette, saját tervei alapján. Halála után Francesco Lurago folytatta a munkálatokat. A korai barokk stílusú épületet, mint már említettük, 1691-ben fejezték be. A prágai barokk építészet csúcsteljesítménye, a gyönyörű Szent Miklós-templom mellett levő, négyszög alaprajzú épület túlméretezett nagyságával a kisoldali teret valóságos kettéválasztotta. Az épület homlokzata a tér nagyobbik, keleti oldala felé van tájolva, szemközt a kisoldali tanácsolóházzal. A homlokzat déli részén található eredeti portálé ovális boltívet képez, csúcsán lapos boltozat-kövel, amelyen IHS jeltés (Iesus hominum salvator — Jézus a világ üdvözítője) és a befejezés évszáma (1691) van. Az eredeti portálét hármás kögerenda zárja, amely fölött 1792-ből származó vázák és klasszicista virágfüzérék, valamint a cseh királyságot jelképező oroslán és kétfejű Habsburg-sas látható. A jezsuita rend megszüntetése után készült a másik, ma használatos portálé, amely a homlokzat északi részén található. Az épületben jelenleg a Károly Egyetem matematika — fizika kara kapott helyet.

Rákóczi első évi tanulmányai közt szerepel a metafizika, fizika, logika és rétorika. Noha az ifjú tudásra, ismeretszerzésre vágyott, az egyetem alacsony színvonala s a megfelelő szintű oktatók hiánya következtében, a tananyagból keveset ért meg és sajátít el. Érdeklődése ezért mindinkább a „tiszta tudomány”, a matematika felé fordul. A következő, 1691—1692 tanévben Rákóczi már a természettudományokat tanulmányozza. A hadiépítészet, ballisztika és az erődítéstan tudományának később nagy hasznát veszi.

Bár minduntalan ellenőrizk, külsőségekben már arisztokrataként él. Van titkára, inasa, hinton jár kirándulni, vadászni. Kedvenc szórakozása a biliárd. Német ruhát visel, magyarul szinte teljesen elfelejt. Azt gondolhatnánk, hogy már-már megfélemedezik mindenről, ami valaha is hazájához kötötte.

Ekkor következik be életében a jelentős fordulat. Az ifjú Rákóczit, amikor 1692 nyarán a jezsuita rendházak látogatására készült, Kollonics bíboros váratlanul Bécsbe rendelte. A gyámügyi jog meghosszabbításának a beleegyezését kérte Rákóczitól. Rákóczi, miután végre találkozhatott nővérével, hatására megtagadta Kollonicstól ügyei további intézését, nem folytatta tovább prágai tanulmányait és Csehországba sem tért-vissza többé.

A jövő évben emlékezünk meg a magyar nép szívében máig hősként emlegetett, a Habsburg-ellenes rendi felkelés vezetőjének, II. Rákóczi Ferenc fejedelem halálának 250. évfordulójáról. Ez a kerek évforduló nyomós ok arra, hogy az ünnepélyes megemlékezés ne csak Magyarországra korlátozódjék, hanem kiterjedjen olyan területekre, helyiségekre is, ahol Rákóczi megfordult és tartózkodott. Csehország e tekintetben fontos állomása Rákóczi életének. A fiatalság legfogékonyabb éveiben itt sajátította el a tudományt és a műveltséget, ami további életére nézve nagy jelentőségű volt. Mint említettük, Jindřichuv Hradecben Rákóczi-emlékszoba található, Prágában azonban semmi sem örökíti meg a fejedelem emlékét. Az előttünk

²I. m. 306. old.

³Az épület falán már található egy emléktábla, mely Tranoscius Györgynek (1592—1637) a 17. század elején itt állott iskolában folytatott tevékenységére emlékeztet.

álló jubileumi év méltó alkalom lehetne egy prágai Rákóczi-emléktábla létesítésére és 1985. április 8-i ünnepélyes felavatására. Az emléktábla elhelyezésére a kisoldali Szent Miklós-templom mellett, a mellékelt képen látható volt fogadalmas ház lenne a legalkalmasabb.³ Ez nyilvánvaló már az idegenforgalom szempontjából is, mivel az Óváros—Hradcsin vonal összekötőjétől, a Neruda utcától néhány lépésnyire van csupán.

Jó volna, ha a felvetett javaslattal az illetékes magyarországi szervek foglalkoznának, és a két ország közti kulturális együttműködés szellemében annak megvalósítását elősegítenék.

Csémy Tamás

Irodalmi honismeret a Szovjetunióban

Irodalmi honismeret. Ilyen címmel olvastunk nemrég egy „vidéken” kiadott és mégis elegáns külsejű szovjet könyvet. Talán nem érdektelen róla néhány szót szólni.

A kalugai terület (magyarosan: megye) irodalmi hagyományait, pontosabban: az itt született vagy itt rövidebb-hosszabb időt eltöltött orosz írónak a tájhoz való kötődését ismerteti — több évtizedes kutatómunkája eredményeként — a helyi tanárképző főiskola tanszékvezető tanára, *Alekszej Pehtjerev*.

Kaluga neve a magyar olvasó számára nem sokat mond. Pedig ezen a ma már háromszázéves lélekszámú megyeszékhelyen dolgozta ki századunk első éveiben Konsztantyin Ciolkovszkij az űrrepülés elméleti alapjait; nem véletlen, hogy itt, az Oka partján létesült az első „kozmosz múzeum”. A város 1971-ben ünnepelte 600 éves fennállását. A harmadmagyarországnyi terület központi fekvése (Moszkvából jó három óra alatt odavis a villanyvonat), és változatos tájai is szerepet játszhattak abban, hogy az orosz szellem megannyi nagysága megfordult itt.

Szinte alig van az orosz irodalomnak olyan jelentős alakja, aki ne járt volna erre felé. Háromszor volt ide, a borovszki kolostorba száműzve Avvakum protópópa, az óhitűek író-profétája. (S nyomában híve, a Szurikov híres képéről világszerte ismert Morozova bojárasszony.) Itteni falujában élt a 18. század híres felvilágosult írója, az Akadémia elnöke, Jekatyerina Daskova is. Szibériai száműzetése után erre felé élte le utolsó éveit Ragyicsev, az első orosz forradalmár író. Kalugai földön kezdte partizánharcait a napóleoni idők híres huszárköltője, Davidov. Apósa birtokán sokszor megfordult itt, a Szuhodrev folyócska partján Puskin. Gogol látogatásairól a helyi múzeum számos tárgyi emléke is beszél. A megye déli szélén is vadászott a fiatal Turgenyev s egyik legpoétikusabb jobbágyalakjának, a szókratészi homlokú és gyakorlati észjárású Hor-nak a neve — egy falu nevében — máig fennmaradt. Dosztojevszkij nem csupán rendszeres vendége volt a Kozelszk melletti Optino-monostornak, a „Karamazov-fivérek”-ben — Zoszima sztarec otthonaként — meg is örökölte. Tolsztoj a közeli Samorgyino kolostorába utazott gyakorta: nővére, Marija Lvovna volt itt a főnökösszony. Fárastó szahalini utazása után festő barátjával, Levitannal erre vett nyaralót Csehov és itt írta számos ismert művét. Néhány évig Kalugába volt száműzve az Októberi Forradalom leendő első kulturális népbiztosa, Lunacsarszkij. Futurista korában felolvasóköretje során elvetődött a városba Majakovszkij is. Gyermekkorában szinte minden nyarat Tarusza kies táján töltötte Marina Cvetajeva. Élete utolsó másfél évtizedét ugyancsak Taruszában élte le Pausztovszkij. A háború alatt megfordult erre — és írt is a tájról — Erenburg és Szimonov, Alekszej Tolsztoj és Tvardovszkij. A megyei ifjúsági lap munkatársaként kezdte pályáját Bulat Okudzava s első regényét is egy itteni almanach közölte.

Az irodalmi-honismereti könyv felépítése — igen logikusan — időrendi s ezen belül személyekre tagolódik. Így mindenkit könnyen meg lehet találni, jöllehet legalább félezer írónak a tájhoz kötődéséről ad számot a szerző. Ezzel párhuzamosan kibontakozik az az oadaod munka is, amelyet a hagyományörző kalugaiak az irodalmi emlékhelyek ápolása terén fejtenek ki. Személyes tapasztalataink is vannak arról, milyen feltő gondoskodással restaurálják. Optino-monostorban Dosztojevszkij házát és Polotnyanj Zavodban a Puskin-t látott falakat. Szép mell-szobor tanúskodik az utókor emlékezetéről Bogimovban — Csehové. Kozelszkben márvány emléktábla jelzi: itt szállt meg többször Turgenyev. Magában Kalugában az új, pazar színházépület ormán hatalmas betűk hirdetik: az egykori száműzött, Lunacsarszkij az intézmény névadója.

Két magyar vonatkozást is találunk a könyvben. Hidas Antal — végleges hazatérése előtt — többször üdült feleségével, Kun Agnessel a festői Taruszában. És évtizedekig a megyeszékhely főiskoláján tanított a szegedi József Attila Tudományegyetem filológiai tanszékén annak idején hosszabb ideig tanárkodó Anatolij Karpov irodalomtörténész professor.

Ez a távirati tömörségű felsorolás csupán egy töredékét jelezheti a szerző által összegyűjtött és példásan rendezett anyagnak. Maga a könyv, világos felépítésével, szemléletes előadómódjával, de még igenes nyomdai kivitelezésével is igazi „iskolapélda” lehet a cselekvő honismerettel foglalkozók számára.

Fenyvesi István

Karácsonyi János-emlékülés Gyulán

Karácsonyi Jánosra, az Árpád-kor kutatójára, Békés megye történeti monográfiájának szerzőjére emlékeztek 1983. december 15-én Gyulán. A kiemelkedő történész munkásságának számbavételére születésének 125. évfordulója adott alkalmat. Karácsonyi alakjának felidézése, pályájának megrajzolása, munkásságának kritikai értékelése historiográfiai hiányt pótol, hiszen Ipolyi Arnold, Fraknói Vilmos ifjabb pályatársának mennyiségileg óriási, kiemelkedő csúcspokban sem szegény életművét ma már csak a szakkutatók szűk köre ismeri.

Karácsonyi János 1858. december 15-én született Gyulán. Egyházi segítséggel a nagyváradi Szent József Fiúnevelő Intézetbe került; a váradai premontrei gimnáziumban érettségizett. A papi pályát választván a budapesti egyetem teológiai karán folytatta tanulmányait. Egyetemi tanulmányai során fordult érdeklődése a történettudomány felé. Pályájának első szakaszában — az 1880-as évek első felében — kötetre való forrásközlést, tanulmányt publikált szűkebb pátriája, Békés megye történetéről. Ezek voltak a

tudóssá válás éveit. Az 1880-as évek második felétől kezdve kikristályosodott módszerekkel, biztos és széles forrásismeretre alapozva vette vizsgálat alá Árpád-kori történelmünk számos kérdését. A gyakorlati egyházi tevékenység mellett folytatott történészi munka során olyan máig érvényes művek születtek, mint az Egyháztörténelmi emlékek . . . a Várad Regestrum — a forráskiadványok sorában, a feldolgozó munkák közül pedig elég a magyar nemzetségek történetéről írott monumentális munkára utalni.

*

Az emlékülés mintegy 300 főnyi hallgatósága előtt — a rendezvény vendége volt Udvardy József Szeged-csanádi megyéspüspök is — három előadó idézte fel Karácsonyi János pályájának legfontosabb állomásait, aprólékosan megrajzolva a történész, az egyházi ember alakját, szülőhelyéhez fűződő kapcsolatát.

Dr. Tarnai Andor, az ELTE Bölcsészettudományi Karának tanszékvezető tanára, Karácsonyi János és Békés megye címen tartotta meg előadását. Az előadó sorra vette mindazon tényezőket, amelyek szerepet játszottak Karácsonyi történetiszemléletének kialakulásában: a kiegyezés utáni Gyula társadalmát, a kibocsátó iparosréteg gazdasági, társadalmi helyzetét, részletesen elemelve a kisvárosi iparosság mobilizációs lehetőségeit. Második lépésként Nagyváradot, a premontrei gimnáziumot emelte ki Tarnai Andor, hangsúlyozva, itt kapta meg Karácsonyi széles és mély humán műveltségét, biztos görög, latin, francia, német nyelvtudását. A tudóssá válás folyamatát követve az előadó a kiegyezés által meghatározott tudományos, szellemi légkörre utalt. Részletesen szólt a pályáján elinduló Karácsonyira legnagyobb hatást gyakorló személyekről, Göndöcs Benedek gyulai apátplébánosról és Márki Sándorról. Göndöcs Benedek az első tanulmányok, forrásközlések körül bábáskodott, ő volt az, aki a pályakezdő fiatal káplán számára Békés megye korabeli magas szintű kiadványsorozatában, a Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat évkönyveiben publikálási lehetőséget nyújtott. Márki Sándor tanácsaival, támogatásával segítette fiatalabb kollégáját.

Számos, Karácsonyi történetírói módszereit, személyiségét bemutató részt ismerhetett meg a hallgatóság a Tarnai Andor által ismertetett Márki Sándorral, Thallóczy Lajossal folytatott levelezésből. A nyolcvanas évek második felétől országos történészként számon tartott Kará-

csonyit 1896-ban Pauler Gyula ajánlotta az Akadémiára. Tarnai Andor kiemelte — mintegy összehasonlításra készítette mai viszonyainkkal —, hogy 38 éves korában Karácsonyi, mint vidéki, egyetemi, „intézeti” háttér nélküli kutató lett az Akadémia tagja, ugyanúgy, mint Haán Lajos, vagy Márki Sándor. Az akadémiai tagság után is helyén maradt, ahogy helyén maradt a trianoni döntés után is.

A második előadó *dr. Bodonyi Ilona*, a JATE Bölcsészettudományi Karának adjunktusa, *Kordé Zoltánnal* közösen írt tanulmányát olvasta fel, Karácsonyi János történetírói munkássága címmel. Ez az előadás keresztmetszetet adott a történeti forráskutatás, a módszerek kialakulása idején induló és 1929. január elsején lezáruló történeti munkásságról. Bodonyi Ilona sorra vette Karácsonyi munkásságának csomópontjait: Békés vármegye története, egyháztörténet, az elbeszélőforrások rendszerezése, családtörténet, a Kárpát-medence nem magyar népeinek története. Egy-egy fő vonulatot az adott téma reprezentatív munkájának — A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig, Szent Gellért csanádi püspök élete és művei, A magyar nemzetségek . . ., Halovány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól — elemzésével mutatott be. Az előadó képet rajzolt Karácsonyi szigorú forráskritikai módszereiről, ennek kapcsán élénk vitázó hajlamáról. Lezárásként Karácsonyi szavait idézve megállapította: „a vitás kérdések rohanó patakjai” fölött emelt hidak közül nem egyet elsodort az idő, de ezek is hozzájárultak a mai eredményhez.

A harmadik előadó, a távollevő *dr. Lotz Antal* történész-plébános Karácsonyi, mint egyházi ember és író című munkáját *dr. Kemény Lajos*, a szegedi szeminárium rektora olvasta fel. Lotz Antal három nézőpontból vizsgálta meg Karácsonyi pályáját. Először az emberi, egyházi pályát mutatta be, kiemelve a legfontosabb állomásokat: 1882-ben szentelték pappá, 1904-ben a pesti egyetem hittudományi karának tanárává nevezték ki, a következő évben történetírói munkásságának elismeréseként a nagyváradi egyházmegye litterális kanonoki stallumát nyerte el, 1917-ben címzetes püspökké nevezték ki. Az egyháztörténeti munkásság elemzése — Szent Ferenc rendjének története Magyarországon, Egyháztörténelmi emlékek — után a mai egyház Karácsonyi-képét ismertette Lotz Antal munkája, kiemelve a más felekezetek történetét kutató munkák különös fontosságát.

Befejezésként *dr. Szabó Ferenc*, a Békés megyei múzeumok igazgatója, az emlékülés levezető elnöke összegezte az elhangzottakat. Külön szöveget a szűkebb pátriához kötődő történeti, kulturális hagyományok gondos ápolásának szükségességéről, mint a nevelés fontos eszközéről. Utalt az előzményekre — Csánki Dezső, Márki Sándor-emlékülés —, hozzátéve, hogy mindez segíti feloldani azt a kisebbségi érzést, ami a gazdagabban feltárt történeti múlttal rendelkező Dunántúllal, Felvidékkel szemben érezhető. Legvégül köszönetet mondott a rendező szerveknek: a HNF Békés megyei és Gyulai városi Bizottságának, Gyula város Tanácsa V. B. művelődési osztályának és a Békés megyei Tudományos—koordinációs Bizottságnak.

Gyula város Tanácsa V. B. művelődési osztálya az emlékülés alkalmából megjelentette rövid bevezetéssel Karácsonyi János történeti munkásságának bibliográfiáját — e sorok írójának összeállításában — s hamarosan napvilágot látnak az emlékülésen elhangzott előadások is. Az emlékülés záróakkordjaként a jelenlevők elénekelték a *Himnuszt*.

Erdész Ádám

Irodalom: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1—3. köt. Bp., MTA 1900—1901. X. 464 old. 4. 500 old.; 2. 254 old. — A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., MTA 1902. XI. 143 old. — Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Bp., Franklin Ny. 1887. 331 old. — Halovány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. Századok, 1901. 10. füzet, 1039—1058. old. — Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1—5. köt. Bp., Szt. István Társ. 1902—1912. — Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. 1—2. köt. Bp., MTA 1922—1924. 562 old. és 663 old. — Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Az 1550-iki kiadás hű másával együtt. (Kiadta Karácsonyi János — Borovszky Samu) Bp., Váradi Káptalan, 1903. IV, (162), 376 old.

A csóti hadifogolytábor

Országszerte kevesen tudják, hol van Csót község, pedig egykor, az első világháború idején, de még utána is sokat emlegették. Itt, a Bakony alján található Veszprém megyei település határában létesült ugyanis 1915-ben egy tizenöt-húsz ezer embert befogadó barakkváros, a Monarchia fogolytáborainak egyike, ahol az orosz hadifoglyok mellett jelentős számban voltak olaszok, lengyelek, románok és szerbek is. 1918 őszén váltás következett be, a hadifoglyok eltávoztak, helyükbe a román előrenyomulás elől menekülő erdélyi magyarok érkeztek. A Tanácsköztársaság bukása után a fogságból hazaérkező magyar katonákat irányították ide, szürőállomássá alakult a barakkváros, s az is maradt 1923-ig. Hivatalosan ekkor szűnt meg, ekkor bontották le az épületeket, számolták fel a kórházat, mozit, a postát, a vasútállomást, a vízvezetékét, a villanyhálózatot. Nem maradt más, mint a tábor egykori temetője a Kakukk-hegy tetején, csaknem nyolcszáz sírral.

Jóleső érzéssel állapítja meg a honismerettel foglalkozó, érdeklődő ember, hogy mindez nem ment feledésbe, sőt egyenesen mintaserűen ápolják a tábor hagyományait, őrzik emlékeit.

A hagyományápolásért elsősorban a csóti nagyközségi tanács tagjai és annak elnöke, *Happ Mihály* dicsérendők. Ők gondoskodnak a temető ápolásáról, ők nyújtottak segítséget az írásos feldolgozások megjelentetéséhez, ők váltották valóra a megye múzeumi igazgatóságának egy honismereti gyűjtőszoba létesítésére vonatkozó elképzelését, ahol a tábor emlék- és képanyagát is őrzik. Az elmúlt év decemberében, a tábor megszűnésének hatvanadik évfordulóján ők szervezték meg a Hazafias Népfront megyei bizottságával együtt azt a honismereti konferenciát, mely a tábor kutatásával kapcsolatos eddigi eredményeket volt hivatva összegezni.

Az előadásokra a csóti tanácsháza dísztermében került sor. Elsőként az ülést levezető elnök, *László József*, a HNF megyei bizottsága művelődéspolitikai munkabizottságának vezetője méltatta a csótiak hagyományörző tevékenységének jelentőségét, majd *Szabó Géza*, a Megyei Tanács művelődésügyi osztályának vezetőhelyettese, a tábor múltjának kutatója ismertette tudományos hitelességgel, de ugyanakkor színesen, érdekesen a fogolytábor történetét, különös részletességgel szövegezte annak utolsó időszakáról.

Az előadást több korreferátum követte. A csóti tábor másik kutatója, *Rácz István* a szürőtáborral kapcsolatban szolgáltatott értékes adatokat, hangsúlyozva a tábor történetének összefüggését a magyar munkásmozgalom eseményeivel. *Masszi Ferencné* tanítónő, megyei tanácsos, a gyűjtőszoba pedagógiai hasznosításának lehetőségeit méltatta, majd a helyi hagyományoknak az iskolában betöltött szerepét vizsgálta felszólalásában. *Bornhardt Attila*, a Hadtörténelmi Levéltár tudományos munkatársa az első világháborús magyar hadifoglyok hazaszállításának megszervezéséről adott áttekintést új, eddig ismeretlen adatok felhasználásával. A konferencia tanulságait *Hadnagy László* múzeumigazgató vonta le, elismeréssel adózva a csótiak példamutató tevékenységének.

A tanácskozás napján a délutáni órákban került sor a községi ünnepély megtartására, melyen *Happ Mihály* tanácselnök tartott beszédet, majd megkoszorúzták a gyűjtőszoba falán elhelyezett emléktáblát. Megható látvány volt itt az iskola tanulóinak tömeges megjelenése, és szép szereplése annak bizonyosságául, hogy a legifjabbak is érzik Csóton a hagyományok megtartó erejét.

A nap programját színvonalas műsor zárta le, melynek során a veszprémi SZMT, *Pintér Tibor* igazgató által vezetett irodalmi színpada és az iskola tanulói mutattak be olyan dalokat, verseket, prózai műveket, melyek a csóti tábor korát, hangulatát idézték, s annak életéből villantottak fel részleteket.

Kedves meglepetés volt mindenki számára, hogy a rendezők a konferencia résztvevői között szép könyvecskét osztottak szét, melyet a jubileumra a nagyközségi tanács jelentetett meg. Címe: *A csóti hadifogolytábor története 1915—1923*. Szerzője *Szabó Géza* osztályvezető-helyettes. Erdemes belelapozni és néhány részletet kiragadni.

„A tábor két részből állt. Az országút jobb oldalán volt a parancsnoksági épület, a tisztikaszinó, a vasútállomás, a posta, a pékműhely, az áramfejlesztő, a táborőrség barakkja és a raktárak. Az országúttól balra helyezték el a hadifoglyok őrzésére szolgáló barakkokat, a kórházat, a mozit, a hadifogly tisztikaszinókat, a műhelyeket, a tábortábori fogdát és a tábor víztornyát... A tábort kivilágított és felkavicsozott utak hálózta be. A vizet a bébi szőlőhegy tővében levő forrásból nyomatták. Az egész tábort szöges drótkerítés vette körül, sarkain kivilágított őrternyőkkel”.

A táborral kapcsolatos egyik súlyos egészségügyi problémáról a főszolgabírói felhívás tudósít: „... az északi harcterről érkezett és Magyarországon elhelyezett hadifoglyok között jelentékenyebb számban ázsiai kolera megbetegedések fordultak elő, minél fogva felhívom, hogy a lakosságnak a közelben levő hadifoglytáborral való érintkezés meggátolására különös figyelmet fordítson.” Ezt a felhívást 1915 júliusában kapták a pápai járás körorvosai és körjegyzői.

A tábor foglyainak hazatéréséről korabeli újságcikk villant elénk képet: „Még a mozgósítás izzó napjaiban sem láttunk olyan képet, mely a pályaudvaron nap-nap után elénk tárult... A vagonokban és azok tetején orosz foglyok végtelen sokasága. A sok Vaszilij, Szergej és más nevű ruszkiak, akiket szinte már közénk valónak ismertünk, még egyszer megnézük a vonat tetejéből a pápai öregtemplom tornyát, mit sohasem fognak többé viszontlátni.”

A menekülttáborra válás időszakáról egyebek mellett ezt írja Szabó Géza: „A tábor 1919 tavaszán népesült be ismét. Ekkor főleg erdélyi menekültek költöztek be az épületekbe, akiknek többsége Kolozsvár környékéről érkezett. Közülük, a lányok közül sokan férjhez menve, vagy a legények benősülve, Csóton vagy a környékén maradtak. Ma is él közülük Pápan Bors Sándorné, aki Csucsáról érkezett, és személyesen ismerte Boncza Bertát, és a Csinszkához udvarolni járó Ady Endrét. A tábor életének e szakaszára esik a Tanácsköztársaság kialakítása.”

Érdekes fejezete a műnek az, amelyik a Csótra érkező volt magyar hadifoglyok fogadtatását ismerteti: „A lerongyolódott hadifoglyok szürke tömegében elvegyültek a tegnapi vöröskatonák is. Ők is jöttek haza... háza. A fogadtatás Csóton is ünnepélyesen történt. A zenekar mögött azonban már ott álltak a katonák, a csendőrök és a detektívek. A szerelvényről leszálló foglyok közül már az állomáson külön állították azokat, akiknek oroszországi tevékenysége a T. tisztek kezében levő papíron feküdt. A táborban T. osztály működött nagy létszámú nyomozó apparátussal. A T. osztály feladata az volt, hogy előre minél több adatot szerezzen a hazatérő hadifoglyokról. Az adatszérésnek több formája volt.”

S hogy jól működött a tábor nyomozó apparátusa, arra bizonyíték egyebek mellett Németh Sándor vaszari lakos emlékezése, aki így vall a Csóton töltött napokról: „Amikor a vonatból kiszálltunk zsandárok, detektívek, tisztek vártak bennünket. Rögtön felolvasták a névsort, elvették tőlünk a csomagokat, és bezártak bennünket. Másnap kezdődött a vallatás. Volt olyan nap, hogy háromszor is bevittek. Lekötötték a kezemet, lehűzták a cipőmet, és vasbottal verték a talpamat.”

„A kihallgatásoknak áldozatai is voltak. Ezek közé tartozott az illegális pártmunkára hazatért K. Tóth Mihály kecskeméti lakos, volt 38. közös gyalogezredbeli tizedes, aki a táborban a kínzások következtében 1922. december 7-én meghalt. Holttestét a Kecskemét városi pártbizottsága 1961. július 6-án exhumáltatta, és Kecskeméten a városi tanács által adományozott díszsírhelyen temették el.”

Idáig érve döbben rá az olvasó, hogy voltaképpen a magyar munkásmozgalom történetének egy eddig ismeretlen fejezetéről lebbentette el a fátylat a szerző, megmutatva a Szovjet-Oroszországból hazaérkező magyar forradalmárok, kommunisták első próbatételének eseményeit.

A mű méltán megérdemli, hogy nagyobb nyilvánosságot kapjon, a csóti tanács vezetői pedig azt, hogy a tisztelet hangján szóljunk a hagyományörző tevékenységükről.

Huszár János

Erdélyi Jánosra emlékeztek Nagykaposon

Az egykori Kiskapos (ma Nagykapos része) pór kunyhójában 170 évvel ezelőtt született a magyar művelődéstörténet, s egyben vidékünk nagy szelleme. Erdélyi János a költő, filozófus, népköltészetgyűjtő, aki jelentős irodalmi, filozófiai munkáin kívül, Herder nyomdokain haladva, lerakta alapjait a magyar népköltési gyűjtésnek is.

E területről összegyűjtött munkáit, népdalokat, népmeséket, közmondásokat ismert kötetekben, a Népdalok és mondákban (I—III. Pest, 1846—48) a Kisfaludy Társaság megbízásából jelentette meg.

Erdélyi János szelleme ma nemcsak Nagykaposon, de az egész Ung-vidéken (az egykori Nagykaposi járás) elevenen él. Ez év márciusában háromnapos Erdélyi János-napokon emlékezett a szülőföld nagy fiára. Az emlékek felidézése tulajdonképpen már egy hónappal korábban elkezdődött, amikor a járási (Töketerebes) hetilap, a Zempléni Szó öt héten keresztül folyamatosan közölte Mihályi Molnár László cikksorozatát Erdélyi János életéről és munkásságáról.

Az Erdélyi János-napok szervezője, irányítója és támogatója, a nagykaposi Városi Nemzeti Bizottság, a CSEMADOK helyi szervezete, a művelődési ház, valamint a városi könyvtár volt.

A városi parkban az Erdélyi-szobor megkoszorúzásával kezdődött az ünnepségsorozat, ahol városunk nagy szülőtte előtt leróta kegyeletét dr. Erdélyi Zsuzsa és dr. T. Erdélyi Ilona, az MTA Néprajzi Kutató Csoportja nevében; dr. Barna Gábor a debreceni KLTE Néprajzi Tanszéke képviselőjében, valamint a sárospataki Rákóczi Gimnázium képviselői, a járási és városi pártszervek, a Városi Nemzeti Bizottság, a CSEMADOK központi, járási és helyi képviselői, az Egységes Földműves Szövetkezet, a helyi gimnázium, a mezőgazdasági szakiskola, valamint a magyar tanítási nyelvű alapiskola képviselői. A koszorúzás ideje alatt a helyi CSEMADOK-szervezet Erdélyi János Énekkara Erdélyi gyűjtéseiből adott elő népdalokat. Ezt követte az Erdélyi-emlékszoba megtekintése. Utána megnyitották az ez alkalomra készült időszaki kiállítást, ahol Galgóczi Tibor szarufaragó munkáit (erről lásd a Honismeret 1981/6. sz.) és Bodnár Lajos magánygyűjtő tárgyait láthatták a látogatók.

Hasonlóképp gazdag volt az esti program, ahol Erdélyi Zsuzsa és Duba Gyula előadásai hangzottak el Erdélyi János munkásságáról. A sárospataki gimnázium diákjai ének- és zongoraszámokat adtak elő, a helyi gimnázium diákjai Erdélyi levelezéseiből idéztek. Erdélyi gondolatait a mezőgazdasági szakiskola diákjai elevenítették fel. E műsor keretében lépett színrre az alapiskola KIKELET nevű kisszínpada, s előadta a Lúdas Matyit, a helyi KOMÓCSA néptánc csoport válogatását mutatta be, valamint fellépett a Magyar Tanítók Járási Énekkara is.

A második nap délelőttjét az Erdélyi János élete és munkássága című irodalmi vetélkedő töltötte ki, amelyen kilenc csapat vett részt. A győzteseknek a járási Szocialista Ifjúsági Szövetség értékes tárgyi jutalmakat adott. A délutáni irodalmi szemináriumon három előadás hangzott el, ezek más-más szemszögből világították meg Erdélyi munkásságát. T. Erdélyi Ilona, Erdélyi János irodalmi körképe, dr. Mészáros András Erdélyi János helye a XIX. sz. filozófiai irányzataiban, Dobay Béla pedig Erdélyi-emlékek Sárospatakon címmel tartottak előadást.

Este Irodalmi Szemle ankétára került sor, ahol az érdeklődők találkoztak a pozsonyi irodalmi lap egykori és mai szerkesztőivel. Külön figyelmet érdemelt a volt főszerkesztő Dobos László, és a szerkesztő, Koncsol László — a Bodrogköz és Ung-vidék szülőttei — vallomása a szülőföldről, az anyanyelvéről, s annak jövőjéről.

Az ünnepségsorozat utolsó napján, az érdeklődők kerekasztal-beszélgetésen találkoztak Veres Sándor mérnökkel, a Járási Nemzeti Bizottság alelnökével, valamint Jessó Bertalannal, a Városi Nemzeti Bizottság elnökével, akik a város és környéke gazdasági, társadalmi és kulturális kilátásait ismertették. Külön figyelmet érdemel Veres Sándor előzetes ígérete, aki lehetőséget lát arra, hogy az Erdélyi-emlékszoba a jelenleginél méltóbb helyre kerüljön.

Erdélyi János szelleme folyamatosan él vidékünkön; az MTA és Kisfaludy Társaság 1894-ben helyezte el a helyi református templom az Erdélyi-emléktáblát. Ezután először 1964-ben, Erdélyi születése 150. évfordulóján elevenítették fel újra emlékét. 1965-ben az Erdélyi unokák eredeti kiadású könyveket és más írásos dokumentumokat ajándékoztak az emlékszoba számára, amelynek anyaga fokozatosan bővül. 1968-ban, Erdélyi János halálának 100. évfordulójára átadták a Nagy János szobrászművész által készített Erdélyi-szobrot (lásd a képen). Azóta évente megrendezik az Erdélyi-emlékestet, a kerek évfordulókon pedig az Erdélyi János-napokat. Erdélyi nevét őrzi a város egyik utcája, az énekkar, a művelődési klub is.

Ez évben megalakult az Erdélyi-emlékbizottság is, azzal a céllal, hogy a jövőben még céltudatosabban történjék az Erdélyi-emlékek őrzése. Bőviteni kívánják az emlékszoba tárgyait, valamint előkészítik az anyagot az Erdélyi-monográfiához. Különlegességként megemlíthetjük, hogy az egykori Erdélyi-porta ma is megvan, a Gottwald (főutca) 57. sz. alatt, tulajdonosa Balog Imre, akinek édesanyja Erdélyi dédunokája.

D. Varga László

Iskolamúzeum Jászágon

A magyar múzeumügy és régészeti kutatás történetében igen jelentős szerepük volt az egykori iskolai gyűjteményeknek. Nemcsak a felsőbb iskolák és gimnáziumok tudós tanárai gyűjtögték előszeretettel a véletlen folytán földből előkerült régiségeket, hanem a falusi és tanyasi tanítók is. Nemezszer pedig diákjaikkal együtt ásót ragadva, maguk mentek a szerencse elébe. Így gyarapodott némely iskola gyűjteménye, s vált későbbben egy-egy múzeumi kollektívó származéka. Ezek a régi iskolai múzeumok, amelyek elsősorban a tanulóifjúság tudományos épülésére szolgáltak, ma már túlnyomórészt megszűntek. Sokuknak a háborús évek felfordulása adta meg a kegyelemdőfést, a többiek gyűjteménye pedig ma már jórészt valamelyik múzeum raktárában szunnyad vagy kiállításán diszeleg. Törvényszerű folyamat ez, hiszen a felszabadulás óta megsokszorozódott múzeumaink és szakképzett muzeológusaink száma. A történeti értékű régészeti leleteket, néprajzi tárgyakat pedig kétségkívül csak a múzeumokban tudhatjuk kellő biztonságban, állagukat a hozzáértő restaurátorok tartósíthatják, menthetik meg az enyészettől. S emellett az is igen lényeges szempont, hogy e múzeumok kiállításait évente több száz ezren látogatják, s a tudományos feldolgozásra is csak itt nyílnak lehetőségek.

Az elmondottak azonban semmiképp nem jelentik azt, hogy ma már nincs szüksége a közgyűjteményeknek és tudományos intézményeknek a pedagógusok munkájára. Természetesen nem a műkedvelő ásatásokra gondolok, hiszen azokat ma már törvényeink is tiltják. A szűkebb pátriájának múltja iránt érdeklődő tanárember azonban az esetek többségében jóval előbb értesül egy-egy régészeti lelet előkerüléséről, vagy figyelhet fel valamilyen értékes néprajzi tárgyra, mint a nagyobb városokban — vagy éppenséggel a fővárosban — dolgozó szakember. A múlt tárgyi emlékeinek megbecsülésére pedig semmiféle intézmény nem nevelheti olyan hatékonyan az ifjúságot, mint a helybéli pedagógus. Kézenfekvő és talán elcsépelet igazságok ezek, hangoztatásuk mégsem mellőzhető. Ezt szinte naponta igazolják a szomorú tapasztalataink; Magam is találkoztam olyan termelőszövetkezeti elnökkel, aki arra buzdította a földben sírokra felt gőpkezelőt, hogy siessen a domb elhordásával, mielőtt a leletek hire eljut a régészekhez.

Középkori kályhacsempe töredéke

A biztonságosan őrzött, jól válogatott iskolai gyűjteményeket nem tarthatjuk idejét múlt létesítményeknek, főként olyan helyeken, ahol az iskola tanulói nem találhatnak a közelben más múzeumot. A főként maguk gyűjtött tárgyak ugyanis legtöbbször a már jobbára eltűnt, hagyományos paraszti életforma egyedüli szemléltetői. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a többnyire agyonzúfolt múzeumi raktárakba nem fér be minden régi cserépcsupor, vagy a nagyapák—nagyanyák levetette szépen himzett ruhadarab. Egy ilyen jól kezelt, hagyománymentő gyűjteménnyel ismerkedhettem meg Jászágon, e kis jászsági településen.

Az iskolai gyűjtemények létrehozása általában mindenütt egy-egy múltat szerető pedagógus munkája. Nincs ez másként Jászágon sem. A helység múltjának emlékrögeit szorgosan gyűjtő tanárember itt *Macsi Sándor*, jelenleg a jászárokszállási Köztársaság téri Általános Iskola igazgatóhelyettese. Nem helyi, még csak nem is jászsági születésű, Debrecen környékéről származik. 1954 óta tanít Jászágon, s amikor 1979-ben az „iskolakörzetesítés” ellentmondást nem ismerő hulláma ezt a kicsiny falut is elérte, és a felső tagozatos osztályok Árokszállásra költöztek, a tanulókat a tanáruk is követte. Azóta naponta utazik a szomszéd községben lévő munkahelyére, a régi iskolában lévő gyűjtemény gondozása így jórészt a hétvégi napokra marad.

Az iskola egyik termében helyet kapott gyűjtemény darabjai kiállítási rendben sorakoznak; a régészeti tárgyak és fegyverek tárlókban vannak elhelyezve, a néprajzi tárgyak pedig csoportokba rendezve szemlélhetők. Az aratógereblye, meg a kenyérsütő szakajti rendeltetését a kisebb iskolásoknak már el kell magyarázni. Jókor kerülnek hát ezek a tárgyak a múzeumba, mert egy-egy tanya vagy régi ház lebontásakor e régi használati eszközök többsége a szemétkerülőbe kerülne. Nélkülük nehezebben értené meg a gyermek az apák és nagyapák életét.

Az egyik asztalon a második világháború idejéből származó újságok sorakoznak; helyiek, meg azok az országos képeslapok, amelyeket az itteni parasztemberek is olvastak. Aztán a későbbi újságok, ott kihajtvá, ahol az ágóciák életéről van szó. Az 1940-es 1950-es években írott beszámolók ma már történelmi források.

Magam természetesen a régészeti tárgyakat szemléletem hosszabban. 1979-ben ezért is vetődtem ide a gyűjtemény hallatának hírére, hiszen kollégáimmal jelenleg Szolnok megye honfoglalás kori leleteinek kiadására készülünk. Érdeklődésemmel akkor Macsi Sándor az egyik falitárló elé vezetett, ahol örömmel fedeztem fel egy honfoglaló nő aranyozott ezüst ruhavereit, két karperecét és gyűrűjét. Kiderült, hogy a sírt az ágói határ mellett lelték a gyerekek, amikor egy rókalycukat vizsgálgattak. Ekkor már meggyőződtem róla — egyre-másra kérdezgetve a régészeti leletek eredetét —, hogy nincs egyetlen tárgy sem, amelynek pontos lelőhelyét és leletkörülményeit ne rögzítené a múzeum önkéntes kurátora. Minden tárgy leltárba van véve, s így tudományos értéke összehasonlíthatatlanul nagyobb, mintha csak az idővel egyre fakuló emberi emlékezet őrizné ezeket az adatokat.

Persze nem a honfoglalás kori sír az egyetlen, amely a falu területéről és határából származik. Vannak itt az emberi történelem hajnalát tanúsító kőbalták, rézkori és bronzkori edények, szarmata sírokból származó ékítmények, használati tárgyak és egy szépen korongolt tál. Mégis talán mindannyi közt a magyar honalapítást követő idők emlékei hordozzák a legtöbb történelmi információt, hiszen ezek közt igen sok olyan is akad, amely a mai település történetéről bővíti ismereteinket. Ágó neve ugyanis viszonylag későn tűnik fel az írott forrásokban: első említését egy 1478-as oklevélben találjuk. Később az adóösszeírások őrizték meg nevét: 1553-ban az egri várnak adóznak az ágóciák, úgy tűnik, a török hadjáratok, dúlások nem okoztak pótolhatatlan veszteségeket a falunak. Az 1567-es és 1577-es összeírások szerint Ágó igen jelentős település volt, lakóinak számát Fodor Ferenc, a Jászság történetének kiváló tudósa 300 főre becsüli ebben az időben. Az 1587-es adóösszeírást követően azonban nem találkozzunk többet Ágó névvel. 1600 körül tehát a falu elpusztult, lakói elmenekültek. Az oklevelek megőrizték a falu birtokosainak nevét is: 1516 előtt az Ági család birtokolta, majd ekkortól a Ficsoriak, 1532-ben pedig már a Csábrági család tulajdonában volt. Az elpusztult falu határát a szomszédos községek felosztották, zömét Árokszállás kapta. Ágó tehát pusztá lett hosszú évszázadokra. Jelentősebb népesség csak a múlt század közepe, az árokszállási határ tagosítása után jelenik meg, s főként szőlőműveléssel foglalkoznak. 1925-ben már mintegy félezeren laktak az ágói tanyákon, s végül 1952-ben vált ismét önálló községgé, Jászágo néven.

E rövidre fogott falusi krónikát azonban igen jelentős új adalékokkal egészítették ki a határban előkerült, s az itteni múzeum gyűjteményében levő leletek. Tanúságuk alapján biztosra vehető, hogy a település története jóval korábbra nyúlik vissza, mint az írásos emlékezet. Az említett honfoglalás kori sír nem hagy kétséget afelől, hogy egy X. századi közösség telepedett itt meg. Nem messze a sírtól, a mai nyárfaerdő területén egy X—XI. századi edény került elő, alighanem egy ilyen korú falutelepülés emlékeként, innen kissé távolabb, az Ágó patak partján pedig egy XII. századra keltezhető edény, benne tyúkcsontokkal és tojásbéjjel. Árpád-kori falvainkban nem ritka lelet ez, ún. építési áldozat lehetett ez az edény; a ház, vagy istálló építésekor leölt tyúkot és tojást tettek bele, majd az épület egyik sarkánál elásták. Az akkoriak hite szerint így visszatarthatták a gonosz szellemeket, s az nem ártthatott a háznépnek vagy az ólban tartott állatoknak. Asatások nélkül ma még nem tudhatjuk, hogy mikor pusztult el az Árpád-kori település, és természetesen azt sem, hogy akkor is Ágó volt-e már a neve. A forrásokban

szereplő XV—XVI. századi Ágó falu innen valamivel távolabb, a mai árokszállási út és az Ágó patak találkozásának tágabb körzetében volt. A templom helye ma is világosan felismerhető, alapjából még a század elején is hordták a helyi lakosok építkezéseikhez a köveket. Innen, a régi faluhelyről származnak a múzeum legféltettebb kincsei, egy XV. századi emberalakot formázó bronz gyertyatartó (a talpazat és a perselyek letörtek), amely a harmadik ilyen lelet hazánkban (ld. a borítón, 1983-tól a Magyar Nemzeti Múzeum történeti kiállításán látható); zöld mázas kályhacsempe töredéke, amelyen az egykori kályhámester koronás fejet ábrázolt; számos régi edénytöredék, valamint igen sok használati tárgy, főként vaszkészletek. A régészeti leletek tehát már most is élettől töltik meg az írott kútfők néhány szegényes adatát, s nem kétséges, hogy időszerű lenne itt régészeti ásatást kezdeni.

A gyűjtemény anyaga — ahogyan Macsi Sándor elmondta — kivétel nélkül adományokból származik, egyetlen vásárolt tárgy sincs benne. Behozta a parasztember a szántáskor talált cserepet vagy réginek vélt vastárgyat (a nevezetes gyertyatartót például Csikós Ferenc találta tehénlegeltetés közben), a gazdaságban már nem használható munkaeszközöket, szerszámokat, régi újságokat. Az adományozók nevét híven megőrzi a leltári napló. Sokat köszönhet a gyűjtemény az iskolás gyermekeknek is, akiket tanáruk „fertőzött” meg a régiséggyűjtés gondolatával. A múzeum gondozója és mindenese mégsem teljesen elégedett. Gyakran előfordul, hogy későn értesítik egy régi tanya bontásáról, néha elkallódnak a múzeumba való régiségek.

A messziről ideszakadt Macsi tanár úr láthatóan teljesen jázsági, közelebbről főként ágói lokálpatrióta lett. A honismereti munka fontosságával és alapvető fogásaival még debreceni tanítóképzős diákként ismerkedett meg, ahol részt vett a táj- és népkutatási mozgalomban. Itt 1962-ben mutatta be először a gyűjteményt nyilvános kiállításon, abból az alkalomból, hogy Ágó — Szolnok megyében utolsóként — villanyt kapott. Hosszú ideig honismereti szakkört is vezetett: a felnőtt szakköri csoport 1962-től 1970-ig működött, a gyermekeké 1977-ig. A múzeum azonban természetesen azóta is minden érdeklődő rendelkezésére áll, amikor vezetője és mindenese otthon tartózkodik. Főként az iskolások látogatják rendszeresen, nem csupán az épületben tanuló alsósok, hanem az árokszállási két iskola mintegy 1200 diákja is. A kiállítási tárgyak remekül szemléltetik az iskolai történelmi tananyagot.

A jázságói iskolai gyűjtemény nem múzeum a szó hivatalos értelmében, tehát működési engedéllyel nem rendelkezik. Alkalmi segítséget azért kap, főként a szolnoki múzeumtól, hiszen a fontosabb leleteket itt senki sem tudja restaurálni vagy tartósítani. A tárgyakat nézegetve azonban hamarosan kiderül, hogy bizony egy kicsivel több segítség is elkelne.

Az meg talán az eddig elmondottakból is kiderült, hogy a gyűjtemény nem lenne hálátlan a szakembereknek, hiszen akad benne nem egy, tudományos érdeklődésre is számot tartó darab.

Fodor István

A martosi falumúzeum

Közsegeink napról napra új, korszerű középületekkel, családi házakkal bővülnek. A régi zsúfedeles, kisablakos paraszti házak lassan eltűnnek. A múlt századok mezőgazdasági, háztartási eszközeit ma már nemcsak a fiatalok, hanem gyakran a középkorúak sem — vagy csak részben — ismerik. A mai kor gyermeke ezek nélkül bizony nemigen tudja elképzelni a régi falusi életet.

Martos (Martovce, Csehszlovákia) a komáromi járás csaknem ezer lakosú, néprajzilag jelentős faluja a Mátyusföldön, Komáromtól mintegy 18 km-re a Nyitra és a Zsitva folyók torkolatánál. A falu múltját a XV. század végéig lehet írásos emlékek nyomán visszavezetni. A múltban, amikor a Nyitra folyót még nem szabályozták — gyakran volt itt árvíz. A mezőgazdálkodáson kívül a falu lakosságának a halászat nyújtott megélhetést.

Korábban — a gyakori árvizek miatt — a házakat agyagból építették. Az úgynevezett „fecskerakásos” módszerrel épült házak alap nélkül készültek. Az építkezéshez sem vízszintmérőt, sem függőőrt nem használtak, mindent szemmértékkel határoztak meg. A háztetőket náddal fedték, az épület homlokzatát pedig fonott vesszőfállal erősítették. Martost a vizek eléggé körülzárták, így a községben sajátos népművészet és építkezési stílus konzerválódott. A régi házak általában három helyiségből álltak: szobából, az udvarra nyíló pitvarból és a boltíval leválasztott konyhából, valamint a kamrából. A szoba a pitvarból nyílt. A népművészet és a hagyományos építészeti hagyatékát Martoson falumúzeum őrzi, amelyet a helyi nemzeti bizottság és a komáromi Dunamenti Múzeum dolgozóinak együttes munkája eredményeként 1975-ben adtak át rendeltetésének.

Az épületet Nagy István építette 1871-ben. Beosztása: az utcára néző szoba, amit régebben *első háznak* neveztek; utána az udvarról nyíló *pitvar*, amelyet boltív választ el a nyitott kényű *konyharésztől*, majd a hátsó szoba következik, melyet itt *hátsó háznak* neveztek.

Az udvar jobb oldalán található a kocsiszín, a kocsi és a gazdasági eszközök részére.

Az „első szoba” belső sarkában az ajtó mellett találjuk a kemencét, az ezt körülvevő padon

— *tüsz padnak* nevezték — helyezték el a tejesköcsögöket, a pad alatt pedig a csizmahúzó fát stb. A kemence előtt — az oldalfal mellett — látjuk a festett homlokzatú mennyezetes ágyat, rajta a piros szőtes vánkások, amelyek huzatát a naszvadi (szintén komáromi járásban levő nagyközség) takácsok szőtték. Kívülről az ágyat tarka függönnyel választották el (lásd a képen). Az ablak alatt van a támlás sarokpad és az asztal. Az asztalt hétköznap vászonlepedővel, ünnepnapon pedig martosi rátétes terítővel takarták le. A pad felett a sarokban van a kétrészes faliszekrény, a *téka*, amelyben fent a menyasszonyi koszorút, lent pedig a pálinkásüveget, a kis butykost tartották. Az asztal felett lóg a cifra petróleumlámpa. Láthatunk itt két díszes falitükröt, a falon festett tányérok, rokkát guzsallyal, két tulipános ládát — a ruhanemű elhelyezésére.

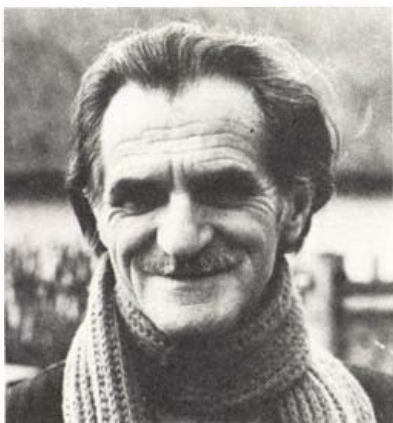
A pitvarba az udvarról nyílik az ajtó. Itt balra van a *sarokkredenc*, jobbról az *ómárium* a naponta használt tányérokkal és tálakkal, a falon pedig a *kovászos létra* van felakasztva. A boltíven — amely a pitvart a nyitott kéményes konyharésztől választja el — festett tányérok függnek. A kémény alatt a sárból készült *kattanház*, a katlan előtt a *vasláb*, amelyre főzőskor az edényeket helyezték. A másik oldalon van a *kemence*, ahol a kenyeret, a rétest és a kalácsot sütötték. A *szénvonó*, a *piszkafa*, a *tollsóprű* és a *sütőlapát* egészíti ki a sütes eszköztárat.

Martoson a múlt század végétől ritka az olyan család, amelynek két vagy három gyermeke lenne. A lányok nagyon korán mentek férjhez, általában 14—16 éves korban, és a faluban az egykerendszer a divatos. A múlt század végén már 1115 lakosa volt a falunak, azóta a népesség nem szaporodott, hanem fogyott.

Martos, a maga elszigeteltségével, hagyományával, díszes népviseletével mindig magára hívta a néprajzosok figyelmét. Mai társadalmunkban, amikor szinte évente változik a falu arculata, fontos, hogy az évszázadok jegyeit magán viselő népi kultúrát, a régi épületek berendezéseit és a használati tárgyakat megmentsük.

Dr. Hofer Lajos

Együd Árpád öröksége

Jávori Béla felvétele

Ustóköspályája véget ért. Mérleget vonnunk nekünk kell; de devalválódott szavaink elegendők lesznek-e ehhez? A tények makacsok, hiába terelnék őket tudatárnyékba, újra és újra előtolakodnak, szemérmetlenül és tagadhatatlanul: nincs köztünk az a kicsi, feketebors ember, akit Együd Árpádnak hívtak. Ör helyén érte a halál. Fáklya hunyt ki tavaly augusztus 17-én éjjel. Egyél kevesebb lett a száma azoknak, akiknek szelleme utat világított nekünk, és melegénél elmúlt didergésünk.

Apró alakja, gyűrötten markáns arca, derűt csillanó szeme még itt van előttünk; nehéz nem élőként gondolni rá. Hogy milyen nagy volt ez a kicsi ember — akit Műtűrnek szólítottak a kollégiumi sorstársak —, azt tudjuk, és a következő évtizedek még inkább tudatosítják majd bennünk.

Népmű volt, plebejusszármazék; a börsönybeli Perőcsényben született. Célszerű, de lélekkel teli patriarhális családban éltek; a nagyatyai házból hozta útravalóját: a becsületet, a munkaszeretetet, a kitartást. Kísérői

voltak ezek a balassagyarmati gimnáziumban is. Aztán felvették a budapesti Magyar Testnevelési Főiskolára: kiváló talaj- és szertornász volt, talán kevesen tudják róla ma már. Főiskolásként először érzett rá az igazi élethivatásra, a néptánc, a népzene kutatásának fontosságára. Csak 1946-ban végzett, mert közbejött egy háború, tetézve hadifogsággal. Holt híret keltették, de ő hazatért.

Somogyra talált, és Somogy megtalálta őt. Csurgói tanársága idején népi sportjátékokkal edzette tanítványait. Mert vallotta — és ez krédója volt —, hogy minden emberi tevékenységet az öröm forrásává kell avatni. Döntő hatással volt rá *Molnár István*, a siófoki népfőiskola vezetője, akitől elsajátította a kutatás módszereit. Hány és hány néptáncsoport köszönhetette neki létét! Benne munkált szinte minden somogyi együttes országos sikerében, szereplésében, díjában. 1960-ban a megyei népművelési tanácsadó vezetőjévé emelték. Ott volt, tanácsolt, segítette mindenhol, ahol az Úgy érdekében tehetett. Közben gyűjtötte a nép dalait Kerekitől Berzencéig, falvakban, pusztákon.

Siófokon tanárkodott, majd rövid időre vezetője lett a Kálmán Imre emlékmúzeumnak. Lehet mondani, hogy belakta a megyét. Hiszen 1971 évkezdő napja már a marcali múzeum igazgatói irodájában találta. 1975 közepén pedig — nem nélkülözhetette a múzeumügy — igazgatóhelyettese lett a Somogy megyei Múzeumok Igazgatóságának. 1982-től haláláig tudományos főmunkatársként dolgozott töretlen hittel, akarással; nem vette figyelembe a betegség többszöri fenyegető visszatérését.

Mindenkit ismert, mindenki ismerte Somogyban. Hóna alatt már-már testrészévé vált kis magnetofonjával megfordult a legeldugottabb kisközségben, majorban is; járt gépkocsin, dőcögött szekéren, karikázott kerékpáron, ott volt a búcsúi forgatagban, fényes lagzikon, folklór-ünnepnek színpadjai mögött — kincskeresésben. És Művé fogant a hangyaszorongalom, a munka. Országos elismerést váltott ki — nem érdemelne meg újabb, s most már hivatásos kiadótól a megjelentetést? — a *Somogyi népköltészet* című vastag, tekintélyes, arannyal sem mérhető értékű könyve, majd a *Kaposváron megverték a rézdobot* című gyűjteményes kötete, száz somogyi népdallal. Nem véletlen, hogy *dr. Kanyar József*, a Somogy megyei Levéltár tudós igazgatója, a honismereti mozgalom apostola, minden alkalmat megragad annak tudatosítására: Együd e népdalgyűjteményét a somogyi iskolákban kötelezővé kell tenni, és tanítani belőle, általa.

A hivatalos véleményezők, ha róla írtak, kénytelenek voltak a sablonokat félretolni, és az elragadtatás szívhangjait hallatni. S mégis valahogy mégsem esett elég szó róla, munkájáról. Talán mert sohasem tolakodott előtérbe; a néprajztudomány szürke eminenciásként dolgozott. Megszállott volt, aki nemcsak a néprajzi gyűjtő- és rendszerezőmunkában volt az ország egyik legjelesebb szakembere, de ha kellett, tárlatvezetéssel agitált, felkereste a somogyi kisiskolák honismereti szakköreit, hogy segítsen; rádiós és televíziós vetélkedők szervezője volt, somogyi mindeneként tevékenykedett. „A múzeumi kollektíva legközségibb tagja” — jellemezte egyik igazgatója. Bölcsesség-akkumulátorú derűje az intézmény viharos időszakában napusítást jelentett a komor viharfelhők közül. Olyan nyelvet beszélt, amelyet egyként ért a hivatalbéli is, a pásztor is. S milyen kevesen vannak ilyenek.

Hazája, megyéje becsülte, elismerte páratlan értékű munkáját. Tanárként sportkitüntetések, népművelői, hagyománymentési ténykedéséért kétszer is Szocialista Kultúráért érem, majd a Munka Erdemrend arany fokozata különböztette meg másoktól. Pálóczi Horváth Ádám megyei közművelődési díjjal is kitüntették.

Együd Árpád nem segít többet bennünket, újságírókat sem — adatközlőit riportalanyul átengedve —, adatokat mondva falvakról; nem ajánl fotótémákat, nem kapcsolja be a magnót, hogy átadja az őt ért élményt, nem nyomja le a filmvetítő indítógombját sem. Amikor nem sokkal halála előtt — utoljára — beszélgettem vele, tervekről vallott, kéziratokat gépeltetett — a jövőnek.

Lesz-e jövője a múltban bűvárolónak, a hagyományok felgyűjtőjének? Megjelent munkái ezt ígérk. Felbecsülhetetlen kincs a hagyatéka. A kaposvári Latinca Emlékmúzeumban otthont kapott néprajzi csoport hiánytalanul örzi magnetofonfelvételeinek sok ezer méterét, kéziratait, fényképfelvételeit, az általa forgatott filmeket. Csak a géppel és kézzel írt — magnószalagról másolt — hangzó anyag több tízezer méter, a kazettákon pedig háromszázhusz órányi felvétel van. Vidéki múzeumban széles e hazában ekkora néprajzi anyag nincs közkezen. Népköltészeti remek, búcsúi szokások, cigány folklórkincsek stb. *Olsvai Imrét* kérték fel a szaktanácsadásra a feldolgozóhoz, rendszerezéshez. Sok útjuk ágazott egybe, sok gyűjtésre együtt indultak, így a neves népzenekutató arra is fényt derít, hol készültek a fényképfelvételek, s kiket ábrázolnak. A rendezést nehezíti, hogy a hangzó és filmanyag állapota katasztrófiásan rossz; régiek a felvételek, a filmek zöme 30–40 centiméteres darabokban vár a ragasztásra. A múzeumi igazgatóság kétlépcsős póthitelkérelmet nyújtott be a megyei tanácsnak, mintegy hútszáz-ezer forint reményében. Ebből szeretnék a hagyatékok rendezéséhez feltétlenül fontos technikai eszközöket beszerezni.

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjához kétkötetes somogyi folklór-kézirat érkezett lektorálásra Somogyból: Együd Árpád utolsó, maga gondozta kincse. Talán 1985-re könyv lesz a kéziratból. S akkor bizton mondhatjuk: nem ment el, itt él közöttünk műveiben, a táncosok minden kecses és kemény mozdulatában, a falusi asszonyok pávaköri dalolásában, most és mindörökké.

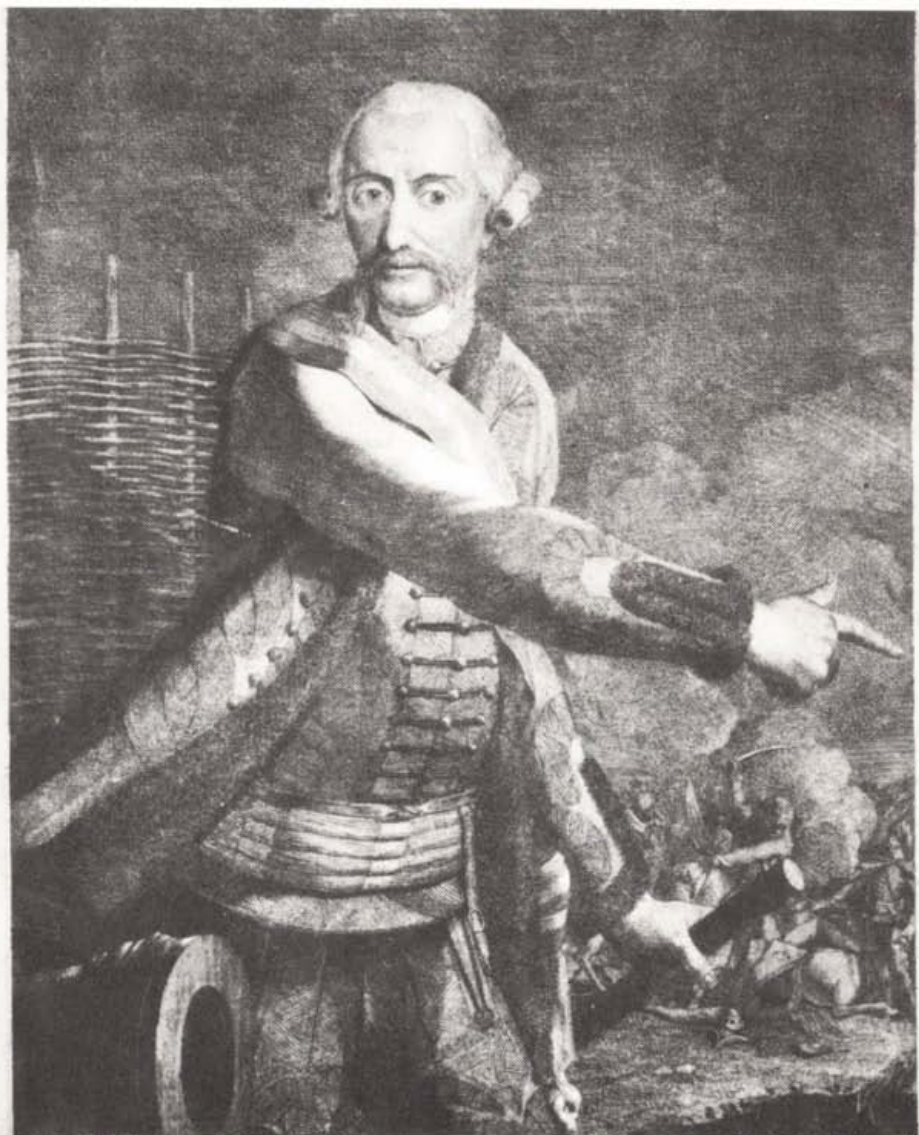
Leskő László

*1984 májusában
Iszkázon
felavatták
Nagy László
szülőházát*

(Császár Péter felvételei)

Eph. Hochbauer. ad Vivam pinxit. Aetate.
Franciscus è
Ordinis Militaris Regio
Crucis Eques, Cæsareo
Actualis Intimus Status
Generalis Campi
Tabula Banalis

Fr. Schwarz. Sculp. et incid. Vienn.
Comitibus de Nadasd
Theresiani Majoris
Regiarum Majestatum
Consiliarius, Camerarius,
Mareschalus, nec non
Praeses etc etc.

Gróf Nádasdy Ferenc tábornagy 1758-ban.
Korabeli metszel az Országos Hadlörténeti Múzeumban.
(Fotó: Horváth Ferencné)